

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»

Міжнародне фахове видання

Випуск тридцять восьмий

Київ – 2014

Збірник наукових праць «Вчені записки Університету «КРОК»:

- 1) внесено до нового переліку наукових фахових видань України з економічних наук (Бюлетень ВАК України. — 2010. — № 3. — С. 5);
- 2) входить до бази даних «Російський індекс наукового цитування» (база даних РИНЦ), розташованої в науковому інформаційному ресурсі російської зони мережі Інтернет;
- 3) входить до бази даних Ulrich's Periodicals Directory, США (international database Ulrich's Periodicals Directory, USA).

В-90 Вчені записки Університету «КРОК» / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 1 (1997). – Вип. 38. – К., 2014. – 147 с.

У тридцять восьмому випуску зібрані статті науковців Університету економіки та права «КРОК», інших вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ України за результатами їх наукової роботи у 2010-2014 роках.

Розраховано на викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у сфері економіки, фінансів, економіки підприємств, міжнародної економіки, обліку й аудиту, управління, економічної безпеки.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол № 4 від 25.12.2014 року)*

Головний редактор: Алькема В.Г., доктор економічних наук, професор

Редакційна колегія: Борисенко З.М., доктор економічних наук, професор
Грушко В.І., доктор економічних наук, професор
Денисенко М.П., доктор економічних наук, професор
Захаров О.І., кандидат економічних наук, професор
Кігель В.Р., кандидат економічних наук, доцент
Козенюк В.О., доктор юридичних наук, ст. наук. співр.
Косарев О.Й., кандидат економічних наук, доцент
Лаптев С.М., кандидат економічних наук, професор
Мелько Л.Ф., кандидат педагогічних наук, доцент
Петрова І.І., доктор економічних наук, професор
Одягайло Б.М., доктор економічних наук, професор
Радіонова І.Ф., доктор економічних наук, професор
Рокоча В.В., доктор економічних наук, професор
Сідак В.С., доктор історичних наук, професор,
кандидат юридичних наук
Степанкевич К.С., кандидат економічних наук, доцент
Терехов В.І., доктор економічних наук, професор
Тимошенко В.А., доктор юридичних наук, професор
Ушакова Н.М., кандидат економічних наук, професор

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17174-5944ПР від 18.11.2010 р.

Вступне слово

У випуску №38 збірника «Вчених записок» ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», який Ви тримаєте в руках, опубліковано результати наукових досліджень учених економістів університету та інших вищих навчальних закладів, академічних інституцій України та науковців-практиків органів державного управління, організацій інформаційно-аналітичної та інноваційної діяльності. Поточний випуск міжнародного фахового видання містить чотири розділи. Його особливістю є наявність наукових публікацій з питань економіко-правового виховання студентської молоді та спільні публікації вчених економістів університету з магістрантами інституту магістерської підготовки та післядипломної освіти.

У розділі «Економічна теорія» подано статті, у яких розглядаються аспекти забезпечення енергоефективності та енергозбереження в контексті інноваційного розвитку промисловості та економічної безпеки держави, представлено результати досліджень з проблематики формування стратегії продовольчого забезпечення регіону як фактора економічної безпеки України.

У цьому ж розділі висвітлено результати теоретичного обґрунтування проблеми формування стратегії продовольчого забезпечення регіону як фактора економічної безпеки України та окремі питання аналізу системи показників економічної безпеки держави. Розглядаються також проблеми та перспективи розвитку інноваційних кластерів у нашій країні. Ураховуючи важливість і невідкладність процесів реформування системи державного регулювання, розглянуто результати дослідження у сфері детінізації економіки України та мінімізації її тіньового сектору.

У розділі «Фінанси» розміщено статті, що розкривають проблеми та перспективи вирішення завдань соціальної спрямованості бюджетної політики в Україні, апробують результати аналізу стану державного фінансування галузі вищої освіти країни, оцінюють ступінь його відповідності світовим тенденціям. Авторами публікацій цього розділу висвітлено також аспекти ефективності застосування спеціальних податкових режимів у сфері агропромислового виробництва.

У статтях розділу «Економіка підприємства» розглянуто сучасні концептуальні засади управління системою економічної безпеки туристичних підприємств, підходи та показники оцінки ефективності розвитку людських ресурсів на підприємствах, окремі аспекти забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки. Представлено також результати досліджень із визначення впливу факторів кадрової сфери на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування.

Статті розділу «Менеджмент і маркетинг» розкривають сучасне розуміння управління змінами в системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності та характеристику корпоративного середовища в процесі впровадження змін, представляють авторське бачення формування стратегії розвитку бренду міжнародної компанії у сфері харчової промисловості, аналізують сучасний механізм інноваційно-інвестиційного розвитку некомерційної організації, розглядають питання управління ризиками в інноваційній діяльності виробничо-торговельного підприємства.

Головний редактор,
доктор економічних наук,
професор

В.Г. Алькема

Розділ I

Економічна теорія

УДК 330.341.(477)

О.В. Куриліна
кандидат економічних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу,
Національна академія внутрішніх справ

Дослідження у сфері детінізації економіки

Усебічно проаналізовано та розглянуто різні концепції відносно понять «тіньова економіка», «тіньова діяльність», «детінізація економіки». Досліджено динаміку та послідовність розвитку вивчення цього питання зарубіжними і вітчизняними вченими. Подано авторське тлумачення термінів «тіньова економіка», «тіньова діяльність», «детінізація економіки». Запропоновано найбільш доцільну модель детінізації економіки задля забезпечення економічної безпеки України.

Ключові слова: тіньова економіка, структура тіньової економіки, детінізація економіки, економічна злочинність.

О.В. Курилина
кандидат экономических наук,
доцент кафедры гражданского права и процесса,
Национальная академия внутренних дел

Исследование в сфере детенизации экономики

Всесторонне проанализированы и рассмотрены различные концепции относительно понятий «теневая экономика», «теневая деятельность», «детенизация экономики». Исследованы динамика и последовательность развития изучения данного вопроса зарубежными и отечественными учеными. Предложено авторское толкование понятий «теневая экономика», «теневая деятельность», «детенизация экономики». Предложена наиболее целесообразная модель детенизации экономики с целью обеспечения экономической безопасности Украины.

Ключевые слова: теневая экономика, структура теневой экономики, детенизация экономики, экономическая преступность.

O.V. Kurylina
PhD in Economics,
Associate Professor of Civil Law and Process Department
of the National Academy of Internal Affairs.

Research in the field of economy unshadowing

The different conceptions were comprehensively analysed and considered in relation to the concept of shadow economy, shadow activity, unshadowing of economy. The dynamics

and sequence of development of this question study both by foreign and domestic scientists were investigated. The personal interpretation of terms of concept of shadow economy, shadow activity, unshadowing of economy was offered. The most expedient model of economy unshadowing was offered for the sake of economic security of Ukraine provision.

Keywords: Shadow economy, structure of shadow economy; unshadowing of economy; economic criminality.

Постановка проблеми

Стрімкий розвиток суспільно-економічної структури держави в період формування соціально-орієнтованої ринкової економіки відбувається в умовах недосконалості інституційно-правової бази, що сприяє виникненню та поширенню тіньових відносин на Україні.

Тому нині нагальною є потреба в дослідженні та розробленні новітніх науково обґрунтованих методик щодо запобігання розвитку цих явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням вивчення проблеми та запобігання поширенню тіньової економіки приділяли увагу такі вчені: Л. Абалкін [1], В. Засанський [2; 3], А. Івашенко, І. Клименко [4], Ю. Козлов [5], О. Осипенко, С. Пирожков, В. Попович [6; 7] В. Рутгайзер [8], Р. Gutmann [12] та інші. У вітчизняних і зарубіжних дослідженнях та публікаціях розглядалися питання теоретичних основ тіньової економіки, розроблення різноманітних методик її запобігання.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Зміни, що відбуваються в усіх соціально-економічних системах, впливають на осмислення поняття «тіньова економіка». Так, у науковій літературі була спроба дослідити цю світогосподарську проблему, однак, на наш погляд, у процесі дослідження цього явища виявляється ще більше проблемних питань. Тому набуває актуальності подальше розроблення цього явища.

Формулювання цілей статті

Завдання дослідження є вивчення науково-теоретичних підходів, відносно визначення поняття «тіньова економіка», динаміки розвитку досліджень проблем тінізації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Нині тіньова економіка – явище загально відоме. Цій проблемі приділяли увагу давньогрецькі філософи Ксенофонт, Платон, Аристотель. Зокрема всю економіку вони поділяли на добросовісну та недобросовісну, залежно від критеріїв соціально-економічної формації.

Західні вчені тіньову економіку розглядали як складову економічної злочинності та класифікували її таким чином:

- порушення у сфері бізнесу;
- порушення у сфері політики;
- порушення під час виконання службових обов'язків.

Із кримінологічної точки зору проаналізував це явище Є. Сатерленд, результати його дослідження були оприлюднені на засіданні американського соціологічного товариства як білокомірцева злочинність – це злочини, що вчиненні в промислових корпораціях, торговельних фірмах, політиці, посадовими особами під час виконання службових обов'язків, злочини, створені законодавцем, на відміну від більшості злочинів, передбачених кримінальним кодексом, які розглядаються пріоритетно в якості законодавчого відображення «природних» злочинів, власне зла тощо [11].

Американський економіст П. Гутман у роботі «Підпільна економіка» в 1977 р. наголосив на тому, «що неврахованою економічною діяльністю більше не можна нехтувати» [10].

Тіньова економіка характеризує як підпільна, неврахована, нелегальна, неформальна, чорна, неофіційна, паралельна, кримінальна, прихована тощо. Дослідники ще не дійшли до єдиного визначення цього поняття, що не сприяє розробленню методики ефективної боротьби з нею.

Активізація дослідження феномену тінізації економіки почалась у 90-ті роки. Була розроблена класифікація сімейної, другої економіки, неформальної економіки тощо. Зокрема, В. Рутгайзер запропонував визначити два підходи: ліквідаторський і конструктивістський [8, с. 119-125].

Ліквідаторський підхід (репресивний) як науковий напрям дослідження тіньової економіки формувався під впливом панівної ідеологічної доктрини, яка не знаходила місця системній девіації при соціалізмі як елемента власної основи його базових відносин. Звідси необхідність спирання лише на радикальні методи протидії тіньовій економіці насамперед, засобами правоохоронної діяльності.

Конструктивний (радикально-ліберальний) базувався на критиці адміністративно-командної системи, необхідності її тотального знищення і можливості використання як знаряддя руйнації тіньової економіки [8, с. 100-111].

Одним із відомих представників учених СРСР, які досліджували цю проблему, є Ю. Козлов. Він зазначав, що «тіньова економіка складається не тільки з кримінальних секторів, пов'язаних із безперервним зростанням протягом останніх десятиріч економічної (насамперед організованої) злочинності – розкрадань, хабарів, приписок, спекуляції, контрабанди, порушень правил валютних операцій і т. ін. Однак абсолютна більшість видів цієї тіньової «ділової активності» залишається все-таки явно протиправною, тобто зв'язаною із систематичними порушеннями як чинних норм права (адміністративного, трудового, цивільного, господарського), так і відомчих актів, що регулюють господарську діяльність. Тим самим навіть некримінальні сфери тіньової економіки залишаються вельми криміногенними – при певних умовах протиправні прояви неминуче переростають у злочинні» [5, с. 121].

Академік В. Засанський розглядав цю проблему в динамічному розвитку, прослідковуючи її історичне деформування, «етапи розвитку держав при порушенні дії об'єктивних економічних законів і вплив на механізми управління економічною та фінансовою системами криміногенних факторів схеми генезису тіньової економіки, її етапізації».

На першому етапі, з одного боку, діють об'єктивні економічні закони, нормальне функціонування та взаємодія політичного, економічного та соціального механізмів у рамках законодавчого простору, взаємодія між законодавчою та виконавчою владою, стабільне функціонування економіки, політична та соціальна рівновага, некорумпованість влади; з іншого – утворюється поділ економічного простору на законодавчий і тіньовий, антагоністичний до інтересів централізованих систем управління.

На другому етапі діють об'єктивні економічні закони, нормальне функціонування та взаємодія політичного, економічного та соціального механізмів у рамках законодавчого простору. Взаємодія між законодавчою та виконавчою владою, переважно стабільне функціонування економіки, політична та соціальна рівновага, некорумпованість влади. Посилюється вплив тіньової економіки на структурно-функціональні елементи економічної системи, яка,

у свою чергу, впливає на соціальну якість кризової економіки, існування тіньової економіки; зростає соціальне протистояння, відбувається процес взаємодії двох протилежних економічних механізмів, їхній вплив один на одного.

На третьому етапі дія об'єктивних економічних законів сповільнюється. Функціонування та взаємодія політичного, економічного та соціального механізмів у рамках законодавчого простору є неадекватною. Взаємодія між законодавчою та виконавчою владою супроводжується протиріччями, некоруптованість влади в цілому супроводжується корупційністю окремих посадових осіб. Це призводить до кризи економічної та фінансової систем.

На четвертому етапі об'єктивні економічні закони, не функціонують, немає взаємодії політичного, економічного та соціального механізмів у рамках законодавчого простору. Наявні антагоністичні протиріччя між законодавчою та виконавчою владою, корупційність влади сягає 70%, є загроза існуванню суспільного організму, утворюється система кримінальної економіки. Держава перетворюється в механізм, за якого діють суб'єктивні закони фінансових диспропорцій, у корумповану соціально-небезпечну для нормального розвитку систему, де відмиваються великі банківські та фінансові кошти з усього світового співтовариства. Тут утворюється система кримінальної економіки, що є основною ланкою кримінальної діяльності, яка в змозі активно знаходити нові резерви підвищення рівня шкоди суспільству.

Четвертий етап переростає в п'ятий, коли формується потужний зріз організованої злочинності в загальнодержавному середовищі.

На п'ятому етапі об'єктивні економічні закони не функціонують, немає взаємодії політичного, економічного та соціального механізмів у рамках законодавчого простору. Наявні антагоністичні протиріччя між законодавчою владою та залученням основним чином банківського сектору економіки. Відмивання грошей поступово переростає в міжнародне явище [2, с. 18-19].

Тіньова економіка – це інтернаціональне явище в усіх її проявах. Вона впливає на розвиток державних інституцій, структуру та функції управління економікою, функціонування фінансової системи, змінює устрій держав на етапі трансформаційних переходів. Основою тіньової економіки є відмивання грошей, що є глобальною проблемою розвитку суспільства [2, с. 16-18].

Проблема тінізації економіки розглядалася з юридичної точки зору [6; 18]. Професор В.М. Попович зазначає: «Якщо феномен «тіньова економіка» глобалізувався на тлі зростання криміногенних процесів та обсягів обороту протизаконних доходів, то назва «тіньова економіка» виникла саме в процесі розроблення організаційно-правових заходів щодо боротьби з легалізацією і відмиванням капіталів злочинного походження як деструктивного й руйнівного фактора суспільно-економічних відносин» [7, с. 175]. Він вважає що, тіньова економіка – це такий стан розвитку кризових, криміногенних процесів у економіці, коли доходи злочинного походження стали засобом скоєння нових, нерідко більш небезпечних злочинів, а отримані за рахунок них доходи перестали мати споживчий характер, а трансформувались у базу відтворення незаконних капіталів і криміногенного потенціалу в усіх сферах цивільно-правових, організаційно-регулятивних і суспільно-економічних відносин [7, с. 6-7].

Наведені точки зору окреслюють основне коло сучасних концепцій їхньої соціально-економічної природи. Попри досить активний розвиток цих досліджень, вони, на наш погляд, ще не повною мірою сприяють розробленню дієвої доктрини детінізації вітчизняної економіки.

Висновки

Ми стверджуємо, що вживаючи терміно-поняття «боротьба з тіньовою економікою», слід передусім зважати, що незалежно від причин виникнення тіньової економічної діяльності, зайнятість у ній є головним, а нерідко і єдиним джерелом отримання засобів для існування значної кількості громадян України. Тому термін «боротьба» слід вживати лише в розумінні залучення до громадського контролю та участі у створенні державних ресурсів, а не в розумінні – «знищення» чи навіть «припинення діяльності». У боротьбі з тіньовими економічними процесами важлива роль повинна належати також заходам із дотримання іншими країнами існуючих міжнародних угод, зокрема, щодо недопущення вкладення злочинно присвоєних в Україні коштів.

На наш погляд, подолати тіньову економіку в окремій державі неможливо, оскільки вона має транснаціональний характер через об'єднання кримінальних кланів, основою яких є протиправна тінізаційна економічна діяльність, що є підґрунтям розвитку світового тероризму і кримінальної діяльності. Збільшення інфляції здорожчання енергоносіїв є однією з причин зростання тіньових капіталів.

Література

1. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России : угрозы и их отражение / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.
2. Засанський В. В. Детінізація економіки в перехідних суспільствах : управлінський аспект : [Моногр.] / В. В. Засанський. – Львів : Політекс, 1998. – 309 с.
3. Засанська О. В. Організаційно-управлінські засади детінізації економічної діяльності у національному господарстві : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О. В. Засанська. – К., 2009. – 24 с.
4. Клименко И. Бедность – это богатство, или Самая большая тайна государственных финансов / И. Клименко // День. – 1998. – (2 дек.). – С. 4.
5. Козлов Ю. Теневая экономика и преступность / Ю. Козлов // Вопросы экономики. – 1990. – № 3. – С. 120-127.
6. Попович В. М. Теорія детінізації економіки / В. М. Попович. – Ірпінь, 2001. – 524 с.
7. Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології / В. М. Попович. – К. : Правові джерела, 1998. – 448 с.
8. Рутгайзер В. Теневая экономика в СССР : Обзор литературы и исследований / В. Рутгайзер // Свободная мысль. – 1991. – № 17. – С. 119-125.
9. Щорічні звіти FATF 2014-2013, 2012-2011, 2010-2009, Secretariat FATF/OECD France, Paris // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fatf-gafi.org/topics/mutualevaluations/>
10. Grossman G. Notes on the Illegal Private Economy and Corruption G. Grossman // Op.cit. – P. 834-855.
11. White-collar crime. Offenses in business, politics, and the professions / Ed. with introd. a. notes, by Geis G. s. Meier R.F. – Rev. ed. – N.Y.: Free press; L. : Vollier Macmillan, 1977 – 356 p. – (Classic a. contemporary views.).- Bibliog.: p. 377-345.
12. Gutmann P. The Subterranean Economy. P. Gutmann // Financial Analysts Journal, vol.33, 1977.

УДК 338.242.4

Є.В. Нікішин
*аспірант кафедри управління
фінансово-економічною безпекою,
Університет економіки та права «КРОК»*

Формування стратегії продовольчого забезпечення регіону як фактора економічної безпеки України

Досліджено взаємозв'язок і взаємовплив елементів стратегії продовольчої безпеки регіону. Створено алгоритм побудови стратегії продовольчої безпеки регіону. Уточнено взаємовплив елементів системи регулювання продовольчого ринку.

Ключові слова: продовольча безпека регіону, стратегія продовольчої безпеки, схема, критерій.

Е.В. Никишин
*аспирант кафедры управления
финансово-экономической безопасностью,
Университет экономики и права «КРОК»*

Формирование стратегии продовольственного обеспечения региона как фактора экономической безопасности Украины

Исследована взаимосвязь и взаимовлияние элементов стратегии продовольственной безопасности региона. Создан алгоритм построения стратегии продовольственной безопасности региона. Уточнено взаимовлияние элементов системы регулирования продовольственного рынка.

Ключевые слова: продовольственная безопасность региона, стратегия продовольственной безопасности, схема, критерий.

Y.V. Nikishyn
*Postgraduate student, Department of Financial
and Economic Security Management
«KROK» University*

Formation of strategy of food provision of the region as a factor of economic security of Ukraine

Interrelationship and interaction of elements of the strategy of food security in the region were investigated. Algorithm of construction of a food security strategy in the region was created. The mutual influence of the system regulation elements of the food market was clarified.

Keywords: food security in the region, food security strategy, the scheme, criteria.

Постановка проблеми

Продовольча безпека регіону є фундаментальною засадою для економічної безпеки країни. Тому управління станом продовольчої безпеки, стратегія якої повинна визначатися і направлятися державою, повинна поєднуватися з направленням коштів державного бюджету в розвиток галузі, стан якої визначає соціальний стан країни загалом. Обсяги, масштаби завдань, тривалість тимчасової перспективи їх здійснення з одночасними віддаленими в часі наслідками і результатами стратегії роблять унікальною роль держави, яка в цій діяльності за жодних умов не може бути замінена іншими суб'єктами господарювання. Однак, розуміння цього ще не повною мірою відбивається у державній політиці. «Державі потрібно переглянути ідеологію і пріоритети інноваційно-інвестиційної політики. Не може успішно розвиватися аграрний сектор економіки, якщо його підтримка з державного бюджету обмежується 3-3,5% загальних видатків. При некерованому ринку ... в умовах ринкової стихії сільськогосподарські підприємства у своїй більшості неспроможні забезпечувати необхідні нагромадження для простого та розширеного відтворення, активізації інноваційної та інвестиційної діяльності» [1, с. 315].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковими основами управління агропромисловими і продовольчими системами державного та регіонального рівнів, дослідженням питань продовольчої безпеки займалися відомі світові вчені: Л. Канторович [2], А. Маршалл, Амартія К. Сен [3] та інші. Серед українських авторів, які зробили значний внесок у теорію і практику організації та управління продовольчим забезпеченням держави та її регіонів, слід виділити, зокрема, Г. Балабанова [4], Л. Дейнеко [5], Н. Коваленко, І. Лукінова [6], Л. Мельника [7], М. Ромащенко [8], П. Саблука [1], В. Трегобчук [9] та інших. Серед зарубіжних теоретиків питаннями продовольчого забезпечення регіонів займалися вчені В. Балабанов [11], Є. Серова та інші. Основи відтворювального підходу до аналізу регіональної економіки, специфіки регіональних ринків досліджено в працях А. Маршалової [12], А. Новосолова [12], В. Овчиннікова та інших. Однак державне управління продовольчою безпекою в Україні та в інших країнах ще не досконале.

Аналізуючи проблеми продовольчої самодостатності Черкаського регіону, Л. Германенко вважає, що нерегульованими проблемами є: «відсутність чіткого розподілу повноважень і відповідальності між центральними та регіональними органами влади, недосконалість організаційно-правових і організаційно-функціональних структур управління агрокомплексом, нерозвиненість ефективної біржової торгівлі, мережі оптових продовольчих ринків, іпотеки і в цілому земельних відносин. Недосконалість інституту фермерства і об'єктивне заповнення цієї ніші особистими селянськими господарствами є сьогодні найважливішою проблемою в організаційно-управлінському блоці» [12, с. 70]. На жаль, вказані проблеми управління властиві сільськогосподарському виробництву не тільки в окремих регіонах, а й для України в цілому.

Недоліки державного і регіонального управління та контролю стану продовольчого забезпечення підтверджують актуальність теми статті.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Дослідження системи управління продовольчим забезпеченням регіонального рівня як складової частини економічної безпеки є актуальною та мало розробленою науково-методологічною та організаційною проблемою, що полягає у формулюванні загальних принципів стратегії забезпечення продовольчої без-

пеки регіону, виявлення основних аспектів і розроблення алгоритму побудови цієї стратегії.

Формулювання цілей статті

Мета наукової статті полягає в обґрунтуванні теоретичних основ стратегії продовольчого забезпечення регіону, побудові загальної схеми створення стратегії та контролю продовольчої безпеки на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Продовольча безпека регіону – це стан взаємопов’язаних систем виробництва, зберігання і розподілу основних продуктів харчування, які потребують стратегічної державної підтримки та управління, і, при врахуванні особливостей використання природних ресурсів і продуктивних сил регіону, у своїй сукупності здатні протягом усіх циклів відтворення сільськогосподарської продукції, незалежно від виникаючих внутрішніх і зовнішніх загроз і соціально-економічного стану, забезпечувати стабільність розвитку, відносну економічну автономність і достатній рівень споживання життєво важливих продуктів харчування, який гарантує потреби здорового та активного життя, відповідає рекомендованим медичним нормативам обсягу, якості та раціону споживання за умови фізичної та економічної доступності продовольства всім верствам населення.

З цього визначення випливає, що стратегія продовольчого забезпечення повинна бути складовою частиною загальнодержавної економічної стратегії. Однак продовольча безпека країни, в силу її складності й тісного взаємозв’язку продовольчих систем регіонів, є багатокомпонентною та мультифакторною системою, яка важко оптимізується та нормалізується для завдань управління. Тому визнається необхідним здійснювати побудову стратегії продовольчої безпеки на регіональному рівні, що дає змогу повністю враховувати особливості й тенденції ризиків і загроз, оперативно вирішувати питання управління такою системою при загальному підпорядкуванні стратегії інтересам національної безпеки.

Для побудови стратегії продовольчої безпеки регіону базовими принципами, що зберігають свою актуальність і в наш час, є основоположні та концептуальні критерії, виражені в Плані дій Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з проблем продовольства в Римі [13] ще в 1996 році. Базуючись на цих принципах, продовольча безпека почала розвиватись як наука. Коротко їх можна викласти так:

1) фізична і економічна доступність, відповідність та адекватність продовольчих поставок, які мають на меті задоволення енергетичних і продовольчих потреб усіх соціальних груп населення (мета 2.3);

2) автономність, стійкість і економічна самостійність продовольчої системи (продовольча незалежність) (мета 2.1, 5.1, 5.3);

3) надійність, тобто здатність продовольчої системи мінімізувати вплив сезонних, погодних та інших коливань на постачання продовольством населення всіх регіонів країни (зобов’язання 3, мета 3.4);

4) стійкість, що означає, що продовольча система розвивається в режимі розширеного відтворення (мета 6.2) [13, с. 5-7].

Основою стратегії продовольчої безпеки регіону та регулювання продовольчого ринку повинна стати державна доктрина продовольчої безпеки, на підставі якої будуть формуватися фундаментальні науково обґрунтовані принципи політики у сфері АПК. Власна аграрна політика регіонів повинна реалізовуватися з урахуванням загальнодержавних завдань і цілей, економічних, соціальних, природно-кліматичних і демографічних особливостей регіону з метою стабілізації його продовольчої безпеки та країни в цілому.

Стратегія продовольчої безпеки повинна реалізовуватися шляхом здійснення низки взаємопов'язаних політик, із яких найбільш важливими є: соціально-економічна, цінова, фінансово-економічна, виробничо-промислова, протекціоністська, митна і податкова, еколого-санітарна, інформаційно-маркетингова. У своїй діяльності дії цих, збалансованих між собою і пов'язаних єдиною метою, політик здійснюють контроль і забезпечення продовольчої безпеки регіону, а також управління і контроль діяльності з упровадження цієї стратегії на регіональному рівні. Упровадження стратегії продовольчої безпеки регіону повинно здійснюватися за такими напрямками:

1. Виробництво якісних продуктів харчування. Населення Києва та Київської області в цілому можна віднести до таких, які на початку 2013 р. в основному жили за межею бідності і не могли повноцінно харчуватися якісними продуктами відповідно до науково обґрунтованих нормам споживання. Задовольняючи потреби в харчуванні, жителі регіону порушують вимоги раціонального харчування згідно з науково встановленими нормами, змушені споживати неякісні, але більш дешеві, небезпечні для здоров'я продукти харчування. За даними загальнодержавної комплексної програми «Добробут через аграрний розвиток України» нині переважна більшість вітчизняних продуктів харчування не відповідає показникам якості та безпеки: 50% м'ясопродуктів, 70% молокопродуктів, 60% – хлібобулочних і кондитерських виробів і 72% риби [7, с. 188].

2. Організація оптової та роздрібної торгівлі. У силу низької економічної самостійності та постійного дефіциту обігових коштів, сільгоспвиробники змушені збувати свою продукцію за цінами, які диктують їм переробники сільськогосподарської продукції, посередники і великі торгові мережі. Створення досконалої системи оптової та роздрібної торгівлі зменшить цю залежність і сприятиме підвищенню продовольчої безпеки.

3. Організація державного і недержавного продовольчого резерву. Створення запасів продовольства на державному та регіональному рівнях визначає продовольчу безпеку регіону. Значення цих запасів важко переоцінити. Так, створені напередодні війни 1941-1945 рр., запаси дали змогу не тільки вирішувати проблеми забезпечення продовольством населення країни в умовах втрати основних територій агропромислового виробництва, а й провести посівні кампанії 1941-1943 років.

4. Створення платоспроможного попиту населення. Одним із пріоритетних напрямів забезпечення продовольчої безпеки регіону є боротьба з бідністю, що особливо наголошується в Римській декларації про всесвітню продовольчу безпеку від 13 листопада 1996 р.: «Бідність є основною причиною незабезпечення продовольчої безпеки, а стійкий прогрес у справі викорінення бідності є вирішальним фактором поліпшення доступу до продовольства» [13, с. 2].

5. Підтримка сільгосптоваровиробників. Про необхідність такої підтримки прямо заявляється в Римській декларації 1996 р.: «Мета 3.5: Розробляти і впроваджувати комплексні стратегії розвитку сільських районів з високими і низькими потенційними можливостями, інфраструктурою, організаціями та послугами на підтримку розвитку сільських районів і забезпечення продовольчої безпеки домашніх господарств, щоб збільшити місцеві виробничі можливості фермерів, працівників рибного і лісового господарства, а також всіх тих, хто активно зайнятий в продовольчому секторі» [13, с. 7].

6. Організація логістики. Успішна діяльність із забезпечення продовольчої безпеки неможлива без чітко структурованої та збалансованої логістики. Планування, контроль і управління пакуванням, транспортуванням, зберіганням

та іншими операціями, здійснюваними в процесі доведення продовольства до торгового чи виробничого підприємства, істотно впливають на продовольчу безпеку, оскільки на цьому етапі відбуваються масовані втрати. Як відзначає академік УААН М. Ромащенко, «... через недосконалість технологій збирання, післязбиральної доробки, зберігання та логістики фактична річна норма споживання овочів в Україні складає близько 100 кг на людину, тобто майже вдвічі нижче, ніж у країнах ЄС» [8, с. 4].

Ці напрями діяльності забезпечують економічні, соціальні та гуманітарні атрибути продовольчої безпеки відповідно до завдань з її гарантування. Економічний атрибут продовольчої безпеки включає в себе економічну та фізичну доступність продовольства, які забезпечуються економікою регіону; соціальний атрибут складається з науково обґрунтованого раціону харчування, який спільно з економічною доступністю визначають життя суспільства; якість харчування, спільно з науково обґрунтованим раціоном харчування є гуманітарним атрибутом, який забезпечує якість життя індивідуума. Взаємодія складових частин і чинників продовольчої безпеки визначають функції управління і контролю, обсяги і напрями забезпечення стратегії продовольчої безпеки регіону, а також формулює завдання та визначає напрями забезпечення ресурсами для організації діяльності з запровадження стратегії продовольчої безпеки регіону. Необхідно визначити, що одним із основних елементів управління є контроль системи продовольчого забезпечення та стану економічної безпеки регіону. Постійність контролю забезпечує своєчасність виявлення відхилень від встановлених критеріїв, аналіз причин, корекцію та розроблення заходів із досягнення поставленої мети. Таким чином, можна стверджувати, що повнота і своєчасність контролю гарантує здійснення загальної стратегії продовольчої безпеки регіону. Взаємозв'язок елементів стратегії продовольчої безпеки регіону подано на рисунку 1.

Рис. 1. Стратегія продовольчої безпеки регіону та регулювання продовольчого ринку, складові та атрибути безпеки, напрями впровадження та взаємозв'язки між ними
Джерело: авторська розробка за матеріалами [14, с. 191]

Деякий прогрес, що намітився останніми роками в зростанні виробництва продовольства, не усуває загрози і ризики, пов'язані з відсутністю системного стратегічного підходу контролю ситуації стану продовольчої безпеки. Як три-можні фактори потрібно відзначити перехід від великотоварного виробництва до низькопродуктивного і малопотужного фермерського та індивідуального; ліквідацію системи забезпечення виробників сортовим районованим насінням, племінним молодняком худоби і птиці тощо; відсутність системи гарантованих закупок виробленої продукції державою і підприємствами, системи контролю використання орних земель, їх належної експлуатації; деградацію інфраструктури агропромислового комплексу, системи логістики. Тому формування стратегії продовольчого забезпечення регіону повинно включати такі чинники:

- 1) характеристика місця продовольчої безпеки в стані економічної безпеки регіону;
- 2) оцінка зовнішніх і внутрішніх загроз продовольчій безпеці;
- 3) визначення та моніторинг ключових факторів, що впливають на стійкість соціально-економічного та фінансового станів на коротко- і середньострокову перспективу;
- 4) визначення критеріїв і показників стану продовольчої безпеки регіону;
- 5) розроблення комплексної моделі стратегії, яка включає механізми управління, контролю та дії на фактори, що впливають на стан економічної безпеки;
- 6) напрями діяльності з реалізації стратегії;
- 7) прогнозування розвитку стану продовольчої безпеки [15, с. 166].

Алгоритм формування стратегії продовольчої безпеки регіону складається з двох стадій. Перша, організаційна стадія побудови стратегії продовольчої безпеки, полягає в аналізі стану економічної безпеки регіону, визначенні його природних ресурсів, ступені їх розробленості та особливостей соціально-економічного розвитку, потенціалу регіону та його значення в державі; виявленні стану продовольчої безпеки, що полягає у визначенні її ключових факторів і граничних критеріїв, розробленні стратегії на підставі побудованої економетричної моделі та заходів із її впровадження. Друга, функціональна стадія побудови стратегії продовольчої безпеки, полягає в розробленні основних параметрів системи контролю та їх критеріїв, що дають змогу оперативно оцінювати стан продовольчої безпеки та приймати адекватні рішення стосовно зміни деяких параметрів стратегії. На підставі характеру змін параметрів системи роблять прогнози щодо тенденцій розвитку і вносять корегування в елементи стратегії, що впливають на зміну тенденцій. Необхідним елементом стратегії є оцінка економічного ефекту від упровадження стратегії та визначення доцільності стратегії в цілому. Алгоритм побудови стратегії представлений на рисунку 2.

Стратегія розроблення системи контролю продовольчої безпеки регіону (п. 4. рис. 2) повинна містити такі напрями:

1. Оцінка структурно-функціонального стану.
2. Розроблення заходів стимулювання виробництва продовольства.
3. Визначення ступеня рівноважності виробництва, постачання та споживання.
4. Розроблення оптимального регіонального продовольчого балансу з урахуванням соціально-економічного становища населення регіону.
5. упровадження соціально-економічних заходів зі збереження рівноважного стану структури суспільства.

Оскільки побудова стратегії є багатокомпонентним та мультифакторним завданням, то кожний етап потрібно завершувати висновками з визначенням подальших шляхів розроблення та впровадження стратегії.

Рис. 2. Алгоритм формування стратегії продовольчої безпеки регіону

Джерело: авторська розробка

Важливе зауваження: як доводить практика, саме друга стадія здійснення стратегії вимагає найбільших зусиль із забезпечення та організації робіт, упровадження та виконання основних завдань, пов'язаних із роботою системи продовольчої безпеки регіону. Ця стадія вимагає найбільших витрат ресурсів і засобів при збереженні вимог системності управління, безперервності та дієвості контролю роботи. Недооцінка цих обставин часто призводить до втрати управління та деградації елементів стратегії. Зокрема, цим пояснюється незавершеність багатьох реформ у сільському господарстві.

В умовах розвитку ринкової економіки розроблення стратегії продовольчої безпеки на регіональному рівні залишається першочерговим завданням на шляху забезпечення економічної безпеки країни та потребує якісно нових підходів до свого вирішення.

Висновки

Аналіз розвитку агропромислового комплексу показує відсутність системного стратегічного планування, управління і контролю системи продовольчого забезпечення на регіональному рівні, що істотно знижує економічну безпеку країни.

Для побудови ефективної стратегії продовольчої безпеки регіону та регулювання його продовольчого ринку необхідно визначити принципи та систему її формування, яка повинна базуватися на принципах основоположної ролі продовольчої безпеки в структурі економічної безпеки, урахуванні регіональних природних ресурсів, особливостей клімато-географічних умов, загроз і ризиків, факторів, що впливають на стійкість системи економічної безпеки.

Стратегія повинна включати розроблення комплексної політики, механізми управління, контролю та впливу на всі аспекти політики, а також прогнозування розвитку стану продовольчої безпеки.

Побудова стратегії продовольчої безпеки регіону повинна відбуватися за участі та управління держави, яка повинна забезпечувати організаційно-фінансове, економічне, юридично-правове та соціальне впровадження стратегії з метою гарантування стабільного розвитку сільськогосподарського виробництва регіону, а також надійне забезпечення населення якісними продуктами. Державне управління стратегією продовольчої безпеки регіону повинно мати такі етапи: аналіз економічної безпеки та ситуації на продовольчому ринку; розроблення стратегії та організаційно-фінансове і правове забезпечення; створення системи контролю; прогнозування стану продовольчої безпеки; оцінка економічного ефекту від запровадження.

Схема стратегії продовольчої безпеки та регулювання продовольчого ринку регіону може бути використана для визначення критеріїв контролю стану системи продовольчого забезпечення, прогнозів щодо змін у його стані та стратегічного координування процесів забезпечення економічної безпеки.

Література

1. Саблук П. Т. Організаційно-економічні напрями інноваційного переоснащення аграрного виробництва / П. Т. Саблук // Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України [Текст] : матеріали науково-практичної конференції. — К. : НТУУ «КПІ», 2003. — 434 с.
2. Канторович Л. В. Экономический расчет наилучшего использования ресурсов / Л. В. Канторович. — М. : Издательство АН СССР, 1960. — 348 с.
3. Амартья К. Сен. Экономическая взаимосвязь и мировая продовольственная проблема / Сен К. Амартья // Проблемы теории и практики управления. — 1999. — № 2. — С. 8-15.
4. Балабанов Г. В. Трансформація структури сільськогосподарського виробництва України: регіональний аспект / Г. В. Балабанов, О. М. Кобзев, Г. В. Семенченко. — К. : UAPP/ПАП, 2000. — 29 с.

5. Дейнеко Л. В. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л. В. Дейнеко. – К. : Наукова думка, 2007 р. – 405 с.
6. Лукінов І. Економічні трансформації наприкінці ХХ ст. / І. Лукінов. – К. : 1997. – 428 с.
7. Мельник Л. Л. Продовольча безпека у національному вимірі / Л. Л. Мельник // Науковій праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. – 2012. – Випуск 4. Том 2. – С. 184-190.
8. Ромащенко М. И. Состояние и перспективы развития овощеводства открытого грунта в Украине / М. И. Ромащенко, А. П. Шатковский // Овощеводство. – 2010. – № 5. – С. 3-6.
9. Удосконалення земельних відносин в аграрній сфері / В.М. Трегобчук, Н. М. Скурська, В. Д. Яровий, В. П. Прадун. – К. : Об'єдн. ін-т економіки НАН України, 2004. – 47 с.
10. Балабанов В. С. Аграрные отношения в условиях перехода к рынку / В. С. Балабанов. – М. : РСПИ, 1991. – 106 с.
11. Маршалова А. С. Основы теории регионального воспроизводства / А. С. Маршалова, Л. С. Новоселов. – М. : Экономика, 1998. – 192 с.
12. Германенко Л. М. Полісистемний аналіз продовольчої самодостатності Черкаського регіону / Л. М. Германенко. – Економіка та управління АПК : Зб. наук. праць. – Біла Церква, 2009. – Вип. 1 (66). – С. 65-71.
13. FAO. 1996. Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action. World Food Summit 13-17 November 1996. – Rome. – 36 p.
14. Пушак Я. Я. Продовольча безпека держави та її регіонів: методичний аспект / Я. Я. Пушак, Г. В. Стричак // Культура народів Причорномор'я. – 2012. – № 219. – С. 189-191.
15. Линник О. І. Стратегія економічної безпеки підприємства як фактор зменшення впливу зовнішніх та внутрішніх загроз / О. І. Линник, Н. В. Артеменко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2013. – № 67 (1040). – С. 159-169.

УДК 338.2

О.С. Оношко
*асистент кафедри
математичних методів та статистики,
Університет економіки та права «КРОК»*

Аналіз системи показників економічної безпеки держави

У статті розглянуто методики розрахунку рівня економічної безпеки держави та вага складових економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, вагові коефіцієнти, оцінка рівня економічної безпеки, інтегральний індекс.

О.С. Оношко
*ассистент кафедры
математических методов и статистики,
Университет экономики и права «КРОК»*

Анализ системы показателей экономической безопасности государства

В статье рассмотрены методики расчета уровня экономической безопасности государства и вес составляющих экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, весовые коэффициенты, оценка уровня экономической безопасности, интегральный индекс.

O.S. Onoshko

Assistant

*Department of Mathematical Methods and Statistics
“KROK” University*

Analysis of indicators system of state economic security

This article deals with the methods of calculating of the level of economic security and weight of economic security constituents.

Key words: economic security, weight coefficient, assessment of the economic security level, the integral index.

Постановка проблеми

Глобалізація і відкритість національної економіки вимагають реальної оцінки рівня економічної безпеки України. Актуальність цього питання викликає необхідність обґрунтування методологічних підходів до комплексної оцінки її рівня, своєчасного реагування на дестабілізуючі чинники. Дослідження авторів показують, що п'ять показників економічної безпеки з дев'яти перебувають нижче нижнього граничного значення (інвестиційна, інноваційна, соціальна, демографічна та енергетична); дві складові (макроекономічна і зовнішньоекономічна) трохи перевищують нижній поріг; у прийнятному стані є тільки фінансова і продовольча складові економічної безпеки [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Поняття економічної безпеки держави та методологічні підходи до оцінки її рівня досліджували А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазашвілі [1]. Удосконалення системи показників економічної безпеки запропоноване В.Г. Потапенко і Д.С. Бірюковим [2]. Офіційний моніторинг економічної безпеки України здійснюється Міністерством економічного розвитку і торгівлі України за затвердженою методикою [3].

Не вирішені раніше частин загальної проблеми

Аналіз підходів до інтегральної оцінки рівня економічної безпеки держави [1-4] свідчить про необхідність удосконалення та оптимізації складу індикаторів та методології інтегральної оцінки. Є низка недоліків офіційних підходів до інтегральної оцінки рівня економічної безпеки, які стосуються складу індикаторів та методології інтегральної оцінки, що призводить до некоректних результатів інтегральної оцінки [5].

Формулювання цілей статті

Умови глобалізації та співпраці з іншими країнами вимагають аналізу індикаторів і системи оцінювання рівня економічної безпеки. Мета статті – проаналізувати складові економічної безпеки та їхній вплив на економічну безпеку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження

Економічна безпека держави визначається Законом України «Про основи національної безпеки» як стан рівноваги і соціально орієнтованого розвитку національної економічної системи, що досягається завдяки реалізації сукупності форм і методів економічної політики.

Процес забезпечення економічної безпеки передбачає проведення система-

тичного аналізу, оцінку її рівня, від чого й залежить вибір заходів щодо забезпечення економічної безпеки. Аналітичні індикатори, які використовуються при розрахунках економічної безпеки, держави повинні характеризувати всі сторони соціально-економічного розвитку країни.

Дослідник А.Б. Качинський називає основні причини небезпек і загроз економічній безпеці, з яких найбільш істотними є мафіозні розборки, відмивання «брудних» грошей, знищення виробничих і торговельних підприємств, варварське використання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, наявність надприбутків, недосконалість законів і податкової політики [6, с. 19]. У системі показників економічної безпеки для оцінювання стану економіки виділяють такі критерії: рівень і якість життя, темпи інфляції, норма безробіття, економічне зростання, дефіцит бюджету, розмір державного боргу; стан золотовалютних резервів, діяльність тіньової економіки; стан екології тощо [7].

Критеріальна оцінка економічної безпеки повинна включати в себе оцінки:

- ресурсного потенціалу, можливостей його розвитку, рівня ефективності використання ресурсів, капіталу, праці, її відповідності рівню найбільш розвинутих країн та рівню, за якого загрози внутрішнього та зовнішнього характеру зводяться до мінімуму;
- конкурентоздатності економіки;
- цілісності території та економічного простору;
- суверенітету, незалежності та можливості протистояння загрозам;
- соціальної стабільності та умов попередження і розв'язання соціальних конфліктів [8].

До основних методів, якими користуються вчені при розрахунках рівня економічної безпеки держави, можна віднести дослідження основних макроекономічних показників і порівняння їх із пороговими значеннями, оцінку темпів економічного зростання країни за основними макроекономічними показниками, використання економічних інструментів для оцінки наслідків загроз безпеці через кількісне визначення збитків, методи прикладної математики.

Оцінка економічної безпеки держави здійснюється відповідно до такого алгоритму: визначення функціональних характеристик економічної безпеки держави; виділення структурних складових економічної безпеки держави; визначення номенклатури показників (індикаторів) економічної безпеки; встановлення нормативних значень індикаторів економічної безпеки; моніторинг індикаторів, ієрархічне узгодження результатів та їх аналіз [1, с. 7].

При розрахунках рівня економічної безпеки Міністерством економіки України виділялися такі її складові: макроекономічна, виробнича, фінансова, інвестиційна, зовнішньоекономічна, науково-технічна, соціальна, демографічна, енергетична, продовольча [4]. Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [3] розраховуються значення вагових коефіцієнтів для макроекономічної, виробничої, фінансової, інвестиційно-інноваційної, зовнішньоекономічної, соціальної, демографічної, енергетичної та продовольчої сфер економічної безпеки. Автори виділяють: макроекономічну, фінансову, інвестиційну, зовнішньоекономічну, інноваційну, соціальну, демографічну, енергетичну, продовольчу складові [5].

Дослідники В.Г. Потапенко і Д.С. Бірюков додають екологічну складову економічної безпеки до макроекономічної, виробничої, фінансової, інвестиційної, зовнішньоекономічної, науково-технічної, соціальної, демографічної, енергетичної та продовольчої з урахуванням високої ролі природно-ресурсного «резер-

ву» в забезпеченні економічного і соціального благополуччя держави. З урахуванням наявності діючої офіційної інформаційної бази екологічних показників, що впливають на рівень економічної безпеки, авторами враховано: поводження з відходами; використання та охорона водних ресурсів; використання та охорона лісу, тваринних ресурсів і заповідних територій; викиди діоксиду сірки та оксидів азоту в атмосферне повітря [2]. Особливого значення набуває екологічна складова економічної безпеки регіону. Наслідками забруднення навколишнього середовища, виснаження природних ресурсів, надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру є зниження рівня добробуту суспільства, економічні збитки здоров'ю і життю населення, втрати, зумовлені впливом забруднення довкілля на господарські об'єкти та необхідністю компенсації виплат і штрафів за антропогенний вплив, затрати на підвищення рівня екологічної безпеки виробництва.

Згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [3] визначення інтегральної оцінки рівня економічної безпеки здійснюється в такому порядку: формування множини (переліку) індикаторів; визначення характеристичних значень індикаторів; нормування індикаторів; визначення вагових коефіцієнтів; розрахунок інтегральних індексів за окремими сферами економіки та інтегрального індексу економічної безпеки в цілому. Для кожного індикатора розроблені характеристичні значення, які визначають рівень економічної безпеки з діапазоном характеристичних значень кожного показника від 0 до 1, відповідно, від критичного до оптимального рівня. Розрахунок інтегрального індексу здійснюється за допомогою вагових коефіцієнтів, які визначають ступінь внеску кожного з показників в інтегральний індекс складової економічної безпеки, визначених, в основному, шляхом експертної оцінки. Визначення та обґрунтування вагових коефіцієнтів – одне з найскладніших завдань у процедурі побудови інтегрального показника [9].

У таблиці наведено значення вагових коефіцієнтів сфер економічної безпеки відповідно до даних [1-4]:

Таблиця

Значення вагових коефіцієнтів сфер економічної безпеки держави

Сфера економічної безпеки	Значення вагового коефіцієнта			
	Ряд 1 [4]	Ряд 2 [1]	Ряд 3 [2]	Ряд 4 [3]
Макроекономічна	0,1005	0,0409	0,0915	0,1224
Фінансова	0,1127	0,0899	0,1026	0,1294
Зовнішньоекономічна	0,0901	0,1274	0,0820	0,1095
Соціальна	0,0808	0,1341	0,0735	0,1013
Демографічна	0,1108	0,1413	0,0761	0,0913
Енергетична	0,1324	0,1381	0,1205	0,1148
Продовольча	0,1108	0,1374	0,1008	0,1007
Виробнича	0,0769		0,070	0,1218
Інвестиційна	0,0939	0,0572	0,0854	
Науково-технічна	0,1183		0,1077	
Інноваційна		0,1337		
Інвестиційно-інноваційна				0,1089
Екологічна			0,090	

Джерело: складено на основі даних [1-4]

Згідно з даними таблиці найбільше значення мають енергетична та фінансова складові економічної безпеки держави. У методології інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України, розробленої А.І. Сухоруковим, Ю.М. Харашавілі, у якій міститься низка додаткових індикаторів: облік тіньових аспектів економічного, темпів науково-технологічного прогресу тощо, найбільшу вагу має демографічна складова. Згідно з офіційною методикою найважливішими є фінансова і макроекономічна сфери. З найменш важливих сфер виділяються: виробнича (згідно з офіційною методикою), макроекономічна [1], демографічна [2]. Невідповідність значень вагових коефіцієнтів, взятих із різних джерел, свідчить про необхідність удосконалення методології інтегральної оцінки рівня економічної безпеки з урахуванням «тіньової» економіки, екологічної та інших складових. Отримані розбіжності залежать від складових, які автори включають у розрахунки, але слід звернути увагу на макроекономічну і демографічну сфери, що мають протилежні значення в дослідженнях учених. Неврахування наслідків антропогенного впливу на стан навколишнього середовища, зловживання економічним принципом природокористування спричинило хімічне, фізичне, радіоактивне забруднення довкілля, що надзвичайно негативно вплинуло на людей, рослинний і тваринний світ.

Для забезпечення розвитку економіки, високого рівня життя людини в державі необхідно створювати і підтримувати сприятливі умови життя населення, забезпечувати стабільний розвиток народного господарства, своєчасно реагувати на несприятливі умови та нейтралізувати загрози.

Включення до офіційної методики розрахунку рівня економічної безпеки таких індикаторів як: поведження з відходами; використання та охорона природних ресурсів; використання та охорона лісу, тваринних ресурсів і заповідних територій; викиди діоксиду сірки та оксидів азоту в атмосферне повітря, урахування «тіньової» економіки, – позитивно вплине на економічну безпеку України.

Висновки

Ураховуючи, що інтегральний індекс економічної безпеки є нижче порогового значення, існує необхідність обґрунтування методологічних підходів до комплексної оцінки її рівня та своєчасного реагування на дестабілізуючі чинники. Глобалізація економічного простору, сталий розвиток країни потребують удосконалення системи оцінювання рівня економічної безпеки.

Література

1. Сухоруков А. І. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харашавілі. – Стратегічні пріоритети. – № 3 (28). – 2013. С. 5-16.
2. Екологічна складова в системі показників економічної безпеки. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2088>
3. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року №1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
4. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економіки України від 2 березня 2007 року №60 «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm
5. Щодо методології вдосконалення інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1358>
6. Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик : наукові концепції та математичні методи / А. Б. Качинський. – К., 2003. – 472 с.

7. Моделирование економічної безпеки : держава, регіон, підприємство / [Гесць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С. Черняк О. І. та ін.] ; за ред. Гейця В. М. : монографія. — Харків : Інжек, 2006. — 240 с.

8. *Мухитов Н. М.* Формирование национальной системы экономической безопасности в условиях глобализации / Н. М. Мухитов. : дис. ... канд. экон. наук. — М., 2006.

9. Методы построения интегрального показателя // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://business-inform.net/pdf/2012/4_0/34_38.pdf

УДК 37.03:34

В.С. Сідак
*доктор історичних наук, професор,
проректор з наукової роботи,
Університет економіки та права «КРОК»*
С.М. Лаптев
*кандидат економічних наук, професор,
ректор,
Університет економіки та права «КРОК»*

Засади економіко-правового виховання молоді в сучасних умовах

У статті розкрито сутність базових понять «виховання», «правове виховання», «економічне виховання» та «громадянська спрямованість», встановлено взаємозв'язок між ними. Охарактеризовано особливості економіко-правового виховання студентської молоді. Встановлено найбільш ефективні форми та методи економічного та правового виховання.

Ключові слова: студентська молодь, виховання, правове виховання, економічне виховання, громадянська спрямованість, форми виховання, методи виховання.

В.С. Сидак
*доктор исторических наук, профессор,
проректор по научной работе,
Университет экономики и права «КРОК»*
С.М. Лаптев
*кандидат экономических наук, профессор,
ректор,
Университет экономики и права «КРОК»*

Принципы экономико-правового воспитания молодежи в современных условиях

В статье раскрыта сущность базовых понятий «воспитание», «правовое воспитание», «экономическое воспитание» и «гражданская направленность», установлена взаимосвязь между ними. Охарактеризованы особенности экономико-правового воспитания студенческой молодежи. Установлены наиболее эффективные формы и методы экономического и правового воспитания.

Ключевые слова: студенческая молодежь, воспитание, правовое воспитание, экономическое воспитание, гражданская направленность, формы воспитания, методы воспитания.

V.S. Sidak

*Doctor in Historical Sciences, Professor
Vice-Rector for Scientific Work
“KROK” University*

S.M. Laptiev

*PhD in Economics, Professor
Rector
“KROK” University*

Principles of economic and legal education of young people in modern conditions

Essence of base concepts of «education», «legal education», «economic education» and «civil orientation» was disclosed in the article, and intercommunication between them was defined. The features of economic and legal education of young students were described. The most effective forms and methods of economic and legal education were defined.

Keywords: young students, education, legal education, economic education, civil orientation, forms of education, methods of education.

Постановка проблеми

Суспільно-політичні та економічні перетворення, які повинна здійснити сучасна Україна у вирішенні завдань євроінтеграції, та її подальше поглиблення не можливі без дієвої системи виховання, що враховує сучасні тенденції європейського суспільного розвитку. Пріоритетними завданнями, визначеними Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні, є забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості відповідно до її інтересів і суспільних вимог, а також формування в неї почуття господаря: господарської відповідальності, підприємливості, ініціативності, свідомого ставлення до життя в умовах ринкових відносин. Більшість державних документів (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Концепція економічної освіти в Україні) орієнтують педагогів і громадськість на усвідомлення необхідності використання економічного виховання дітей і підлітків у формуванні гармонійно розвиненої особистості [8]. Не менш важливим є і правовий аспект виховання молоді. Існує загальноприйнята думка, що формування у громадян правової свідомості та законослухняної поведінки – це складова громадянського та патріотичного виховання. Більш широко – може йтися про формування підвалин демократичного суспільства та правової держави. Це з одного боку. З іншого – людина повинна бути соціально активною. Більше того, бути економічно дієвою, тобто створювати матеріальні чи соціальні блага, необхідні для достатньо високого рівня життя, який був би адекватним стандартам суспільства. Причому, діяльність ця повинна бути добровільною. З цього можна визначити, наскільки індивід-член сучасної спільноти повинен бути і всебічно розвиненим, і суспільно орієнтованим, і свідомим. Тоді постає питання не тільки про його професійну підготовку, а й громадянську відданість. Цього можна досягти тільки шляхом виховання. Тому поряд із проблемою професійної підготовки виникає ще одна – формування у молоді готовності до вибору професії. Отже, виникає необхідність створення засад економіко-правового виховання молоді в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Як відомо, у сучасному українському суспільстві більша частка відповідальності за розвиток і формування особистості юного громадянина покладається на сім'ю, школу, вищі та інші навчальні заклади. У цьому є певний сенс. Особливого значення на початках навчання набуває правове виховання, яке повинно бути складовою загальної середньої шкільної освіти. У середній загальноосвітній школі основи правових та економічних знань зазвичай вивчаються в 9-10-х класах.

Слід зазначити, що ряд дослідників приділяли багато уваги питанням правового та економічного виховання молоді, їх місцю в системі громадянського і патріотичного виховання, широким потенційним можливостям, а також необхідності подальшого вдосконалення цих видів виховання. Серед науковців, які досліджували теоретико-методологічні засади виховання, слід відмітити Н. Абашкіна [8], І. Беха [1], А. Бойка [8], І. Зязюна [8], С. Карпенчука [8], Є. Костяшкіна [8], І. Кривоноса [8], В. Кумаріна [8], В. Моргуна [8], Є. Мединського [8], Ф. Науменка [8], Б. Наумова [8], Т. Осипову [4], С. Рубінштейна [12] та інших. Безпосередньо питаннями правового виховання займалися вітчизняні науковці М. Боришевський [2], В. Головченко [5], М. Фіцула [10] та інші. Їхні праці присвячено питанням формування правової свідомості та культури активної та законослухняної особистості. Формуванню у вихованців почуття раціональності, економічної доцільності, важливості трудової спрямованості та економічної культури присвячено праці О. Будника [3], І. Дружкова [6], Н. Забутої [7], Г. Неліна [5], Д. Разуменка [10; 11], О. Скакуна [13], Л. Ткаченка [14] та інших. Аналіз праць зазначених авторів свідчить, що попри певний обсяг досліджень і публікацій, а також зростаючий щороку інтерес з боку вчених педагогів, психологів, правників і фахівців економістів до питань економіко-правового виховання переважна їх більшість присвячені правовому та економічному вихованню шкільної молоді й не відображає належним чином особливостей виховання студентської молоді в сучасних умовах.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Питанням завершального етапу формування у студентства економічної свідомості, остаточного формування цінностей і професійних чи підприємницьких орієнтирів, усвідомлення та врахування правових обмежень, збалансованості потреб і можливостей, усвідомлення свого місця і ролі в системі трудових відносин для найактивнішого та визначального періоду соціалізації приділяється в сучасній психолого-педагогічній і фаховій літературі недостатньо уваги. Невирішеною проблемою загального завдання, яка вирішується в цьому дослідженні є розгляд засад економіко-правового виховання як інтегрованого неперервного процесу, в межах якого реалізуються потенційні можливості гуманітарної та фахової підготовки студентської молоді.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення психолого-педагогічних засад економіко-правового виховання молоді та формування її громадянської спрямованості в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження

На першому етапі було досліджено сутність виховання з позиції процесного підходу [4]. Виховання – це процес спонукування або примусу. Слід відмітити, що спонукування характеризується бінарною опозицією «необхідність – потяг».

Однак якщо «потяг» більш відноситься до емоційної природної або психічної діяльності людини, то необхідність є суспільно значимою [12, с. 351-378]. Проте обидва елементи, ідентифікуючись під дією зовнішніх факторів, формують певну сферу мотивацій: або ж емоційно-ціннісну (потенційну), або ж активно-дійову (актуальну). Таким чином, створюється модель поведінки. Потенційно значиме актуалізується як діяльністю, так і вихованням. Актуальне є сутністю основного життєвого піклування, і гострота його закладена в самій природі людського буття. Для досягнення такого стану, напевне, необхідно включити всі важелі впливу на структурні елементи, якими є «необхідність» і «потяг». Спробуємо в найбільш загальному вигляді відтворити механізм цього впливу.

У цілому потяг відноситься до неусвідомлених і некерованих мотивів. Однак він входить у континуум мотивів, що об'єднуються категорією «спрямованість». Взагалі остання є набором установок, які соціально обумовлені й стали властивостями особистості та формуються шляхом виховання. До цього набору можна віднести декілька ієрархічних форм, а саме: бажання, потяг, прагнення, інтерес, схильність, ідеал, переконання, а в кінцевому варіанті – світогляд. Останній є результатом виховання та освіти. Таким чином, потяг теж є результатом виховання.

Другий етап дослідження було присвячено аспектам економічного виховання студентської молоді. Економічне виховання можна визначити як організовану педагогічну діяльність, спрямовану на формування економічної культури індивідів [6-7]. Зауважимо – діяльно спрямованої економічної культури [10-11]. Для шкільної молоді першочерговими є завдання формування високої економіко-патріотичної свідомості та готовності до вибору професії. Для студентської молоді на перший план висувається проблема фахової підготовки, але не залишається обч і проблема економічного виховання, основні напрями та методи якого, на наш погляд, є такими:

1. Для формування професійної спрямованості, фахових навичок та умінь, професійної економічної культури необхідна організація зустрічей із провідними фахівцями в галузі економіки, вивчення нових підходів до вирішення проблем у світовій економіці, організація студентських науково-економічних товариств, проведення науково-практичних конференцій, організація роботи постійно діючих семінарів, проведення ділових і рольових ігор економічного напрямку, випуск студентських наукових збірників тощо.

2. Для формування духовної економічної культури, виховання бережливого ставлення до національних виробничих надбань, природних ресурсів необхідна організація бесід, обговорення матеріалів преси, радіо, телебачення, інтернет- та інших видань.

3. Для формування нового економічного мислення, набуття вмінь і навичок економічного управління необхідною є організація та розвиток студентського самоуправління в різних його проявах.

Запропоновані заходи орієнтовані, передусім, на виховання громадянської спрямованості особистості. Як зазначає М. Боришевський: «Значний інтерес мають дані, отримані щодо громадянської спрямованості молоді. З'ясувалося, що студентська молодь, враховуючи реальний стан суспільних ціннісних орієнтирів у державі, здатна водночас покладатися у визначенні напрямку соціальної активності не на емоційні спонування, а на осмислення реальності, на опрідметнення власних преференцій, на трансформацію цінних орієнтирів» [2].

На третьому етапі було досліджено аспекти правового виховання та формування громадянської спрямованості. Правове виховання – це формування у молодих людей правосвідомості та правослухняної поведінки, а також належного

патріотичного гарту [5; 13]. Адже виховання поваги до конституції, законів держави є водночас вихованням поваги до самої держави, що можна розглядати як органічну складову громадянського виховання. Ідеться про формування демократичної правової держави. Приділяється значна увага ролі навчальної інституції у вихованні поваги до закону, культури, демократизму, високої громадянської активності й відповідальності. Ключовим елементом правового виховання школярів є його мета, що полягає в підготовці учнів до складних правовідносин, у вирішенні за допомогою права низки виховних проблем. Перша з них – формування громадянина правової держави. Учні поступово оволодівають елементарною юридичною грамотністю, усвідомлюють права, обов'язки і правову відповідальність. У свідомості учня утворюється духовний сплав морально-правової культури. Норми моралі полегшують йому розуміння норм права, які, у свою чергу, сприяють більш глибокому усвідомленню моральних істин. Нарешті, правове виховання покликане стимулювати соціальну активність учнів, прагнення вести активну боротьбу з аморальними проявами та правопорушеннями. Пізнання правових відносин доступно школяреві в таких видах діяльності, як загальношкільне самоврядування, участь у політичних заходах, виробничій праці, фізкультурних змаганнях [8]. У виконанні завдань правового виховання шкільної молоді повинні брати участь три суспільні інститути: школа, батьки і правоохоронна система. Якщо останні більшою мірою відповідальні за покарання певної протиправної поведінки, то сім'я і школа забезпечують профілактику правових порушень, навчають молодь законам і нормам моралі, правильній поведінці в суспільстві.

Реалізація правового виховання у вищій школі зустрічає багато проблем. По-перше, на цей процес впливають загальносуспільні фактори. У сучасних умовах значною мірою похитнулися традиційні для українського суспільства норми моралі. Якщо раніше авторитет батьків, навчального закладу, держави в цілому вважався досить значним, то сьогодні все більшого впливу набувають засоби масової інформації, стихійні фактори. Недостатня соціальна захищеність більшості населення, несприятливі побутові умови, матеріальні труднощі спонукають молодь шукати способи вирішення соціальних проблем через асоціальну поведінку. Нестійкість суспільства в цілому, недосконалість законодавчої бази також обумовлюють ускладнення у формуванні правової культури.

По-друге, суттєвою перешкодою на шляху формування правової культури є те, що в суспільній свідомості на сьогодні часто з'являються хибні уявлення стосовно правових норм і законів. Превалює думка про загальну корумпованість правоохоронної системи, подвійну мораль на всіх ланках суспільного життя. Засоби масової інформації пропагують думку стосовно правової безвідповідальності можновладних осіб, можливість вирішення будь-яких проблем фінансовим шляхом. Начебто об'єктивно відображаючи дійсність, ЗМІ свідомо чи несвідомо фактично ідеалізують і романтизують злочинний світ, сприяють криміналізації суспільства, що знижує ефект правового виховання, відштовхує від пізнання правових законів.

По-третє, певною проблемою є належна правова підготовка з точки зору наявності фахових викладачів. Більшість кваліфікованих фахівців у галузі права віддають перевагу практичній консультативній роботі у сфері бізнесу, натомість у навчальних закладах спостерігається нестача компетентних викладачів.

Нарешті, певного вдосконалення потребує сама система правової освіти. На сьогодні вимагає уточнення термін «правове виховання», необхідно визначити сучасні цілі правового виховання у вищій школі, оновити зміст правової освіти

на всіх її рівнях, розробити сучасну методику викладання правових дисциплін.

Нині в більшості джерел надається таке тлумачення терміна «правове виховання»: «Правове виховання – система державних і недержавних заходів, спрямованих на формування у громадян належного рівня правосвідомості й правової культури» [10]. Метою сучасного правового виховання вважається формування у громадян правової свідомості та правової поведінки як частини громадянського виховання, правової культури громадянина України, яка складається зі свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків перед суспільством і державою, закріплених у Конституції України, з глибокої поваги до законів і правил людського співжиття, готовності виконувати їхні вимоги, що виражають волю та інтереси народу, активної участі в управлінні державними справами, боротьбі з порушниками законів.

Правове виховання передбачає вирішення таких питань [10]:

1. Озброєння знаннями найбільш важливих положень законів, підвищення їхньої юридичної обізнаності, інформування про найактуальніші питання права.
2. Формування правової свідомості – певної сукупності правових уявлень, поглядів, переконань і почуттів, що визначають ставлення особистості до вимог законів, регулюють її поведінку в конкретній правовій ситуації.
3. Формування поваги до держави і права, розуміння необхідності дотримання вимог законів.
4. Вироблення умінь і навичок правомірної поведінки.
5. Формування нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності, прагнення протидіяти цим негативним явищам, уміння протистояти їм.
6. Подолання у правовій свідомості хибних уявлень, сформованих під впливом негативних явищ життя.

У змісті правової освіти особливого значення набувають не стільки питання кримінального права, скільки вивчення прав особистості, її обов'язків, особистої відповідальності людини за свою поведінку. Важливу роль має введення в зміст правової освіти питань державного, адміністративного, трудового права. В основу сучасного змісту правової підготовки повинні бути покладені не стільки положення і норми закону, скільки їх цінність і значущість для суспільства в цілому й кожної молодої людини зокрема. Поряд із питаннями формального права доцільно порушувати й питання прав та обов'язків поведінки людей у неформальному спілкуванні, норм суспільної моралі та молодіжної субкультури, можливості їхнього поєднання. Особливе значення для молодої людини має усвідомлення їх несуперечності, попередження виникнення внутрішніх конфліктів, що в основному й породжують деструктивну поведінку.

Методичні аспекти правої підготовки також потребують свого суттєвого перегляду. Формування правової свідомості неможливе тільки за рахунок репродуктивних методів навчання, заучування нормативів закону. Набагато більш ефективними є так звані методики активного навчання, які дають змогу не стільки запам'ятати необхідні норми і правила, скільки сформувати власну точку зору учня на питання правової відповідальності, осмислити особисте та суспільне значення дотримання правової поведінки. Цьому сприяють різноманітні форми правового навчання та виховання: навчальні дискусії, рольові ігри, ситуаційні вправи, які дають змогу на практиці відчувати й оцінити наслідки небажаної правової поведінки. Серед показників правової вихованості можна назвати такі, як знання учнями правового мінімуму, відсутність правопорушень. Окремі правові питання повинні вирішуватися в ході самостійної діяльності студентів, зокрема в межах студентського самоуправління. Активізації правового виховання сприяє

щорічне проведення в навчально-виховних закладах оглядів-конкурсів на кращу організацію цієї роботи.

Вирішальним моментом у правовому вихованні школярів є висока правова культура педагогів і відповідний правово-психологічний клімат в університеті та сім'ї. Позитивних результатів правової освіти та правового виховання можна досягти тільки в цілісному педагогічному процесі взаємодією громадянського, трудового, морального виховання та самовиховання.

Критерії правової вихованості учня нерозривно зв'язані з моральними. Здоровий моральний клімат у колективі є основою відповідального ставлення його членів до правових норм, показником доброї роботи. Серед інших показників є такі, як знання учнями правового мінімуму, відсутність правопорушень, контактів із дитячою кімнатою міліції. Позитивні результати правового виховання досягаються в цілісному педагогічному процесі, єдністю впливу цивільного, трудового та морального виховання. Належне правове виховання учнівської молоді в загальноосвітній школі слугує надійним підґрунтям для подальшого формування громадянської спрямованості студентської молоді. Проблеми розвитку громадянської спрямованості особистості є актуальними в перехідний період, який уже досить тривалий час переживає Україна. Гострота зумовлюється необхідністю оптимізації процесів формування зростаючої особистості як активного суб'єкта суспільного життя, здатного взяти відповідальність за вибір основних напрямів власної діяльності, що є необхідною умовою актуалізації можливостей, їх реалізації. Громадянська спрямованість є результатом виникнення в індивіда ідентифікації зі змістом громадянських цінностей, що є внутрішньою потребою, засобом самоствердження й самореалізації, умовою визначення основних життєвих орієнтирів, сценаріїв.

Громадянська спрямованість – інтегральна характеристика особистості – члена національної спільноти, як громадянина держави, що усвідомлюється ним як рідна земля, Батьківщина [13-14]. У громадянській спрямованості віддзеркалюється рівень, глибина усвідомлення людиною своїх прав та обов'язків перед національною спільнотою. Доведено, що важливою ознакою відповідальності як характеристики громадянської спрямованості є її дієвий характер, глибоке проникнення в різні прояви активності – поведінки та діяльності особистості. Це – не споглядальна відповідальність, а така, що зумовлює єдність свідомості та поведінки, детермінує вчинкову активність людини, конструктивно впливає на процес самовдосконалення.

Громадянська спрямованість – одна з умов гармонійного розвитку особистості, вона – внутрішнє діяльне начало, своєрідна ентелехія розвитку особистості, стрижневе утворення в її структурі, вона передбачає наявність у змісті життєвих цілей особистості орієнтації на реалізацію громадянських національних цінностей, на виконання завдань, що відзначаються високим рівнем громадянської актуальності. Розвиток громадянської спрямованості значною мірою зумовлюється здатністю особистості до рефлексії, саморегуляції власної активності, сформованістю волі. Великою мірою представлено соціально-політичний зміст суспільної свідомості та самосвідомості. У ній віддзеркалюється реальний стан світоглядних цінностей, що зумовлюють звичний спосіб життєдіяльності нації. Якщо такі характеристики нації деформовані, вони стають серйозною перешкодою для формування в підростаючого покоління громадянської спрямованості.

Багато результатів досліджень громадянської спрямованості особистості є принципово новими і мають фундаментальне наукове значення. Це стосується, зокрема, інтерпретації природи громадянської спрямованості, її структури,

критеріїв сформованості, розкриття провідних умов, які сприяють її розвитку. Крім того, з'ясовано багато соціально-психологічних чинників, що можуть гальмувати цей процес. Встановлено закономірну залежність між розвитком громадянської спрямованості особистості та особливостями патріотичних настанов сучасної молоді. Належну увагу в дослідженні приділено ролі конструювання особистістю власного життєвого шляху в розвитку її громадянської спрямованості.

Суттєва роль в розвитку громадянської спрямованості, як засвідчили результати багатьох досліджень, належить змістовим характеристикам мотивації особистості. Встановлено роль різних мотивів у сфері суспільного життя. Зокрема те, що об'єктивний зміст мотивів життєдіяльності в ранньому юнацькому віці залежить від специфіки сформованої в цей період системи цінностей конкретного суспільства, які засвоює особистість і які стають потенційними мотивами громадянської поведінки та діяльної особистості. Вельми несприятливою в Україні є соціально-політична ситуація для розвитку громадянської спрямованості особистості. Це негативно позначається на особистості, яка стоїть перед вибором свого життєвого шляху, у якій потреба соціального самовизначення детермінується багатьма суперечливими, часто деструктивними чинниками.

Отже, економічне та правове виховання шкільної та студентської молоді, формування її громадянської спрямованості повинні здійснюватися в різноманітних формах і ставити за мету безпосереднє проникнення в духовний світ особи, внесення корективів у її світоглядні позиції. Характерною ознакою суб'єктивного фактора слід назвати безпосередність і цілеспрямованість впливу. Найбільш ефективними є такі форми економічного і правового виховання та ідейного гарту: агітація, навчання, залучення до економічної та юридичної практики, пропагандистські заходи, самовиховання та самоосвіта. На практиці це повинно реалізовуватись у функціонуванні системи формування законослухняного громадянина-патріота, який прагне до творчої роботи та вирішення складних економічних завдань. Методи цієї системи полягають у проведенні науково-практичних семінарів, конференцій, організації стажування, підвищення кваліфікації викладачів тощо. До суб'єктивного фактора слід також віднести умови сімейних відносин і відносин, що склалися в колективі та характеризують моральний мікроклімат цього колективу.

Висновки

Таким чином, економічне та правове виховання студентської молоді, формування її громадянської спрямованості є інтегрованим багатоаспектним і неперервним процесом, який повинен реалізовуватись в різноманітних формах і ставити за мету безпосереднє проникнення в духовний світ особи, внесення корективів у її світоглядні позиції. Характерною ознакою суб'єктивного фактора слід назвати безпосередність і цілеспрямованість впливу. Найбільш ефективними є такі форми економічного та правового виховання та ідейного гарту: агітація, навчання, залучення до економічної та юридичної практики, пропагандистські заходи, самовиховання та самоосвіта. На практиці це повинно реалізовуватись у функціонуванні системи формування законослухняного громадянина-патріота, який прагне до творчої роботи та вирішення складних економічних завдань. Методи цієї системи полягають у проведенні науково-практичних семінарів, конференцій, організації стажування, підвищення кваліфікації викладачів тощо. До суб'єктивного фактора слід також віднести умови сімейних відносин і відносин, що склалися в колективі та характеризують маральний мікроклімат цього колективу.

Література

1. Бех І. Законопростір сучасного виховного процесу / І. Бех // Пед. пошук. – 2004. – № 1. – С. 8-11; Педагогіка і психологія. – 2004. – № 1. – С. 33-40.
2. Боришевський М. Й. Психологічні закономірності розвитку громадянської спрямованості особистості : [монографія] / [авт. кол. : М. Й. Боришевський та ін.] ; за ред. М. Й. Боришевського. – К. : Міленіум, 2006. – 297 с.
3. Будник О. Б. Етнопедагогічний досвід формування економічних якостей особистості : методологічний аспект проблеми / О. Б. Будник // Зб. наук. пр. : філос., соціол., психологія / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. 9, ч. 1. – С. 123-133.
4. Виховна робота зі студентською молоддю. Навчальний посібник / за заг. ред. Т. Ю. Осипової. – Одеса : Фенікс, 2006. – 288 с.
5. Головченко В. В. Правове виховання учнівської молоді: Питання методології та методики / В. В. Головченко, Г. І. Нелін. – К. : Наукова думка 1993. – 138 с.
6. Дружкова І. С. Проблеми економічного виховання в системі сучасної освіти / І. С. Дружкова // Наша школа. – 2003. – № 1. – С. 30-33.
7. Забута Н. В. Основні складові елементи процесу формування економічної свідомості / Н. В. Забута // Наука і освіта. – 2001. – № 2/3. – С. 17-19.
8. Мельникова О. В. Проблеми економічного виховання в педагогічній спадщині А. С. Макаренка : дис.. канд. пед. наук: 13.00.01 / О. В. Мельникова / Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2005
9. Педагогика : Большая современная энциклопедия / Сост. Е. С. Рапацевич. – Мн. : Современное слово, 2005. – 720 с.
10. Педагогіка : Посіб. для студ. вищ. пед. закл. освіти / М. М. Фіцула. – К. : Акад., 2005. – 527 с
11. Разуменко Д. О. Сутність економічної культури та проблеми її формування / Д. О. Разуменко // Педагогіка і психологія : Зб. наук. пр. / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2003. – Вип. 24. – С. 158-163.
12. Разуменко Д. О. Економічна культура як компонент системи загальної культури особистості / Д. О. Разуменко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : Зб. наук. пр. / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2004. – Вип. 21. – С. 187-193.
13. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / Методологические и теоретические проблемы психологии. – М. : Политиздат, 1969. – С. 509.
14. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / Пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
15. Ткаченко Л. Трансформаційні зміни у вихованні : методологічний семінар в АПН України / Л. Ткаченко // Шлях освіти. – 2004. – № 1. – С. 53-54.

УДК 338.246.87:330.341.1:338.2 (477)

О.В. Собкевич
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач сектору безпеки державних фінансів,
Національний інститут стратегічних досліджень
при Президентіві України

Енергоефективність і енергозбереження в контексті інноваційного розвитку промисловості та економічної безпеки держави

У статті на основі аналізу галузевих особливостей споживання енергоресурсів обґрунтовано напрями впровадження енергоефективних і енергозберігаючих технологій

у виробництві. Запропоновано заходи зі стимулювання політики енергоефективності й енергозбереження у промисловості для активізації інноваційних зрушень і забезпечення економічної безпеки держави.

Ключові слова: енергоефективність, енергозбереження, інноваційний розвиток, економічна безпека держави.

О.В. Собкевич

*кандидат экономических наук,
старший научный сотрудник,*

*заведующий сектором безопасности государственных финансов,
Национальный институт стратегических исследований
при Президенте Украины*

Энергоэффективность и энергосбережение в контексте инновационного развития промышленности и экономической безопасности государства

В статье на основе анализа отраслевых особенностей потребления энергоресурсов предложены направления внедрения энергоэффективных и энергосберегающих технологий в производство. Обоснованы меры по стимулированию политики энергоэффективности и энергосбережения в промышленности для активизации инновационного развития и обеспечения экономической безопасности государства.

Ключевые слова: энергоэффективность, энергосбережение, инновационное развитие, экономическая безопасность государства.

O. Sobkevych

*PhD in Economics, Senior Research Fellow,
Head of public finances security sector
of the National institute for strategic studies*

Energy Efficiency and Energy Conservation in the Context of Innovative Industry Development and State Economic Security

On the basis of analysis of industry peculiarities of the energy resources consumption the directions of implementation of energy efficient and energy-saving technologies into manufacturing production are offered. Measures to encourage energy efficiency and energy conservation policy into the industry for the activation of innovative development and state economic security provision are substantiated.

Keywords: energy efficiency, energy conservation, innovative development, state economic security.

Постановка проблеми

Підвищення енергоефективності є одним із ключових завдань структурної перебудови української економіки на інноваційних засадах, важливою передумовою підвищення її конкурентоспроможності, забезпечення енергетичної та економічної безпеки держави. Підвищення енергоефективності та енергозбереження є пріоритетними напрямками енергетичної політики багатьох країн, що

зумовлено зростанням попиту на паливно-енергетичні ресурси (ПЕР), зменшенням їх власного виробництва, нестабільністю в країнах-виробниках ПЕР, вичерпністю світових запасів ПЕР і значним зростанням цін на них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Відповідний аналіз свідчить про широке висвітлення питань енергозбереження і енергоефективності у вітчизняній літературі, зокрема, у працях Є. Боброва [1], В. Бурлаки, Р. Шерстюка, Г. Бурлаки [2], О. Власюка, Д. Прейгера [3], С. Воронцова, А. Сменковського [4], О. Суходолі [5], А. Шевцова, В. Баранніка, М. Земляного, Т. Рязузової [6] тощо. Достатньо висвітленими аспектами цієї проблематики є стратегічні засади формування і реалізації енергетичної політики держави, механізмів підвищення ефективності використання енергетичного потенціалу України.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Важливим моментом державної політики, на який слід звернути увагу, є стимулювання модернізаційних зрушень у промисловості на основі впровадження енергоефективних і енергозберігаючих технологій. Це дасть змогу створити синергетичний ефект в економіці, надати їй потужного інноваційного імпульсу. Курс на енергоефективність відкриває для України унікальні можливості для швидшого проходження шляху від модернізації до інноваційного прориву [7] і забезпечення економічної безпеки. Тому ця проблема потребує окремого наукового опрацювання.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування галузево-секторальних напрямів забезпечення політики енергозбереження та енергоефективності у промисловості України для стимулювання інноваційних зрушень і забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження

За даними Державного агентства України з енергоефективності та енергозбереження, в Україні спостерігається позитивна динаміка зниження рівня енергоємності ВВП. Однак цей показник, за оцінками компанії Enerdata, залишається одним із найвищих у світі, зокрема у 3,4 раза вищим, ніж у країнах ЄС-27, у 2,8 раза – ніж у сусідній Польщі, у 1,5 раза – ніж у Китаї, у 1,2 раза – ніж у РФ [8].

В Україні обсяг кінцевого споживання ПЕР у 2012 р. становив 73,1 млн. т.н.е., що на 3,6% менше, ніж було у 2011 році. Промисловість залишається найбільш енергоємним сектором економіки (її частка у структурі енергоспоживання у 2012 р. становила 34%) (табл.).

Найбільш енергоємною галуззю промисловості є чорна металургія (споживає 18,2% енергоресурсів промисловості), насамперед через значну частку застарілих технологій на підприємствах галузі.

Важливим завданням енергозбереження у металургії є зменшення питомих витрат палива та енергетичних ресурсів, що сприятиме подоланню структурних деформацій у галузі, посиленню інноваційної спрямованості розвитку металургійного комплексу, створить умови для збільшення питомої ваги п'ятого і шостого технологічних укладів.

Особливо актуальним є здійснення модернізації доменних печей і переходу на використання технології вдування пиловугільного палива при виплавці чавуну. Її застосування дає змогу скоротити використання природного газу в металургії щонайменше на 80%, а подекуди й повністю відмовитися від його

Таблиця

**Структура кінцевого споживання енергоресурсів в економіці України
у 2012 р., тис. т. нафтового еквіваленту (тис. т. н.е.)***

	тис. т. н.е./%
Усього	73107/100
Промисловість, у т.ч.	24845/34,0
Чорна металургія	13312/18,2
Хімічна і нафтохімічна	2420/3,3
Харчова та тютюнова	1921/2,6
Гірничодобувна	1620/2,2
Неметалічні мінеральні продукти	1573/2,2
Машинобудування	1270/1,7
Кольорова металургія	486/0,7
Будівництво	411/0,6
Целюлозно-паперова і поліграфічна	285/0,4
Деревообробна та вироби з деревини	166/0,2
Текстильна і шкіряна	74/0,1
Інші види промисловості	1306/1,8
Транспорт	11448/15,7
Інші	30698/42,0
побутовий сектор	23466/32,1
торгівля та послуги	5037/6,9
сільське господарство	2184/3,0
Рибальство	11/0,0
Інші споживачі	-
Неенергетичне використання	6116/8,3

Джерело: складено та розраховано за [9]

використання. За розрахунками фахівців Інституту економіки промисловості НАНУ, перспективний економічний ефект від упровадження цієї технології на провідних металургійних підприємствах України може становити щонайменше 4,3 млрд. грн на рік. Крім того, ця технологія в масштабах економіки не є вартісною, а її окупність становить усього 2-3 роки. До того ж, комплексне впровадження пилувугільних установок передбачає мінімізацію викидів у атмосферу. Відходи роботи доменних печей акумулюватимуться й використовуватимуться на потреби підприємств і населених пунктів (на виробництво електроенергії, тепла тощо) [10].

Упровадження науково-технічних досягнень у чорній металургії пов'язане з такими енергозберігаючими технологіями, як *застосування конвертерного і електродугового способів замість мартенівського*. Протягом останніх років частка конвертерної сталі в загальному обсязі виплавленої сталі зростала і у 2012 р. і становила 72%. Комплекси конвертерного виробництва було запущено на Алчевському металургійному комбінаті, «Азовсталі», Єнакіївському металургійному заводі, Дніпровському металургійному комбінаті, «АрселорМіттал Кривий Ріг» тощо.

Значні резерви підвищення енергоефективності існують у хімічній і нафтохімічній промисловості. У 2012 р. на підприємствах галузі кінцеве споживання

енергетичних ресурсів становило 2420 тис. т.н.е. або 3,3% загального обсягу їх споживання у промисловості. Висока енергоємність підприємств хімічної та нафтохімічної промисловості України пов'язана зі значним ступенем зношеності основних фондів підприємств галузі, який у 2012 р. становив 56,6% (у хімічному виробництві – 60,6%, у виробництві гумових і пластмасових виробів – 39,9%). Також високим є рівень витрат ПЕР на виробництво основної продукції галузі. Для виробництва тонни аміаку, який є основним продуктом експорту хімічної промисловості України, споживання електричної енергії є в 3 рази більшим, ніж у США, та у 2 рази більшим, ніж у РФ [11]. При цьому 70-90% витрат при його виробництві є витратами на природний газ [12].

Модернізація устаткування і часткова заміна агрегатів дадуть змогу наблизити питоме споживання газу при виробництві аміаку до кращих світових показників, знизивши його майже на 25%. Сумарний обсяг необхідних підприємствам хімічної промисловості інвестицій на виконання подібної модернізації оцінюється в 32 млрд. гривень.

Слід відмітити, що традиційні хімічні виробництва у розвинених державах стають більш екологічними та енергонезалежними. У деяких країнах уже заборонено будувати заводи, що виробляють аміак із природного газу. Замість нього використовують, зокрема, коксівне вугілля [13].

Харчовою і тютюновою галуззю у 2012 р. спожито 1921 тис. т.н.е. (2,6% енергоресурсів промисловості). Питомі витрати енергії на виробництво харчових продуктів в Україні у кілька разів, а деяких продуктів (сиру, згущеного молока) майже на порядок вищі, ніж у країнах ЄС [14]. У структурі сукупних витрат енергії на виробництво харчових продуктів (за винятком масла вершкового, олії, какао і субпродуктів харчових) переважають витрати на традиційно дорогі види рідкого і газоподібного палива (64-83% загальних витрат енергії на одиницю продукції).

Аналіз світового ринку інновацій у харчовій промисловості показує, що одним із *ключових напрямів інноваційного розвитку є виробництво біопалива з продуктів і відходів харчової промисловості.*

Продукція та відходи харчової промисловості є важливим джерелом виробництва біопалива – біоетанолу на базі спиртових заводів, а також лушпиння соняшника, яке є відходом виробництва підприємств олійнодобувного підкомплексу.

Балансова потужність 76 заводів об'єднання «Укрспирт» перевищує 60 млн декалітрів на рік. Невикористані потужності всіх спиртових заводів України сягають 50% і можуть бути переорієнтовані на виробництво біоетанолу. На сьогодні устаткуванням для виробництва біоетанолу оснащені 7 спиртових заводів. Однак біоетанол на цих підприємствах не виробляється через відсутність замовлень від нафтопереробних підприємств.

Олійна підгалузь у процесі переробки сільськогосподарської сировини має велику кількість відходів у вигляді соняшникового лушпиння та макухи, які можуть бути використані як енергетичний ресурс у необробленому вигляді та у вигляді пеллет і гранул.

Українські підприємства харчової промисловості вже успішно споживають соняшникове лушпиння в якості палива, зокрема, «Олейна», «Миронівський хлібопродукт».

Зважаючи на нерозвиненість внутрішнього ринку твердих видів альтернативного палива в Україні, виробництво пеллет і гранул з соняшникового лушпиння орієнтується на експорт, про що свідчать показники експорту цієї продукції, що

динамічно зростає, в основному, до Європи. Найбільшим споживачем українського експорту за цією статтею протягом багатьох років є Польща.

У гірничодобувній промисловості споживається 2,2% енергоресурсів промисловості. Вугільна промисловість є найбільш енергоємною. Рівень зношеності основних фондів у галузі становить 49,1%. Майже 96% шахт протягом понад 20 років працюють без реконструкції. Третина очисних вибоїв оснащені морально застарілою технікою, наприклад, відбійними молотками. Низьким (50%) є рівень комбайнового здійснення гірничих виробок. Для скорочення енергоспоживання необхідні значні обсяги інвестиційних ресурсів з метою стимулювання масштабного технологічного оновлення підприємств на основі впровадження сучасних науково-технічних розробок у виробництво. Завдяки залученню у вугільну галузь приватних інвестицій (включно з іноземними) досягається підвищення ефективності економічно привабливих шахт і модернізація шахтного фонду.

У перспективі необхідність заміщення природного газу збільшить попит на створення і впровадження на базі вугільних енерготехнологій нових альтернативних видів палива. Так, існують перспективи створення і впровадження технологій поглибленої переробки вугілля для використання отриманих продуктів у промисловості та ЖКГ (газифікації вугілля, виробництва водо-вугільного палива, синтетичного рідкого палива).

Важливим альтернативним джерелом енергії при виробництві продукції в промисловості є шахтний метан, технологія видобутку якого вже освоєна. Україна має значні запаси шахтного метану, а реалізація проектів з його видобування дасть змогу не лише знизити залежність української промисловості від імпорту енергоносіїв, а й скоротити викиди шахтного метану вугільними підприємствами в атмосферу, що призводить до посилення парникового ефекту.

Машинобудівна промисловість споживає 1,7% усіх енергоресурсів промисловості, основними їх споживачами є плавильні, нагрівальні і термічні печі, сушарки, ковальсько-пресове та гальванічне устаткування, компресори, зварювальні агрегати тощо. Потенціал енергозбереження в машинобудівному комплексі оцінюється у 25-30% щорічного споживання енергоресурсів.

Напрямами енергозбереження у машинобудуванні можуть бути такі:

- оновлення основних засобів машинобудування, де зношеність обладнання становить у середньому 70%, на основі модернізації технологічної та виробничої бази підприємств з максимальним використанням передових досягнень науки і техніки;

- запровадження системи нормативів споживання енергоресурсів, зокрема природного газу та штрафних санкцій за їх перевищення або ж податкових пільг за дотримання;

- проведення енергетичного аудиту найбільш енергоємних машинобудівних підприємств, за результатами якого слід вжити заходів із підвищення рівня енергоефективності діяльності суб'єктів господарювання та скорочення ними споживання, зокрема, природного газу у виробництві тепла шляхом його заміни альтернативними видами палива.

Особливе місце в інноваційній політиці належить паливно-енергетичному комплексу промисловості. Уповільнення в його модернізації може призвести до втрати промисловими галузями внутрішнього ринку, оскільки вітчизняна продукція через високу вартість енергоносіїв буде неконкурентоспроможною. Водночас, модернізація об'єктів паливно-енергетичного комплексу стане стимулюючим чинником технологічного переоснащення інших галузей промисловості.

Потребує пришвидшення технологічна модернізація електрогенеруючих підприємств. Для цього слід застосовувати сучасні енергозберігаючі технології та устаткування, здійснювати заміну енергоблоків теплоелектроцентралей, що працюють на природному газі, новими генеруючими потужностями з уживанням сучасних технологій спалювання вугілля. Потрібно розглянути можливості реалізації пілотних проектів із використанням бурого вугілля з метою накопичення досвіду з його використання для генерації тепло- та електроенергії. При зростанні цін на кам'яне вугілля потрібно розглянути можливість поновлення видобутку бурого вугілля в країні.

Урядом України вживаються системні заходи з реалізації політики енергозбереження. Базовим документом у цій сфері є Енергетична стратегія України на період до 2030 року. Однак сьогодні виникає потреба в перегляді її положень з метою забезпечення виконання міжнародних зобов'язань нашої країни щодо розвитку відновлювальних джерел енергії.

За результатами приєднання до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства та підписання 27 червня 2014 р. Угоди про Асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, – з іншого, Україна взяла на себе низку міжнародних зобов'язань. Вони мають повною мірою бути відображені у пріоритетах розвитку паливно-енергетичного комплексу країни та, зокрема, у відповідній Стратегії.

Необхідно завершити розроблення та затвердити оновлену Енергетичну стратегію України, яка визначатиме довгострокові пріоритети енергетичної політики країни з урахуванням її євроінтеграційного вибору, зафіксує основні принципи державного управління в цій сфері, визначить механізми концентрації зусиль суб'єктів різних форм власності для забезпечення сталого функціонування та розвитку енергетичного сектору на довгострокову перспективу [15].

Питання енергоефективності та енергозбереження регулюються законами України «Про енергозбереження», «Про альтернативні джерела енергії», «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу», «Про альтернативні види палива», «Про електроенергетику». Для організації та координації діяльності держави у сфері енергоефективності та енергозбереження в Україні ухвалено низку державних цільових, регіональних, місцевих та інших програм, зокрема, Державну цільову економічну програму енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010-2015 рр., Державну програму розвитку внутрішнього виробництва, Програму розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності, Галузеву програму енергоефективності та енергозбереження до 2017 року.

Однак заходи щодо забезпечення енергоефективності економіки, передбачені цими нормативно-правовими документами, на сьогодні не виконуються в повній мірі. Причинами низької ефективності енергоощадної політики в Україні експерти називають, насамперед [4]:

- декларативність прийнятих державних програм і незадовільне виконання передбачених ними заходів у сфері енергозбереження;
- недостатність державного фінансування на реалізацію заходів, передбачених діючими програмами, низький рівень контролю за їх виконанням;
- відсутність дієвих стимулів для основних споживачів ПЕР щодо впровадження енергоощадних технологій. Так, напрями розроблення державних енер-

гетичних стандартів (ДСТУ), що є одним з інструментів реалізації економічних заходів управління енергозбереженням, визначалися НАЕР довільно без урахування заходів, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2008 р. № 1334-р щодо галузей, які потребують першочергового зменшення енергоємності (металургійна, хімічна, машинобудівна промисловості).

Висновки

Проведене дослідження засвідчує необхідність дієвої державної політики підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів, активізації енергозбереження, сприяння інвестуванню енергетики та здійснення інших заходів, пов'язаних зі зниженням матеріалоємності виробництва, забезпечення економічно доцільного й технічно можливого зростання питомої ваги власних енергетичних ресурсів, включно з нетрадиційними та відновлювальними джерелами енергії, а також використання місцевих джерел палива та енергії, у формуванні паливно-енергетичного балансу країни для зниження енергоємності ВВП і зменшення залежності забезпечення енергоносіями вітчизняних споживачів від їх імпорту [16].

Реалізація вираженої політики енергоефективності та енергозбереження надасть потужного поштовху для побудови нової моделі економічного розвитку, заснованої на інноваційних засадах, глибокій інтеграції промислового потенціалу з енергоефективною складовою виробничого процесу, що в цілому дасть змогу підвищити рівень енергетичної та економічної безпеки держави. Політику енергоефективності та енергозбереження в Україні слід здійснювати за такими напрямами [17]:

- оптимізувати кількість та зміст державних цільових і бюджетних програм фінансування науково-технічних робіт, спрямованих на розроблення та впровадження у промисловості матеріало-, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та устаткування;

- розробити та реалізовувати пілотні інвестиційно-інноваційні проекти, спрямовані на зменшення витрат паливно-енергетичних ресурсів і впровадження новітніх технологій;

- створювати сприятливі умови з метою залучення іноземних інвестицій для реалізації політики енергоефективності та енергозбереження в промисловості;

- поширювати практику проведення виставок-ярмарків енергозберігаючого обладнання і технологій, з пріоритетною орієнтацією на застосування в малому бізнесі та побуті;

- стимулювати залучення коштів міжнародних організацій, інвестицій і кредитних ресурсів іноземних інвесторів для проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у сфері виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

- стимулювати впровадження енергозберігаючих проектів у промисловості шляхом використання передбачених податкових пільг при закупівлі сучасного енергозберігаючого обладнання; укладання угод щодо отримання податкового кредиту на частину прибутку, який спрямовується на інвестування енергоефективних технологій; відкриття спеціальних кредитних ліній у вітчизняних банках для фінансування реконструкції та модернізації промислового обладнання;

- здійснити комплексну модернізацію теплоенергетики, яка передбачає технічне переоснащення і заміну енергоблоків теплоелектроцентралей, що працюють на природному газі, новими генеруючими установками з використанням сучасних екологічних технологій спалювання вугілля;

- розробити спеціальні програми стимулювання впровадження енергоефективних технологій і ощадливого споживання енергетичних ресурсів, виробництва альтернативних видів палива, залучати з цією метою міжнародну технічну допомогу, інвестиції та кредитні ресурси.

Література

1. Бобров Є. А. Концептуальні підходи до визначення поняття «енергетична безпека» / Є. А. Бобров / Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 2. – С. 70-75.
2. Бурлака В. Г. Трансформація ринків нафти і газу: Монографія / В. Г. Бурлака, Р. В. Шерстюк ; под ред. Г. Г. Бурлаки. – К. : НАУ, 2005. – 320 с.
3. Власюк О. С. Вугілля як стратегічна енергетична перспектива України / О. С. Власюк, Д. К. Прейгер // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4 (9). – С. 85-95
4. Воронцов С. Аналіз ефективності виконання державних програм енергозбереження / С. Воронцов, А. Сменковський // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 3. – С. 83-89.
5. Суходоля О. М. Щодо пріоритетів реалізації державної політики енергоефективності – Аналітична записка НІСД / О. М. Суходоля // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1271/>
6. Регіональна енергетична політика. Основні проблеми і завдання [Шевцов А. І., Бараннік В. О., Земляний М. Г., Рязова Т. В.]. – Регіональний філіал НІСД у м. Дніпропетровську. – 2012. – 76 с.
7. Денисюк С. П. Інноваційна складова підвищення енергоефективності інтегрованих систем енергоменеджменту згідно з вимогами стандарту ISO 50001 / С. П. Денисюк // Доповідь Міжнародного форуму «Наука. Інновації. Технології 2013» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://esco-ecosys.narod.ru/industry/2013_10/art217.pdf
8. Enerdata. Global Energy Statistical Yearbook 2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yearbook.enerdata.net>
9. Експрес-випуск Держстату України від 20 грудня 2013 р. «Енергетичний баланс України за 2012 рік» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Степанченко С. Майбутнє України – без газу / С. Степанченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrrudprom.com/digest/Maybutn_metalurg_bez_gazu.html#print
11. Національна доповідь про стан та перспективи реалізації державної політики енергоефективності у 2008 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naer.gov.ua/wp-content/uploads/2010/02/nazdopovid.pdf>
12. Fuel Switch in the Ammonia Industry // ClimateTechWiki. Режим доступу: <http://climatetechwiki.org/>
13. Хімічна галузь у світі перебуває на стадії докорінних змін // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?himichna_galuz_u_sviti_perebuvaye_na_stadiyi_dokorinnih_zmin&objectId=88988
14. Ковальчук В. І. Енерговитрати на виробництво харчових продуктів / В. І. Ковальчук, А. О. Паєнко // Нормативні матеріали на нові та прогресивні технології в харчовій та переробній промисловості // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Pav/2009_13/13-22.pdf
15. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». – К. : НІСД, 2014. – 148 с. – С. 79-80.
16. Стратегічні пріоритети та сучасні завдання розвитку реального сектору економіки України / Б. М. Данилишин (відп. ред.) та ін., РВПС України НАН України. – Черкаси : Брама-Україна, 2007. – 544 с. – С. 146.
17. Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2012 р. : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.

УДК 330.101

О.І. Шайдоров
*здобувач кафедри управління
фінансово-економічною безпекою,
Університет економіки та права «КРОК»*

Мінімізація тіньового сектору економіки в умовах реформування системи державного регулювання

У статті визначено основні напрями реалізації державних заходів з обмеження тіньової економічної діяльності та запропоновано модель оцінки вигоди від обмеження тіньової економіки.

Ключові слова: тіньовий сектор, тіньова економіка, державне регулювання, факторна модель.

А.И. Шайдоров
*соискатель кафедры управления
финансово-экономической безопасностью,
Университет экономики и права «КРОК»*

Минимизация теневого сектора экономики в условиях реформирования системы государственного регулирования

В статье определены основные направления реализации государственных мер по ограничению теневой экономической деятельности и предложена модель оценки выгоды от ограничения теневой экономики.

Ключевые слова: теневой сектор, теневая экономика, государственное регулирование, факторная модель.

O. Shaidorov
*External PhD student of Financial and Economic Activity
Management and Logistics Department
“KROK” University*

Minimization of Shadow Economy Sector in the Conditions of Reformation of Government Control System

In the article the main directions of state measures realization on limitation of shadow economic activities are determined and the model of benefit estimation is offered from shadow economy limitation.

Keywords: shadow sector, shadow economy, government control, factor model.

Постановка проблеми

Тіньова економіка являє собою складну систему економічних явищ і процесів, інтегрованих у відтворювальний механізм практично на всіх його рівнях, у всіх сферах і галузях господарювання.

Держава є представником інтересів усього суспільства. Економічною основою впливу держави на головні параметри відтворювального процесу є її поведінка як учасника ринку.

Виконання державою її природних функцій захисту суспільних інтересів ускладнюється в умовах тінізації економіки. Тому проблема мінімізації обсягів тіньового сектору набуває актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням мінімізації тіньового сектору економіки та ролі державного регулювання цього процесу присвячено праці таких учених, як З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Сасенко [1], І.О. Губарева [2], І. Мазур [3], Є. Невмержицький [4], В.І. Франчук, Ю.І. Кіржецький [5], О.М. Халковський [6] та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Аналіз тіньових явищ і процесів сучасного господарського життя набуває особливої актуальності. Не можна вважати, що вже завершено розроблення методологічних засад підходу до визначення обсягів тіньової економіки та формування механізмів якісного державного управління останньою. Тіньова і транспарентна економіки є складовою сучасних економічних систем – у жодній країні світу обсяги тіньової економіки не обмежені до нульових значень. Однак завжди існують об'єктивні межі зростання тіньового сектору, перевищення яких створює загрози для існування всієї економічної системи. Проблема застосування державних інструментів мінімізації тіньової економіки в науці і на практиці не є вирішеною.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення основних напрямів реалізації державних заходів у галузі обмеження тіньової економічної діяльності та розроблення моделі оцінки вигоди від обмеження явищ тіньової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Причиною вступу суб'єктів господарювання у тіньові економічні відносини є прагнення максимізувати фінансовий результат своєї діяльності. Тому критерієм доцільності участі суб'єктів господарювання в тіньових економічних операціях є перевищення вигоди від участі над приростом витрат

$$O_{\text{тр}} = B_{\text{н}} - I_{\text{н}} \quad (1)$$

де $O_{\text{тр}}$ – різниця між вигодами та витратами від діяльності в тіньовому секторі;

$B_{\text{н}}$ – вигода від участі в тіньових економічних операціях;

$I_{\text{н}}$ – витрати від участі в тіньових економічних операціях.

Якщо $O_{\text{тр}} > 0$, то тіньовий ринок буде існувати. Вигода від участі являє собою в загальному вигляді різницю між доходом від реалізації та додатковими витратами на придбання реалізованого товару (продукту):

$$B_{\text{н}} = (P - C_{\text{т}}) \times K \quad (2)$$

де P – дохід від реалізації одиниці товару;

$C_{\text{т}}$ – додаткові витрати на тіньове придбання одиниці товару;

K – кількість товарів, яку можна реалізувати на цільовому ринку у сформованих умовах.

Дохід від реалізації одиниці товару являє собою різницю між ціною тіньової та легальної реалізації:

$$P = \Pi_{\text{н}} - \Pi_{\text{л}} \quad (3)$$

де $\Pi_{\text{н}}$ – ціна тіньової реалізації;

C_l – ціна легальної реалізації.

Очевидно, що $P > 0$ на дефіцитних ринках, де попит перевищує пропозицію, або на ринках з нееластичним попитом в умовах наявності цінових обмежень з боку держави.

Додаткові витрати на тіньове придбання (C_T) являють собою різницю між витратами на легальне і тіньове придбання, ураховуючи виробничі витрати, покупну вартість товарів, зарплату, платежі в бюджетну систему та інші стандартні елементи:

$$C_T = C_{bn} - C_{bl}, \quad (4)$$

де C_{bn} – витрати на тіньове придбання;

C_{bl} – витрати на легальне придбання.

Таким чином, формула вигоди від участі в тішовій економічній діяльності має вигляд:

$$B_n = (C_n - C_{bn} - C_l + C_{bl}) \times K \quad (5)$$

Параметр кількості (K) залежить від ємності ринку (обсягу платоспроможного попиту) і цін на цьому ринку та визначається як будь-який рівноважний параметр за законом попиту і пропозиції.

Витрати від участі в тішовій економічній діяльності являють собою суму ймовірних санкцій у разі виявлення контролюючими органами фактів тішової економічної діяльності або ціну, яку потрібно заплатити за невиявлення таких фактів.

$$(I_{здн}) = Ш_T \times B + I_{злк} \quad (6)$$

де $Ш_T$ – сума штрафних санкцій за участь у тішовій економічній діяльності;

B – ймовірність виявлення тішової економічної діяльності в частках одиниці;

$I_{злк}$ – корупційні витрати.

Прибуток від тішової економічної діяльності ($П_{рн}$) становитиме:

$$П_{рн} = (C_n - C_l - C_{bn} + C_{bl}) \times K - Ш_T \times B - I_{злк} \quad (7)$$

Формула (7) виражає об'єктивний або номінальний прибуток. Є також психологічні фактори, які роблять тішову економічну діяльність менш привабливою, за інших рівних умов. Врахування цих факторів дає змогу оцінити суб'єктивний або реальний прибуток від тішової економічної діяльності. В основі різниці між об'єктивним і суб'єктивним прибутком від тішової економічної діяльності лежить підвищений ризик.

В основі оцінки ризикових витрат є суб'єктивні сприйняття ймовірності виявлення такої діяльності та ступеня жорсткості покарань, які не мають фінансового вираження, але формують психологічний бар'єр, пов'язаний із подоланням законотрухності. Цей бар'єр пов'язаний зі ступенем довіри до владних структур, ефективністю перерозподілу благ через бюджетну систему, а також соціальних і суб'єктивних морально-психологічних цінностей [1; 4; 7].

З урахуванням ризику і законотрухності формула тішового прибутку має вигляд:

$$П_{рн} = ((C_n - C_l - C_{bn} + C_{bl}) \times K - Ш_T \times B - I_{злк} - I_{здр}) \times (1 - K_3) \quad (8)$$

де $I_{здр}$ – ризикові витрати, які становлять суму прибутку, достатню, щоб компенсувати оцінюваний ризик делегалізації економічної діяльності суб'єктами прийняття економічних рішень;

K_3 – коефіцієнт законотрухності, що характеризує ймовірність прийняття рішення про делегалізацію економічної діяльності з урахуванням морально-етичних факторів.

Для практичних розрахунків значення K_3 може бути прийняте рівним частці тішової економічної діяльності в сумарному обсязі економічної діяльності суб'єктів легального і тішового секторів економіки.

Значення $K_3 = 1$ означає повну заборону тіньової економічної діяльності, а значення $K_3 = 0$ – відсутність бар'єра законослужняності. Масштаби тіньової діяльності за відомого суб'єктивного тіньового прибутку можна оцінити:

$$H_{np} = \frac{P_{pn}}{D'} \quad (9)$$

де H_{np} – тіньовий продукт;

D' – ставка капіталізації, яка дорівнює рентабельності легальної економічної діяльності.

Суттю завдання з обмеження тіньової економічної діяльності є створення такої ситуації, за якої очікуваний прибуток суб'єктів господарювання від участі в тішовій економічній діяльності з урахуванням суб'єктивно-психологічних факторів наближався б до нуля. Державі для досягнення такої ситуації необхідно вплинути на фактори, враховані у формулі (8).

Прибуток від тішової економічної діяльності перебуває в прямій залежності від таких факторів, як ціна реалізації товару (роботи, послуги) на тішовому ринку; витрати легального придбання засобів господарської діяльності; кількість реалізованого продукту (платоспроможний попит).

Обернена економічна залежність щодо ефекту від тішової діяльності спостерігається для таких факторів:

- ціна легальної реалізації товару (роботи, послуги);
- витрати тішового придбання засобів господарської діяльності; сума штрафних санкцій за участь у тішовій економічній діяльності;
- імовірність виявлення контролюючими органами фактів участі в тішовій економічній діяльності;
- корупційні витрати.

Заходи державного регулювання тішової діяльності мають певний критерій доцільності: їх можна подати в такий спосіб:

$$B_{огру} = (E_{еф} + C_{еф}) - E_{ізд} \geq 0 \quad (10)$$

де $B_{огру}$ – вигода від обмеження явищ тішової економіки державою;

$E_{еф}$ – економічний ефект від зниження масштабів тішової економіки;

$C_{еф}$ – соціальний ефект від зниження масштабів тішової діяльності (торгівлі зброєю, наркотичними речовинами, алкоголем, тютюновими виробами, трудовими ресурсами, контрафактними товарами та ін.);

$E_{ізд}$ – економічні витрати державного регулювання, які полягають у підвищенні рівня бюджетного перерозподілу ВВП, спотворенні ринкових сигналів, підвищенні загального або індивідуального рівня цін для окремих ринків та ін., що веде до економічних диспропорцій, неефективного розподілу виробничих ресурсів, зниження економічної активності.

Економічний ефект від зменшення обсягів тішової діяльності полягає у зниженні негативного ефекту від її існування. Основні складові негативного економічного ефекту від тішової діяльності [6; 7; 8] є такими:

- зниження ефективності державного регулювання;
- недоотримання податків унаслідок створення баз оподаткування;
- додаткові витрати, пов'язані із соціальними трансфертами особам, зайнятим у тішовому секторі економіки, що обумовлено як неправомірним віднесенням цих осіб до категорії нужденних, так і підвищеними витратами на охорону здоров'я цих осіб у зв'язку з недотриманням у тішовому секторі трудового законодавства;
- зниження масштабів функціонування легального сектору у зв'язку з нерів-

ною конкуренцією з боку суб'єктів тіньової діяльності, що зумовлює скорочення оподатковуваних баз, підвищення обсягів соціальних трансфертів тощо;

- спотворення інформаційної бази прийняття управлінських рішень на мікро- і макrorівні, що призводить до додаткових витрат бюджету і суб'єктів легальної економічної діяльності;

- інфляційний тиск на ринки факторів виробництва і дестимулювання інновацій.

Модель економічного ефекту від зниження масштабів тіньової економіки можна уявити такою:

$$E_{\text{еф}} = H_{\text{д}} + C_{\text{ізд}} + D_{\text{лег}}, \quad (11)$$

де $H_{\text{д}}$ – зменшення обсягів зниження доходів бюджету від скорочення легальних баз оподаткування:

$$H_{\text{д}i} = H_{\text{пр}i}^{\text{е}} \times C_{\text{тн}i}^{\text{'}} \quad (12)$$

де i – податок або група податків з ідентичною базою оподаткування;

$H_{\text{пр}i}^{\text{е}}$ – обсяг легалізованого і конверсійного валового тіньового продукту за допомогою i -х заходів державного регулювання;

$C_{\text{тн}i}^{\text{'}}$ – ставка оподаткування валового продукту після введення i -х заходів державного регулювання.

Обсяг вилученого валового тіньового продукту становитиме:

$$H_{\text{пр}i}^{\text{е}} = \frac{P_{\text{рн}i}^{\text{е}}}{C_{\text{тд}}} \quad (13)$$

де $P_{\text{пр}i}^{\text{е}}$ – обсяг зниження тіньового прибутку за допомогою i -х заходів державного регулювання;

$C_{\text{тд}}$ – ставка капіталізації, визначена як нормальний рівень показника прибутковості, що склався в цій економічній системі;

$C_{\text{ізд}}$ – зниження обсягів необґрунтованих соціальних трансфертів, субсидій, субвенцій та інших витрат бюджетної системи, спричинених спотворенням інформаційної бази прийняття управлінських рішень.

У загальному вигляді зниження витрат бюджетної системи розраховується як добуток зниження бази визначення суми витрат на рівень витрат у розрахунку на 1 грн бази їх визначення:

$$C_{\text{ізд}} = \Delta B_{\text{ізд}} \times U_{\text{іздн}} \quad (14)$$

де $\Delta B_{\text{ізд}}$ – зниження бази визначення витрат у результаті обмеження (легалізації) тіньової економічної діяльності;

$U_{\text{іздн}}$ – рівень бюджетних витрат у розрахунку на 1 грн бази їх визначення.

До витрат бюджетної системи, у зв'язку з наявністю істотного тіньового сектору, належать:

- соціальні трансфerti особам, які не належать до нужденних унаслідок тіньової зайнятості;
- субсидії, субвенції, дотації суб'єктам господарювання, які неефективні через відмінності легальної та загальної структур економіки, а також валових і фінансових результатів господарювання;
- витрати на збір і поширення економічної інформації, створеної внаслідок наявності тіньового сектору.

Модель економічних витрат державного регулювання можна подати в такому вигляді:

$$E_{\text{ізд}} = P_{\text{витр}} + H_{\text{рес}} + D_{\text{акто}} \quad (15)$$

де $P_{\text{витр}}$ – прямі витрати на створення, функціонування і контроль заходів із державного регулювання економічної системи;

$H_{\text{рес}}$ – витрати, зумовлені неефективним використанням ресурсів, пов'язаних зі спотворенням, заходами державного регулювання ринкових сигналів;

$D_{\text{акто}}$ – витрати, пов'язані зі зниженням ділової активності через підвищення рівня перерозподілу економічного продукту державними структурами.

Модель вигоди від обмеження явищ тіньової економіки може бути представлена так:

$$V_{\text{огру}} = H_{\text{д}} + C_{\text{ізд}} + D_{\text{лег}} - P_{\text{витр}} - H_{\text{рес}} - D_{\text{акто}} \quad (16)$$

Отже, якщо $V_{\text{огру}} > 0$, то заходи з обмеження тіньової економічної діяльності є доцільними.

Загалом, заходи з обмеження тіньової економічної діяльності, з одного боку, дають ефект у вигляді скорочення масштабів такої діяльності, а з іншого – приріст витрат для економіки.

Умовно позитивний ефект від регулювання тіньових відносин можна визначити як регулятивний ефект, а негативний ефект від державного регулювання – як регулятивні витрати. Очевидно, що регулятивний ефект перебуває в прямій, а регулятивні витрати – у оберненій залежності від рівня державного втручання в економіку.

При побудові макроекономічної моделі обмеження явищ тіньової економіки роблять такі припущення:

- регулятивний ефект досягається шляхом поступового обмеження явищ тіньової економіки, оскільки суб'єкти господарювання мають різну ефективність і фінансову стійкість і, отже, для їх «витіснення з тіні» потрібні різні рівні регулятивних витрат;
- критерієм максимізації регулятивного ефекту є ситуація, за якої прибуток від тіньової економічної діяльності дорівнює нулю ($O_{\text{тр}} = 0$);
- досягнення стану, за якого $O_{\text{тр}} = 0$ не спричиняє до виходу суб'єктів господарювання з галузі функціонування, а легалізує їх, вважається найбільш вірогідним результатом обмеження тіньової економіки.

Оскільки масштаби тіньової економічної діяльності перебувають у прямому зв'язку з розмірами тіньового прибутку, стратегія обмеження такої діяльності в будь-якій економічній системі неминуче будуватиметься навколо мінімізації тіньового прибутку. При цьому основною цільовою функцією застосованих заходів державного регулювання буде максимізація вигоди від обмеження явищ тіньової економіки (формула 16).

Як основні напрями реалізації державних заходів у галузі обмеження тіньової економічної діяльності можна виокремити:

- зближення ціни тіньової та легальної реалізації товару;
- зближення вартості легального і тіньового придбання засобів виробництва;
- зменшення кількості реалізованих у нелегальний спосіб товарів шляхом зниження попиту або руйнування інфраструктури тіньового збуту;
- підвищення витрат, пов'язаних із державним контролем легалізації економічної діяльності;
- підвищення впливу суб'єктивно-психологічних факторів, що придушують стимули до делегалізації економічної діяльності.

При визначенні комплексу заходів, спрямованих на обмеження тіньового сектору економіки важливо виявити екстремуми цих заходів, що являють собою параметри економічної системи, при яких у моделі (16) результатний показник $V_{\text{огру}}$ змінює знак на протилежний.

Визначення екстремумів заходів дає змогу сконструювати систему умов, за яких застосування заходів державного регулювання стає ефективним. Загальне

правило підвищення ефективності заходів з обмеження тіньового сектору полягає в залежності характеру вжитих заходів від співвідношення суспільних вигод від такого обмеження і суспільних витрат на створення і функціонування інституційної основи цих заходів.

Перевищення вигод над витратами свідчить про ефективність заходів, а перевищення витрат над вигодами про дерегулювання економічної діяльності.

В українській економіці зберігається істотний потенціал для отримання вигоди, пов'язаної з тіньовою економічною діяльністю, оскільки:

- зберігаються значні цінові розходження між вітчизняним і зарубіжними ринками за тими товарами, за якими вживаються заходи тарифного і нетарифного захисту вітчизняних виробників (побутова техніка, одяг і взуття, штучні волокна, вироби хімічної та деревообробної промисловості, сільськогосподарська техніка, вантажні автомобілі і т. д.), що створює значні стимули для тіньового імпорту, оптової та роздрібно торгівлі;

- зменшений податковий тягар не дає змоги звести до нуля вигоду від тіньових операцій, обумовлену несплатою податків, особливо з виробництва та продажу товарів, податковий тягар на які є найбільш істотним (товари та послуги з високою доданою вартістю, підакцизні товари, імпортовані товари, що обкладаються митом);

- заходи з підвищення коефіцієнта законотриманості, пов'язані з формуванням і зміною суспільних стереотипів, не можуть дати короткострокового ефекту.

Негативний вплив згаданих факторів компенсується специфічними для України заходами державного регулювання, спрямованими на зменшення тіньового сектору економіки, до яких відносяться:

- система маркування товарів з метою запобігання їх тіньовому виробництву та імпорту;

- оформлення товаросупровідних документів бланками суворої звітності, що значно підвищує ймовірність виявлення тіньових економічних операцій;

- жорсткі санкції (високий розмір штрафів і пені, наявність серед адміністративних покарань конфіскації виторгу і майна).

Перелічені специфічні заходи регулювання у поєднанні з підвищенням особистої зацікавленості споживачів у легалізації покупок (що дає змогу забезпечити права споживачів при настанні гарантійних випадків), а персоналу – у легалізації доходів (що дає змогу здійснювати придбання в кредит товарів тривалого користування) створює передумови зменшення співвідношення тіньового і легального ВВП.

Висновки

Загальне правило оптимізації заходів з обмеження тіньового сектору полягає в порівнянні суспільних вигод від такого обмеження і суспільних витрат на створення і функціонування інституційної основи цих заходів. Перевищення вигод над витратами дає змогу говорити про ефективність державного регулювання, а протилежне співвідношення свідчить про необхідність дерегулювання економічної діяльності. Економічні реформи, які розпочато в Україні з лібералізації економічної діяльності, за умови їх реалізації, створюють передумови істотного зменшення тіньового сектору економіки.

Література

1. Варналій З. С. Економічна безпека України : проблеми та перспективи зміцнення / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Сасенко / Монографія. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.
2. Губарева І. О. Оцінка тіньової економіки в системі забезпечення економічної безпеки країни / І. О. Губарева // Бізнесінформ. – 2009. – № 11. – С. 25-26.

3. Мазур І. Детінізація економіки України як пріоритет економічної безпеки України / І. Мазур // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3. – С. 76-83.
4. Невмержицький Є. Корупція в Україні : причини, наслідки, механізми протидії : Монографія / Є. Невмержицький. – К. : КНТ, 2008. – 368 с.
5. Франчук В. І. Аналіз методів оцінювання та виявлення тіньової економіки / В. І. Франчук, Ю. І. Кіржецький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 1-11.
6. Халковський О. М. Протидія корупції як структуроутворювальний елемент економічної безпеки підприємництва / О. М. Халковський // Економіка та держава. – 2011. – № 12. – С. 86-88.
7. Шапуров О. О. Економічні аспекти тіньової економіки / О. О. Шапуров // Економіка та держава. – 2011. – № 10. – С. 27-28.
8. Олієвська М. Г. Засоби та механізми протидії тіньовій економіці / М. Г. Олієвська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gisap.eu/ru/node/526>

УДК 334.724330.341.1

С.А. Філатов
*кандидат технічних наук,
доцент кафедри управлінських технологій,
Університет економіки та права «КРОК»*
О.М. Коченко
*студент магістратури спеціальності
«Управління інноваційною діяльністю»,
Університет економіки та права «КРОК»*

Розвиток інноваційних кластерів в Україні

Розглянуто приклади й особливості створення інноваційних кластерів у провідних державах світу. Проаналізовано переваги, які отримує країна від кластеризації економіки. Досліджено сучасний стан і перспективи розвитку кластерів в Україні.

Ключові слова: кластери, інноваційні кластери, інноваційний розвиток, технопарки, індустріальні парки, бізнес-інкубатори.

С.А. Філатов
*кандидат технических наук,
доцент кафедры управленческих технологий,
Университет экономики и права «КРОК»*
А.Н. Коченко
*студент магистратуры специальности
«Управление инновационной деятельностью»,
Университет экономики и права «КРОК»*

Развитие инновационных кластеров в Украине

Рассмотрены примеры и особенности создания инновационных кластеров в ведущих государствах мира. Проанализированы преимущества, получаемые странами от кластеризации экономики. Исследовано современное состояние и перспективы развития кластеров в Украине.

Ключевые слова: кластеры, инновационные кластеры, инновационное развитие, технопарки, индустриальные парки, бизнес-инкубаторы.

S. Filatov
*PhD, Associate Professor
of Management Technologies Department,
“KROK” University*

O. Kochenko
*Master student
of Innovational Activity Management major
“KROK” University*

Innovative Clusters Development in Ukraine

The examples and peculiarities of innovative clusters creation in the leading countries of the world are considered. The advantages received by country from clustering economy are analyzed. The current state and prospects of clusters development in Ukraine are investigated.

Key words: clusters, innovative clusters, innovative development, technology parks, industrial parks, business incubators.

Постановка проблеми

Кластерний підхід в управлінні економічними процесами – необхідна умова для поступального розвитку економіки будь-якої території чи регіону. Світовий досвід дає приклади підвищення конкурентоспроможності територій і виробничих комплексів шляхом реалізації кластерно-орієнтованої територіальної політики. У багатьох розвинених країнах кластери вже стали звичною формою організації бізнес-співтовариств.

При досягненні максимально можливої конкурентоспроможності компанія поширює вплив на своє оточення: покупців, постачальників і конкурентів. І навпаки, ефективне функціонування оточення сприяє подальшому підвищенню конкурентоспроможності цієї компанії. У результаті формується кластер – сукупність фірм, що відносяться до взаємопов'язаних галузей економіки і сприяють підвищенню конкурентоспроможності один одного. Попри очевидні переваги кластеризації в сучасній вітчизняній економічній літературі недостатньо уваги приділено розвитку цього складного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемою формування кластерів та їх впливу на економіку займається багато вчених. Зокрема питання кластерів, як інструменту розвитку та конкурентоспроможності, вивчали І. Бабенко [1], О. Варяниченко [2]. Такі вчені як Р. Глушаниця [3], І. Косач [4], О. Кузьмін [5], Л. Левковська [6], О. Мазур [7], В. Мельничук [8] досліджували вплив кластерів на розвиток регіонів. Основна увага фахівців у цих працях приділяється аналізу переваг і позитивних аспектів кластеризації економіки.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Однак ще мало уваги приділяється саме перспективам створення та розвитку кластерів в Україні. Недослідженими залишаються умови та пріоритетні галузі для вдалого розвитку кластерів за регіонами держави.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження проблеми формування кластерів в Україні на основі аналізу досвіду зарубіжних країн і сучасного стану кластеризації вітчиз-

няної економіки, а також визначення умов і перспектив подальшого розвитку кластерів за регіонами держави.

Виклад основного матеріалу дослідження

В умовах нестабільної економічної ситуації слід звернути увагу на практику створення інноваційних кластерів. Це у свою чергу допоможе створити інноваційний потенціал та сприяти виходові з кризи. Кластери допомагають заповнити порожнечу між бізнесом, дослідженнями й ресурсами, таким чином швидше видаючи знання на ринок. Успішні кластери пропагують інтенсивну конкуренцію одночасно зі співробітництвом, зокрема збільшують продуктивність, залучають інвестиції, пропагують дослідження, підсилюють промислову базу, розробляють спеціальні продукти і послуги та стають основою для розвитку навичок [10, с. 10].

Першим, хто заклав основи кластерної теорії формування конкурентних переваг ще у XIX ст., був А. Маршал. На його думку, споріднені підприємства, що займаються подібними видами діяльності, отримують позитивні ефекти від такої співпраці [5]. Термін «кластер» уперше ввів М. Портер у 80-х роках XX ст. [10, с. 6].

Визначення «кластер» у науковій літературі тлумачать по-різному. Розглянемо декілька з них:

- географічно близькі групи взаємопов'язаних компаній, організацій, асоційованих установ, що належать до певної галузі чи сфери, поєднані між собою спільними технологіями та навичками, характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють один одного. Зазвичай ці об'єднання існують у такій географічній зоні, де комунікації, логістика та людські ресурси є легкодоступними. Кластери переважно розташовуються в регіонах, іноді – в окремому місті. Їм потрібні активні канали для бізнес-транзакцій, діалогу та комунікацій [2, с. 119-120];

- територіальне об'єднання взаємозалежних підприємств та установ у межах відповідного промислового регіону, що спрямовують свою діяльність на виробництво продукції світового рівня [4, с. 127];

- географічно локалізована сукупність виробничо-активних суб'єктів економічної діяльності з мотивованими та стійкими коопераційними відносинами [5, с. 16];

- територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, які тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та економічного зростання регіону [3, с. 39].

Отже, кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, фірм зі споріднених галузей, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, торговельних об'єднань), що конкурують між собою, але ведуть спільну роботу [2, с. 120].

Інноваційний кластер – цілісна система підприємств і організацій з виробництва готового інноваційного продукту, що включає весь інноваційний ланцюжок – від розвитку фундаментальної наукової ідеї до виробництва й дистрибуції готової продукції [11].

Інноваційний кластер формує певну систему поширення нових знань і технологій, забезпечує прискорення процесу трансформації винаходів у інновації, а інновацій – у конкурентні переваги, розвиток якісних стійких зв'язків між усіма його учасниками. Виникнення таких кластерів – закономірний процес за наявності спільної наукової та виробничої бази [6].

Позитивними моментами у розвитку інноваційних кластерів для держави є: розвиток наукомістких галузей економіки, зростання ролі держави в міжнародному розподілі праці, збільшення можливості держави у співпраці з розвиненими країнами, зростання кількості зарубіжних інвестицій та експорту продукції за кордон.

На сьогодні дуже важливим є розроблення механізму впровадження кластерів і популяризації кластерної ідеї. Існує проблема в нерозумінні фахівцями визначення «кластер» та ототожнення його з визначенням «консорціум». Для вирішення цього питання необхідно створити інформаційні центри, щоб за допомогою них надавати фахівцям з економіки та управління роз'яснення про суть та позитивні риси кластерних об'єднань.

Як приклад ефективності дії кластерів можна навести таку державу, як Індія, котра у 80-х роках ХХ ст. посилила конкурентоспроможність економіки, підтримуючи розвиток інноваційних підприємств, об'єднавши малий і середній бізнес у кластери, одночасно зміцнюючи їх зв'язки з великими підприємствами. На сьогодні у країні створено понад 2 тис. кластерів, що мають серйозну державну підтримку. У таких кластерах зараз зайнято 7,5 млн. працюючих, які щорічно виробляють продукції на 3,8 млрд. дол. і забезпечують до 60% експортних поставок [9].

Добрий досвід кластерного інноваційного розвитку показує Японія завдяки кластеру «Долина Саппоро». Цей кластер – одне з перших у Японії великих науково-виробничих об'єднань, що вирости з венчурного підприємства. У 1976 р. доцент Університету Хоккайдо Йосинао Аокі організував «Групу мікрокомп'ютерних досліджень Хоккайдо» [9]. Багато студентів цієї групи згодом організували свої компанії, які займаються розробленням програмного забезпечення, що в підсумку зумовило створення «Долини Саппоро».

У кінці 90-х років, у період спаду японської економіки, місто Саппоро пережило серйозну кризу. Однак індустрія програмного забезпечення продовжувала демонструвати стійке зростання. Це спонукало місцеву владу розробити «Проект створення надкластеру Хоккайдо», який передбачав пакет заходів із розвитку венчурного бізнесу по співпраці між промисловими компаніями, науково-дослідними, навчальними установами та державними організаціями з налагодження міжнародного науково-технічного та гуманітарного обміну, а також із підготовки фахівців.

У 2001 р. адміністрація Саппоро заснувала центр цифрових розробок, покликаний сприяти розробникам програмного забезпечення, веб-дизайнерам та іншим фахівцям в організації венчурних підприємств. Тоді ж була розроблена програма «Електронний шовковий шлях», спрямована на розвиток співробітництва із зарубіжними партнерами. Поряд із Саппоро в ній беруть участь Сеул, Течжон (Південна Корея), Шанхай, Шеньян, Шеньчжень, Гонконг, Синьчжу (Тайвань), Бангалор (Індія), Сінгапур. У результаті, на сьогодні «Долина Саппоро» представляє собою кластер зі стабільно зростаючим сукупним доходом, здатний у перспективі ввійти низки найбільших центрів зі створення програмного забезпечення в Азії.

У Німеччині досить добре відома так звана Саксонська кремнієва долина – розташований навколо Дрездена конгломерат підприємств із виробництва мікроелектроніки, фотогальваніки і напівпровідників. Тут зосереджено майже 300 фірм, загальна чисельність персоналу яких перевищує 30 тисяч осіб. Важливим центром телекомунікаційної, біотехнологічної та електронної промисловості є Мюнхен, де розташовані, зокрема, штаб-квартира і низка підприємств концерну «Сіменс» із 14 тис. співробітників [9].

Провідним кластером США є «Силіконова Долина» у штаті Каліфорнія. Кластер вирізняється великою щільністю високотехнологічних компаній, пов'язаних з розробленням і виробництвом високопродуктивних комп'ютерних систем, мікропроцесорів, програмного забезпечення, пристроїв мобільного зв'язку, а також іншої передової продукції сфери інформаційних технологій. Головними чинниками виникнення інноваційного кластеру в «Силіконовій Долині» називають присутність Стенфордського університету і великих міст, що є джерелами фінансування нових компаній у формі венчурного капіталу, а також клімат середземноморського типу. Резидентами «Силіконової долини» є близько 7000 компаній. Серед них найбільш значущі в галузі комп'ютерних технологій і програмування – Adobe Systems, Advanced Micro Devices, Apple Inc., Cisco Systems, Intel, Oracle Corporation, SanDisk, Symantec тощо. Компанії, розташовані в «Силіконовій долині», залучають до 1/3 щорічного обсягу венчурних інвестицій, які здійснюються в США [9].

Однак приклади кластероутворення є і в нашій державі. Насамперед, слід зазначити, що кожний з регіонів має свої пріоритети у переробній, туристичній, будівельній чи інших галузях. На сьогодні українські кластери зосереджені в основному на заході та півдні країни, що зображено на рис. 1 [12].

Якщо говорити про перші кластери в Україні, то початком їх створення є ориєнтовно 1998 рік. Ідею створення кількох із них (швейного, будівельних матеріалів і агропромислового) – підтримала Хмельницька обласна адміністрація на початку 1998 року. Акцент було зроблено на об'єднання малих і середніх підприємств різних форм власності з метою розвитку в регіоні виробництва висококонкурентної продукції шляхом підключення до кластерів усіх внутрішніх резервів регіону, при сприянні обласної адміністрації, наукових і навчальних закладів, фінансово-банкнських структур. Для розвитку кластерів була створена неурядова громадська організація «Поділля Перший» [8].

Завдяки цій організації було започатковано просування в Україні технології

Рис. 1. Центри кластерів в Україні

Джерело: представлено за даними [12]

пожвавлення економіки регіонів за рахунок їх внутрішніх ресурсів, використання всіх можливих факторів, що дадуть змогу підвищити конкурентоспроможність регіональної та національної економіки.

Члени вищезгаданої організації всіляко прагнули показати, що неформальні кластери – не просто концентрація місцевої промисловості, а реальна взаємодія між місцевими фірмами і пов'язаними з ними установами та інститутами, що уособлюють зародження нових форм громадських і виробничих відносин. За допомогою асоціації «Поділля Перший» було створено швейний, будівельний, туристичний кластери.

До швейного кластеру «Поділля» увійшло 24 швейних і трикотажних підприємств регіону, серед яких ПрАТ «Хмельницьклегпром», ПАТ «Спецодяг», ПрАТ «Хмельницька трикотажна фабрика», ПрАТ «Аніспром», Кам'янець-Подільське колективне швейне підприємство, КП «Горинь» (Славута), ПАТ «Волочиська швейна фабрика», Копищанська трикотажна фабрика (Тернопільська обл.), та багато приватних малих підприємств. До цього кластеру залучені також ПАТ «Взутекс» (взуттєве виробництво), ПАТ «Дунаєвецька суконна фабрика», студентський будинок моделей Технологічного університету Поділля. Загалом швейний кластер на сьогодні є одним із найбільш успішних і ефективних як на Поділлі, так і в Україні [8].

У 2000 р. на Поділлі було створено будівельний кластер, що об'єднує будівельників, виробників будівельних матеріалів, проектувальників, дизайнерів, юристів, торговельні об'єднання, приватних підприємців, аудиторів та консультаційні фірми. У межах кластеру сформувалися єдині фінансові відносини, що стосуються фінансової підтримки один одного, шляхом закупівель через торговельну мережу членів кластеру. Об'єднання підприємств у кластер сприяло впровадженню нової технології випуску суміші типу «Церезіт», яка удвічі дешевша від польської та виготовляється з місцевих компонентів.

Особливий розвиток в Хмельницькому регіоні отримали туристичні кластери, що орієнтуються на використання місцевих багатих природних ресурсів та ініціативу ділових кіл. В успішному розвитку цієї галузі особливе значення має орієнтація на унікальну культурну спадщину регіону, порівняно розвинуту інфраструктуру тощо. У цій галузі найкращих результатів досягли туристичний кластер Кам'янець-Подільського, а також наймолодший на Поділлі – кластер еко-агротуризму «Оберіг» у місті Грицеве Шепетівського району, який забезпечує унікальний розвиток жіночого підприємництва, використовуючи високий потенціал рекреаційних і історико-культурних ресурсів своєї території.

Однак кластери, що діють за програмою «Поділля Перший», не єдині в Україні. Так, в смт Рокитне, що на Рівненщині, успішно діє кластер деревообробки «Полісся Рокитнівщини», створений 14 листопада 2003 року. До складу кластера увійшло: чотири фірми – ТОВ «Вік-нарта», ПрАТ «Українська лісопереробна компанія», ТОВ «Полісся», ТОВ «ДіСАМ»; чотири приватні підприємці, що мають невеликі виробничі площі; два кооперативи – Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Суківський», лісогосподарський кооператив «Селянський ліс». Таким чином, ядро кластера утворили десять, різних за об'ємом виробництва, суб'єктів господарювання [8].

На Івано-Франківщині успішно діє туристичний кластер «Сузір'я», який спеціалізується на наданні туристичних послуг, виготовленні сувенірної продукції, виробів із овечої шкіри, народних промислів тощо. Загалом, Карпатський регіон має надзвичайно широкий спектр для кластеризації. Тут успішно діють кластери деревообробки, будівництва, лікувально-оздоровчі, переробки лікарських

трав тощо. У цілому, туристична галузь є найбільш перспективною для клас-теризації, адже практично кожен регіон України має унікальний туристичний потенціал, при ефективному використанні якого за допомогою кластерної моделі стане можливим розвиток його супутніх структурних елементів, зокрема виробництва товарів повсякденного вжитку, АПК, торгівлі, транспорту, зв'язку та інших послуг.

На Херсонщині значного розвитку отримав транспортно-туристичний клас-тер «Південні ворота України». Проект його формування був створений на ви-конання Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 червня 2003 р. №390 «Про затвердження заходів щодо розвитку іноземного і внутрішнього туризму». Одним із напрямів діяльності кластера стає відновлення ярмаркових і торго-вельних заходів, які мають глибокі історичні витоки, що починаються з III-II ст. до н.е. У деяких областях України виникає потреба створення транскордонних кластерів. У зв'язку з розвитком і формуванням низки міжнародних транспорт-них коридорів, що проходять через територію України, у деяких областях (За-карпатська, Луганська, Одеська, Херсонська та інші) виникають проекти форму-вання кластерів логістики [8].

Відомі також такі кластери: «Енергетика сталого розвитку» в Києві, «Нові машини» у Дніпропетровську, «Нові матеріали» в Харкові, «Технології інформа-ційного суспільства» в Києві, «Біотехнології» у Львові та інші [2, с. 120].

Щодо перспектив розвитку кластерів в Україні, то є всі передумови для ство-рення інноваційних кластерів у високотехнологічних секторах на основі існу-ючих технопарків та індустріальних парків-біотехнологій, систем спеціально-го та подвійного призначення на базі наукового парку «Київська політехніка»; ядерних технологій на базі технополісу «П'ятихатки» в місті Харкові; електро-нної промисловості на базі індустріального парку в селі Розівка (Закарпаття), автомобілебудування на базі індустріального парку «Соломоново» (Закарпаття) тощо. Розвиток інноваційних кластерів на базі технополісів вимагає збільшення прямого державного фінансування технопарків, індустріальних парків і бізнес-інкубаторів за прикладом європейських країн. Так, наприклад, як це відбуваєть-ся в Німеччині, де частка державних асигнувань становить 78%, Нідерландах – 70%, Великій Британії – 62%, а от в Україні подібні організації перебувають на самофінансуванні [7, с. 30-35].

Також слід виділити умови, за яких кластеризація економіки буде проходити в належний спосіб. Для цього необхідно, щоб Уряд України не намагався брати у свої руки пряме керівництво в кластерних ініціативах. Він повинен відігра-вати роль каталізатора або посередника, який сприяє реалізації кластерного та інноваційного процесів; політика держави має бути орієнтована на непряме сти-мулювання кластерних ініціатив, розроблених у регіонах на основі детальних ринкових і технологічних досліджень. Ефективна кластерна політика Уряду по-винна базуватися на взаємодії дослідників, представників промисловості, бізне-су, громадських організацій з метою створення платформи для конструктивного діалогу з розвитку інноваційної економіки, заснованої на кластерній моделі ви-робництва. Політика кластеризації – це динамічний процес, який залежить від багатьох факторів і завдань соціально-економічного характеру, що передбачає довгострокову взаємодію всіх структур суспільства.

Висновки

Проаналізувавши приклади створення кластерів у різних країнах, можна з упевненістю стверджувати про виправданість їхньої діяльності для розвитку економіки цих країн. Україна має значний потенціал для кластеризації в усіх

сферах і напрямках діяльності. Ефективна кластерна політика уряду повинна базуватися на взаємодії дослідників, представників промисловості, бізнесу, приватних підприємств, громадських організацій і місцевої влади, а також на створенні інформаційних центрів для роз'яснення суті та позитивних рис кластерних об'єднань. Для розвитку кластерів в Україні потрібна підтримка держави, в основному фінансова. Виконавши ці вимоги, наша держава зможе конкурувати з провідними країнами світу за рахунок продуктивної роботи кластерів у регіонах та залучення інвестицій для їх розвитку.

Література

1. *Бабенко І.* Інноваційні кластери сприятимуть підвищенню конкурентоздатності економіки / І. Бабенко // Діл. вісн. – 2012. – № 1 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ucci.org.ua/synopsis/dv/2012/dv1201232.ua.html>
2. *Варяниченко О. В.* Формування інноваційних кластерів в Україні як інструмент розвитку та конкурентоздатності / О. В. Варяниченко // Науковий вісник НГУ. – 2011. – № 3. – С. 118-121.
3. *Глушаниця Р. В.* Кластерний принцип формування міжнародних стратегічних альянсів / Р. В. Глушаниця // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 3. – С. 38-43.
4. *Косач І. А.* Функціонування кластерів в умовах сучасних економічних відносин / І. А. Косач // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 1. – С. 125-128.
5. *Кузьмін О.* Кластери як чинник економічного розвитку підприємств і територіальних утворень / О. Кузьмін, В. Жеруха // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 14-23.
6. *Левковська Л. В.* Формування інноваційних кластерів в Україні / Л. В. Левковська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/5902>
7. *Мазур О. А.* Технологічні парки. Світовий та український досвід / О. А. Мазур, В. С. Шовкалюк. – К. : Прок-бізнес, 2009. – 70 с.
8. *Мельничук В.* Кластери в економіці України // [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.geograf.com.ua/blogs/entry/klasteri-v-ekonomitsi-ukrajini>
9. *Обзор инновационных кластеров в иностранных государствах* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : economy.gov.ru/wps/wcm/connect/.../obzor
10. *Посібник з кластерного розвитку* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf>
11. *Соколенко С. И.* Подъём экономики Украины через развитие инновационных кластеров / С. И. Соколенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/2010-study/podjom-ehkonomiki-ukrainy-cherez-razvitie-innovacionnykh-klasterov/>
12. *Українські кластери* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ucluster.org/>

Розділ II

Фінанси

УДК 336.532

М.Ю. Авксентьев

*кандидат економічних наук,
докторант Науково-дослідного економічного інституту
Міністерства економічного розвитку і торгівлі України*

Аналіз державного фінансування галузі вищої освіти України

У статті викладено тенденції та сучасний стан державного фінансування вітчизняної системи вищої освіти. Головним інструментом аналізу виступає допоміжний рахунок освіти, частина системи допоміжних рахунків – визнаний у ЄС метод узагальнення, опису й аналізу фінансування національних систем освіти.

Ключові слова: допоміжні рахунки освіти, вища освіта, фінансування освітньої діяльності.

М.Ю. Авксентьев

*кандидат экономических наук,
докторант Научно-исследовательского
экономического института
Министерства экономического развития и торговли Украины*

Анализ государственного финансирования отрасли высшего образования Украины

В статье изложены тенденции и современное состояние государственного финансирования отечественной системы высшего образования. Главным инструментом анализа выступает дополнительный счет образования, часть системы дополнительных счетов – признанный в ЕС метод обобщения, описания и анализа финансирования национальных систем образования.

Ключевые слова: дополнительные счета образования, высшее образование, финансирование образовательной деятельности.

M.Y. Avksientiev

Ph.D. in Economics

*Doctoral Student of Scientific and Research Economic Institute
of Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine*

Government funding of higher education system of Ukraine analysis

The article deals with the tendencies and modern state of government funding of Ukrainian system of higher education. The main analysis tool of the study is «Satellite accounts for

education» as part of «Satellite accounts system» – modern European acknowledged method of generalization, description and analysis of national system of education.

Keywords: Satellite accounts for education, higher education, education financing.

Постановка проблеми

В інформаційному суспільстві, яке вирізняється високим рівнем інформатизації, комп'ютеризації, глобалізації, а також технократичністю й інноваційністю всіх процесів, ключову роль у проведенні структурних змін у суспільному, економічному і політичному житті держави відіграють високоосвічені спеціалісти, які можуть приймати ефективні та своєчасні рішення залежно від зовнішніх чи внутрішніх чинників. Тому нині важливо збільшувати потоки інвестиційних ресурсів в освітню систему України, особливо на фінансування вищої школи. Однак система вищої освіти отримує кошти в основному з державного бюджету, що викликає занепокоєння, оскільки засвідчує тенденцію зменшення попиту домогосподарств і приватних суб'єктів господарювання на освітні послуги, а також рівня конкурентоздатності вітчизняних ВНЗ. Для вирішення цієї проблеми необхідно провести всебічний аналіз інвестиційних процесів у цій галузі з викладенням пропозицій щодо усунення недоліків фінансування системи вищої освіти в Україні з урахуванням досвіду інших держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема аналізу державного фінансування вищої освіти є майже не вивченою вітчизняними науковцями. Це можна пояснити відсутністю єдиної системи принципів, методів, методик та інструментів проведення всебічного економічного і математичного аналізу проблеми.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Проблематика, що аналізується, має безліч невирішених проблем: від теоретичного обґрунтування до практичного впровадження результатів дослідження. Не існує чіткого та структурованого процесу аналізування державного фінансування вищої освіти з урахуванням національних особливостей та інституційної специфіки.

Формулювання цілей статті

Метою статті є проведення аналізу державного фінансування системи вищої освіти України в порівняльній характеристиці з іншими суб'єктами економічного і суспільного життя.

Виклад основного матеріалу дослідження

Неефективність управління вітчизняною системою освіти впродовж останніх 20-ти років призвела до дисбалансу на ринку праці, що зумовлює соціальну напруженість у суспільстві. За даними Державного центру зайнятості, у першому півріччі 2013 р. попит на рику праці мають професії, пов'язані з високим рівнем освіти та кваліфікації. Підприємствам, які використовують у роботі високі технології, потрібні керівники з відповідними знаннями та робітники з сучасними навичками. Невідповідність системи освіти потребам економіки призвела до значного професійно-кваліфікаційного дисбалансу: бракує вчителів, лікарів і медичних сестер, особливо в сільській місцевості. Відчувається значний брак фахівців робітничих професій: слюсарів-ремонтників, фрезерувальників, сантехніків, електриків [1]. У сільському господарстві, житлово-комунальній сфері та сфері обслуговування відчувається значний брак кваліфікованих і високоосвічених працівників.

Реформи в галузі освіти необхідно проводити обережно, адже їх результати з'являються через кілька років, а іноді навіть десятиріччя, що у свою чергу масує негативні наслідки неефективних рішень. Таким чином, для успішного досягнення поставленої мети необхідно детально проаналізувати сучасний стан вітчизняної системи освіти та фактори найбільшого впливу на неї. Надання послуг з освіти можна визначити як окремий елемент світового ринку послуг. Зважаючи на те, що однією з головних характеристик ринку є його обсяг і структура, предметом аналізу буде рівень і структура фінансування освітньої галузі України.

Одним із головних об'єктів аналізу повинен стати рівень фінансування вітчизняної системи вищої освіти.

З метою визначення загальних національних витрат у цій сфері й оцінки різноманітних джерел фінансування і використання коштів, що надходять від різних організацій, які здійснюють фінансування для різних функцій, відповідно до Стратегії розвитку державної статистики на період до 2012 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. №1413-р [2], Програми розвитку системи національних рахунків (СНР) на період до 2010 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2003 р. №475 [3], Державний Комітет статистики України розпочав упровадження допоміжних (сателітних) рахунків освіти (далі – ДРО), охорони здоров'я тощо [4].

Наближення України до статусу асоційованого члена Євросоюзу передбачає адаптацію системи вітчизняних показників до міжнародних стандартів. Відповідно до змісту модуля 1.03.01 «Статистика освіти» Компендіуму Європейської статистичної комісії (Statistical Requirements Compendium, 2009 edition) [5] одним із головних завдань служб статистики країн членів ЄС є складання порівнянних статистичних індикаторів з освіти для основного аналітичного джерела даних з освіти – «Запитальника по системах освіти» (УОЕ), підготовленого Інститутом статистики ЮНЕСКО, Євростатом (Eurostat) та Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD). Ураховуючи наявність у розробці запитань щодо фінансування, розподілення та використання коштів на освіту, Євростатом визначено методичні рекомендації щодо використання ДРО [6].

ДРО показують дослідникові конкретну інформацію про галузь, даючи змогу систематизувати дані для повного аналізу. Допоміжні рахунки освіти розроблено у Франції, Нідерландах, Об'єднаному Королівстві та Норвегії упродовж 1980-1990-х років та широко застосовуються в інших країнах Європи. Державною службою статистики України у процесі розроблення вітчизняних допоміжних рахунків було враховано особливості національного законодавства. У країнах Євросоюзу допоміжні рахунки широко використовуються керівниками галузей для розроблення планів реформ і стратегій розвитку. Це допомагає уникнути помилкових рішень. ДРО охоплюють усі національні витрати на освіту, включаючи державні, донорські та витрати домогосподарств. Крім того, допоміжні рахунки освіти показують рух коштів від одного суб'єкта процесу до іншого.

За допомогою інформації з сателітних рахунків дослідник, створивши відповідні матриці та таблиці, може скласти графіки та проаналізувати наявні тенденції в галузі. У цьому разі ДРО дає змогу провести статистичні дослідження та факторний аналіз. Однак, ураховуючи вузьку, у рамках загальної системи освіти (первинна вища освіта) сферу цього дослідження, при його проведенні необхідно використовувати кластерний аналіз – групування необхідних даних для детального вивчення факторів впливу та наслідків.

Ураховуючи те, що галузь цього дослідження обмежується ВНЗ III-IV рівнів акредитації, що відповідає кодам МСКО 5А та ЕР.4.2 для аналізу згідно із сате-

літними рахунками можна буде обмежитися класифікацією відповідних рахунків.

Допоміжний рахунок освіти – широко визнаний у європейській статистичній практиці метод узагальнення, опису й аналізу фінансування національних систем освіти, що використовується для вдосконалення їх діяльності. Методологію складання ДРО розроблено європейськими статистиками для забезпечення Європейської статистичної комісії співставними індикаторами щодо фінансових потоків, спрямованих країнами в цю галузь [4].

Допоміжні рахунки освіти – важливий аналітичний інструмент дослідника, що містить інформацію про розпорядників коштів системи освіти, провайдерів галузі, які надають послуги освіти. Крім того, рахунок містить дані про напрями використання коштів. Таким чином, допоміжний рахунок є бюджетним паспортом галузі освіти, який вказує, звідки приходять кошти, як провайдери їх використовують та в якому обсязі.

Варто зазначити, що вітчизняний показник державних витрат на освіту є вищим за середньоєвропейський. Відповідно до звіту європейської комісії у 2008 р. державні витрати на освіту в країнах ЄС у середньому становили 5,1% [7].

Згідно з ДРО вітчизняна галузь освіти споживає з 2008 р. щорічно від 7,41 до 8,48% ВВП. Коливання цього показника в межах 13,5% і тенденція рівномірного виділення коштів з бюджетів всіх рівнів свідчать про певну стабільність загальних витрат на вітчизняну освіту (табл. 1).

Таблиця 1

Витрати на освіту в Україні

Показники/роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Загальні витрати на освіту (млн. грн.)	53 470	70 386	77 412	91 070	97 596	111 180
Загальні витрати на освіту як % ВВП	7,42	7,42	8,48	8,41	7,41	7,88
Державні витрати на освіту як % ВВП	5,59	5,89	6,78	6,86	6,08	6,66
Розподіл державних витрат за організаціями, які здійснюють фінансування, %:						
Державні	75,40	79,30	80,00	81,50	82,10	84,60
Приватні	1,10	1,00	1,00	1,00	0,80	0,70
Домогосподарства	23,50	19,70	19,00	17,50	17,10	14,70

Джерело: складено автором на основі [1; 4; 6]

Викликає занепокоєння тенденція до постійного збільшення частки державних витрат на освіту за рахунок витрат домогосподарств і приватних компаній (рис.1). У 2012 р. державні витрати на освіту становили 84,6% загальних витрат галузі. Хоча в Європі цей показник є співмірним і становив у 2008 р. 86,2% [8]. Така тенденція вказує на зменшення конкурентоспроможності вітчизняної системи освіти, зменшення якості навчання та збільшення її залежності від бюджетної політики держави. Для уряду ця тенденція також є несприятливою, адже постійно збільшується навантаження на бюджет з боку системи освіти. З точки зору національної економіки зазначена тенденція вказує на збільшення непрозорості розподілу коштів на державному та місцевому рівнях.

Показник 0,7% витрат приватних компаній вказує на критично слабку співпрацю вітчизняного бізнесу та освітньої галузі. Попри високий рівень залежності

між якістю людського капіталу та економічними результатами в інформаційно-му суспільстві, український бізнес ігнорує замовлення освітніх послуг у вітчизняних провайдерів, що вказує на низьку конкурентоздатність вітчизняних ВНЗ.

Рис. 1. Розподіл загальних витрат на освіту (МСКО 0-6)

Джерело: складено автором на підставі [1; 4; 6]

Якщо проаналізувати зміну структури фінансування вищої освіти (код ЕР.4.2) в Україні через фінансуючі установи, то можна зробити висновок про ще одну загрозливу тенденцію. Із 2007 по 2012 рр. частка фінансування ВНЗ III-IV рівнів акредитації з боку недержавного сектору зменшилася з 43,87 до 32,11%, що свідчить про значне падіння попиту з боку недержавного сектору на послуги вітчизняних провайдерів першого етапу вищої освіти (рис. 2).

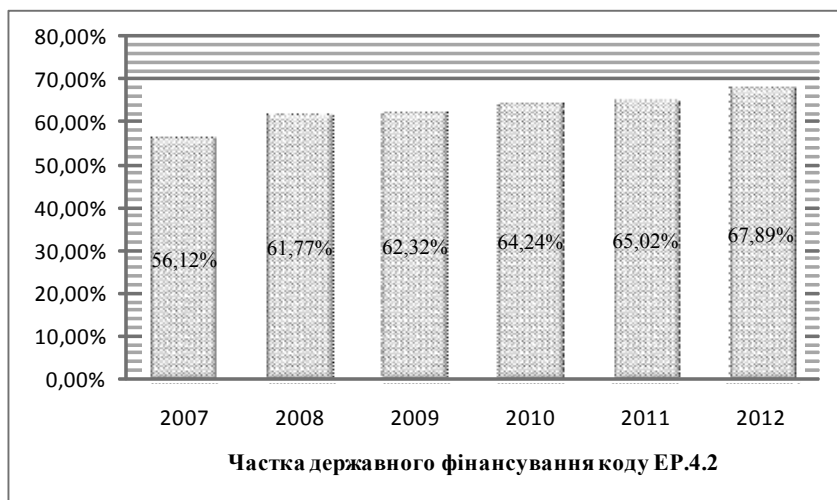

Рис. 2. Фінансування коду ЕР.4.2 в Україні

Джерело: складено автором на основі [1; 4; 6]

Збільшення частки державного фінансування згідно з кодом ЕР.4.2 підвищує залежність відповідного сектору економіки від державного бюджету. Відбувається своєрідне заміщення недержавного капіталу державним, що свідчить про значне падіння конкурентоспроможності зазначеної галузі. Більше того, ЕР.4.2 не включає витрат функціонального коду 0980 «наукові дослідження та розробки в галузі освіти». Ураховуючи той факт, що більшість вітчизняних ВНЗ вкрай

мало виконують госпрозрахункових наукових договорів, а більшість державних замовлень досі мають теоретичний характер – ступінь залежності провайдерів освіти від уряду значно зростає, що у свою чергу збільшує корупційну складову системи, особливо враховуючи той факт, що в середньому 98% державних витрат зазначеного коду розподіляються напряду з центральних органів виконавчої влади.

Зазначене дає змогу розрахувати прямі втрати державного бюджету від зменшення недержавного фінансування за кодом ЕР.4.2. Для цього залишимо частку недержавного фінансування на рівні 43,88% загальних витрат, а обсяг витрат історичним (табл. 2).

Таблиця 2

Прямі втрати державного бюджету

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Усього	18 052 169	23 672 244	26 271 239	30 065 163	31 604 702	33 257 456
Недержавний сектор	7 920 650	9 049 862	9 899 785	10 751 257	11 054 861	10 678 669
Частка недержавного сектору	43,88%	38,23%	37,68%	35,76%	34,98%	32,11%
Умовні витрати		10 386 539	11 526 886	13 191 525	13 867 020	14 592 189
Різниця		1 336 677	1 627 101	2 440 268	2 812 159	3 913 520
Курс долара США		5,27	7,79	7,94	7,97	8,09
Різниця в доларах США		253 639	208 870	307 339	352 843	483 748

Джерело: складено автором за даними [1; 4; 6]

Як видно з табл. 2, із 2008 по 2012 рр. втрати Державного бюджету України від зниження фінансування першого етапу вищої освіти недержавним сектором становили 1 606 млн. дол., або 321 млн. дол. щороку.

Важливим показником розвитку вітчизняної системи вищої освіти є середня реальна вартість навчання у ВНЗ України III-IV рівнів акредитації, яку можна вирахувати завдяки ДРО. Згідно з методологією ДРО [9] вища освіта відноситься до категорії МСКО 5, де розділяється на ЕР.4.1 та ЕР.4.2 (табл. 3).

Для обчислення необхідного показника треба обрахувати середню вартість навчання одного студента в доларах США у відповідному році та помножити на коефіцієнт споживчих цін у Сполучених Штатах [10] (результати подано в табл. 3) (формула 1):

$$\bar{X} = \frac{Cost^{EP.4.2} \times I^{US}}{N_{st} \times USD} \quad (1)$$

де $\bar{X}$ – середня реальність вартість навчання;

$Cost^{EP.4.2}$ – витрати по коду ЕР.4.2;

N_{st} – кількість студентів;

I^{US} – індекс споживчих цін у США;

USD – курс долара США до гривні.

Як бачимо з рис. 3, в Україні відбувається постійне підвищення вартості навчання одного студента згідно з кодом ЕР.4.2 (рис. 2), крім 2009 р., що слідував за кризовим 2008 роком.

Порівнюючи обрахований показник із практикою європейських країн, можна зробити невтішний висновок, що обсяг видатків на одного студента в Європі в рази більший за вітчизняний. Відповідно до звіту Єврокомісії з освіти за 2012

Таблиця 3

**Середня реальна вартість навчання одного студента
у ВНЗ України III-IV рівнів акредитації**

2007	2008	2009	2010	2011	2012	Рік
18 052	23 672	26 271	30 065	31 605	33 258	Витрати по коду ЕР.4.2 (млн. грн.)
2372,5	2364,5	2245,2	2129,8	1954,8	1824,9	Кількість студентів (тис.)
7 608,92	10 011,52	11 701,07	14 116,43	16 167,74	18 224,26	Середні витрати на одного студента (грн.)
5,05	5,27	7,79	7,94	7,97	8,09	Курс грн/долар США
1 506,72	1 899,72	1 502,06	1 777,89	2 028,57	2 252,69	Середні витрати на одного студента (долар США)
1,028	1,038	0,96	1,016	1,032	1,021	Індекс споживчих цін у США
1 506,72	1 780,3	1 466,3	1 708,2	1 888,7	2 054,2	Реальні витрати на одного студента (долар США)

Джерело: складено автором

**Реальні витрати на студента у ВНЗ України III-IV
рівня акредитації згідно МСКО 5**
(доллари США)

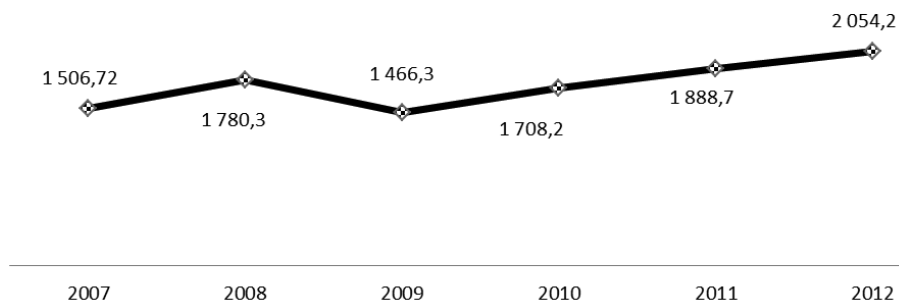

Рис. 3. Реальні витрати на одного студента у ВНЗ України III-IV рівнів акредитації згідно з МСКО 5

Джерело: розраховано автором

рік, у 2008 р. середні витрати на одного студента згідно з МСКО 5-6 становили 9 424 євро, що в 6-7 разів перевищує вітчизняний показник [11]. Це означає кращу якість устаткування лабораторій, сучасні методи викладання та, урахування високий рівень глобалізації в науковій сфері, залучення провідних світових фахівців. Отже, у разі незмінності політики фінансування вищої освіти України можна спрогнозувати подальший відтік провідних вітчизняних науковців і викладачів до країн із більшими обсягами фінансування освіти, що зумовить зниження конкурентоспроможності вітчизняних ВНЗ.

Аналіз державних рахунків освіти України за 2008-2012 рр., у тому числі обсяг видатків на освіту в структурі ВВП, джерела фінансування вітчизняної

освіти, зміна структури попиту в галузі вищої освіти та обрахунок середньої вартості навчання одного студента у вітчизняному ВНЗ дали змогу виокремити певні пропозиції. Наразі, необхідно проводити продумані, жорсткі та професійні реформи в галузі вищої освіти України, спрямовані на підвищення загальної конкурентоспроможності та привабливості вітчизняних ВНЗ як на вітчизняному так і світовому освітніх ринках. Інституційна політика уряду має на меті зменшення бюджетозалежності галузі вищої освіти. Крім того, необхідно виробити нові методологічні підходи до формування програм фінансування ВНЗ.

Висновки

Дані аналізу ДРО дають змогу зробити такі висновки:

- частка загальних витрат на освіту в Україні на рівні 7,5-8% перевищує рівень цього показника у країнах Європейського Союзу;
- викликає занепокоєність постійне збільшення частки державних витрат на освіту, особливо згідно з кодом ЕР.4.2;
- прямі втрати державного бюджету від зниження попиту домогосподарств на послуги вітчизняних ВНЗ III-IV рівнів акредитації з 2008 по 2012 рр. становили 1,6 млрд. дол.;
- середні витрати на одного студента в Україні на рівні 2 тис. дол. є нижчими за відповідні показники в країнах ЄС у 6-7 разів, що зменшує конкурентоздатність вітчизняних ВНЗ, отже, і всієї системи на світовому освітньому ринку;
- заміщення приватного попиту на послуги провайдерів освіти відповідно до коду ЕР.4.2 відбувається за рахунок коштів уряду України, збільшуючи навантаження на бюджет і корупційну залежність.

Література

1. Офіційний сайт Державної служби зайнятості // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку державної статистики на період до 2012 року» від 5 листопада 2008 р. №1413-р // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1413-2008-%D1%80>
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року» від 7 квітня 2013 р. №475 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/475-2003-%D0%BF>
4. Національні рахунки освіти України у 2011 р. : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2013. – 75 с.
5. Компендіум Європейської статистичної комісії (Statistical requirements compendium) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bhas.ba/statistickistandardi/Compendium2009.pdf>
6. Офіційний сайт Європейської комісії // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_social_policy_equality/introduction
7. Key Data on Education in Europe 2012 / Education, Audiovisual and Culture Agency / European Commission Eurostat, 2012. – 206 pp. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/134EN.pdf
8. Education statistics // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Education_statistics
9. Наказ Державного комітету статистики України «Про методологічні положення зі статистики освіти» від 9 листопада 2011 р. №288 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/metod_polog/metod_doc/2011/288/288.pdf
10. Consumer Price Index Data from 1913 to 2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usinflationcalculator.com/inflation/consumer-price-index-and-annual-percent-changes-from-1913-to-2008/>
11. Національні рахунки освіти України у 2008-2010 рр. : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 63 с.

УДК 336.57

Ю.І. Скулиш
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та банківського бізнесу,
Університет економіки та права «КРОК»

Соціальна спрямованість бюджетної політики в Україні: проблеми та перспективи

Статтю присвячено дослідженню проблем соціальної спрямованості бюджетної політики в Україні. Розглянуто основні тенденції у сфері формування соціальних видатків бюджету, оцінено особливості бюджетного забезпечення соціальної сфери в порівнянні з досвідом розвинених країн. Вказано основні проблемні питання, що визначають недостатню ефективність соціальних видатків держави, запропоновано загальні підходи до вдосконалення механізму фінансування соціальної сфери.

Ключові слова: соціальна політика, державні соціальні видатки, бюджетна політика, соціальний захист.

Ю.И. Скулыш
кандидат экономических наук,
доцент кафедры финансов и банковского бизнеса,
Университет экономики и права «КРОК»

Социальная направленность бюджетной политики в Украине: проблемы и перспективы

Статья посвящена изучению особенностей социальной направленности бюджетной политики в Украине. Рассмотрены основные тенденции в сфере формирования социальных расходов бюджета, выделены особенности бюджетного обеспечения социальной сферы по сравнению с опытом развитых стран. Указаны основные проблемные вопросы, определяющие недостаточную эффективность социальных выплат государства, предложены общие подходы к совершенствованию механизма финансирования социальной сферы.

Ключевые слова: социальная политика, государственные расходы на социальные нужды, бюджетная политика, социальная защита.

Y. Skulysh
PhD, Associate Professor
of Finance and Banking Department
«KROK» University

Social Orientation of Budgetary Policy in Ukraine: Problems and Prospects

The article is dedicated to investigation of the problems of social orientation of budgetary policy in Ukraine. The author considers the main trends in the field of allocation of social expenditures of the budget, estimates the peculiarities of budgetary support of social sphere in comparison with experience of the developed countries. The basic problematic issues determining low efficiency of social expenditures are defined, general approaches to improvement of the mechanism of social sphere financing are proposed.

Key words: social policy, public social expenditures, budgetary policy, social protection.

Постановка проблеми

Наприкінці XX ст. соціальна політика виступає невід'ємною складовою функціонування розвинених ринкових економік, переслідуючи завдання соціального захисту громадян, надання допомоги вразливим верствам населення та забезпечення гарантованого мінімуму соціальних послуг. Проблематика розвитку соціальної сфери надзвичайно актуалізується в умовах економічної кризи та необхідності спрямування значних коштів на соціальні цілі з метою підтримки належного рівня життя населення та недопущення зниження соціальних стандартів у суспільстві. Саме в кризових умовах обмеженості бюджетних ресурсів зростає значення підвищення ефективності їх використання, і саме цей період є найбільш своєчасним для реалізації структурних реформ у соціальній політиці держави.

Це зумовлює актуальність наукових досліджень бюджетного забезпечення розвитку окремих складових соціальної сфери, оцінки ефективності соціальних видатків з огляду на реальні показники соціально-економічного розвитку та майбутніх перспектив розвитку соціальної сфери. Сповільнення темпів економічного зростання, скорочення виробництва та зростання безробіття створюють загрозу формуванню дохідної частини бюджетів усіх рівнів і фондів соціального страхування, обмежуючи можливості фінансування соціальних програм. Тому проблема підвищення ефективності соціальних видатків держави та визначення пріоритетів розвитку соціальної сфери набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання формування соціально-орієнтованої економіки та фінансування соціальної сфери впродовж тривалого часу привертають увагу провідних науковців світу. Серед вітчизняних економістів різні аспекти розвитку соціальної сфери та її окремих складових досліджувались у роботах В. Гейця [1], О. Грішної [2], Г. Герасименко [3], М. Карліна [4], Е. Лібанової [5], О. Макарової [6], В. Новікова [7], Л. Черенько [8] та багатьох інших науковців.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Динамічний розвиток сучасних соціально-економічних систем, формування нових суспільних викликів і потреб зумовлюють необхідність постійного наукового пошуку у сфері фінансування соціальних потреб, окреслення нових пріоритетів соціальної політики та обґрунтування нових інструментів її фінансового забезпечення.

Формулювання цілей статті

Метою статті є оцінка соціальної спрямованості бюджетної політики в Україні, аналіз основних тенденцій і проблем у сфері реалізації соціальних видатків держави, окреслення загальних рекомендацій з підвищення їх ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ефективність соціальної політики та рівень соціального захисту населення безпосередньо залежать від оптимального фінансового забезпечення, що являє собою інструмент розподілу та перерозподілу виробленого в суспільстві національного продукту. Сучасні механізми фінансування соціальних видатків базуються на низці джерел, серед яких: бюджетні асигнування, кошти юридичних і фізичних осіб, ресурси страхових фондів, сформовані за рахунок страхових відрахувань застрахованих осіб і роботодавців, донорські кошти (спонсорство, благодійні організації та фонди, міжнародні донорські установи), кредитування. Однак реалізація ринкових реформ в Україні не супроводжувалася значною ди-

версифікацією джерел фінансування соціальних програм і політик, відповідно бюджетне фінансування залишається основним джерелом забезпечення соціальної сфери.

Більше того, саме фінансування соціальної сфери є основним пріоритетом державних витрат протягом останнього десятиріччя, що дає підстави стверджувати про соціальну спрямованість вітчизняного бюджетування. Так, із 2002 р. видатки соціально-культурного спрямування стабільно становили більш ніж половину видаткової частини зведеного бюджету України, а в окремі роки їх частка перевищувала 60% сукупних видатків (рис. 1). Однак важливо усвідомлювати, що подібна соціальна спрямованість бюджетної політики значною мірою визначалася політико-соціальними цілями, оскільки важливу роль у процесі нарощування видатків соціального спрямування в Україні відігравали численні виборчі кампанії, які використовували розширення соціальних гарантій як основний засіб боротьби за електоральні симпатії. Реалізація ж структурних реформ і реальне реформування соціальної сфери, що потребували запровадження непопулярних заходів, як правило, відкладалися на майбутнє.

За підсумками 2013 р. в бюджеті України було зафіксовано рекордні обсяги видатків соціального спрямування, що становили 325,8 млрд. грн., перевищивши аналогічний показник попереднього року на 26,9 млрд. грн., або майже на 9,0%. Їх частка збільшилася порівняно з 2012 р. і становила 64,4%, що на 4,4 в.п. вище, ніж попереднє «пікове» значення 2004 року. Частки видатків зведеного бюджету на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, духовний і фізичний розвиток становили відповідно 20,9, 12,2, 28,6 та 2,7%.

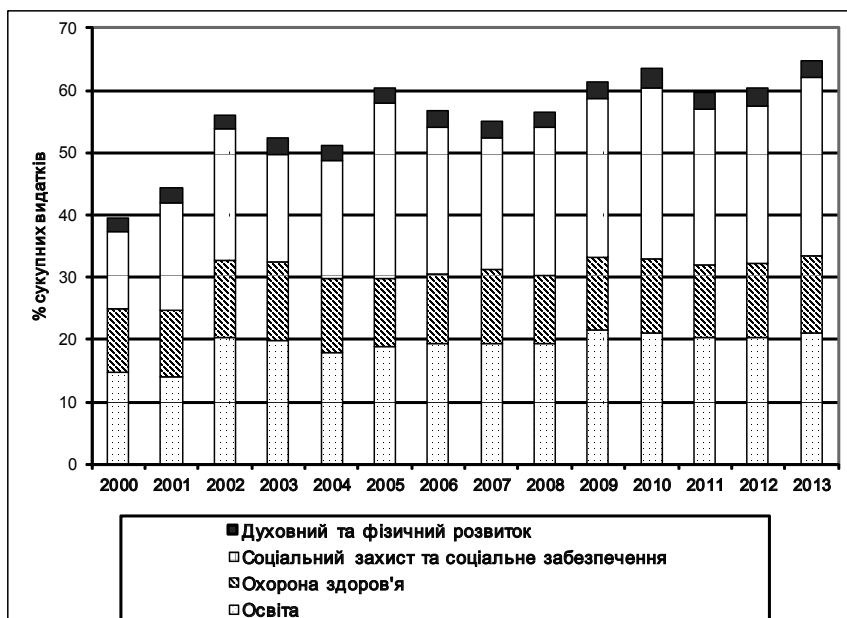

Рис. 1. Видатки соціального спрямування в структурі сукупних видатків зведеного бюджету України, 2000-2013 рр., %*

Джерело: побудовано за даним: [9, с. 17].

* 2013 рік — дані отримані прогнозуванням

Найбільш вагомою статтею видатків соціального бюджету залишається соціальний захист і соціальне забезпечення (понад 28% сукупних видатків зведе-

ного бюджету, або 10% ВВП у 2013 р.). Прискорене зростання цієї видаткової статті протягом 2000-х років зумовлювалося постійним розширенням соціальних гарантій, у тому числі підвищенням розміру низки соціальних допомог і запровадженням нових видів соціальних виплат, зростанням розміру мінімальної заробітної плати та пенсії, розширенням фінансування соціальних пільг і послуг. Зокрема, на початок 2013 р. в Україні налічувалося понад 130 категорій одержувачів різних видів соціальних виплат, із них лише 70 отримували виплати за соціальною ознакою, а близько 50 – за професійною. Разом з тим, усі пільгові, у тому числі соціально незахищені, категорії громадян мали право на більш як 120 видів пільг, а також понад 60 видів соціальних і компенсаційних виплат.

Як показує порівняння даних міжнародної статистики, загальний обсяг видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні є досить значним навіть порівняно з розвинутими європейськими країнами, що вважаються еталонними моделями соціальних держав. Як свідчать оцінки видатків на соціальний захист, здійснені Державною службою статистики України, з урахуванням інших видаткових статей бюджету та видатків державних цільових позабюджетних фондів у відповідності з методологією Європейської статистичної системи [10, с. 13], їхня частка зростає до 24,9% ВВП. Тобто за цим показником Україна не поступається країнам Європейського Союзу, де у 2011 р. середній показник видатків соціального спрямування перебував на рівні 29,0% ВВП, коливаючись від 15-16% ВВП у Латвії та Естонії до понад 30% ВВП у таких країнах, як Данія, Франція, Нідерланди, Бельгія, Греція та Фінляндія.

Таким чином, наразі частка соціальних видатків держави сягнула практично критичної межі у вітчизняному бюджеті, тому подальше їх збільшення неминує гальмуватиме економічні процеси. Як показує практика, нарощування соціальних видатків, не підкріплене відповідними макроекономічними передумовами, викликає низку застережень щодо можливих ризиків, серед яких – невиконання соціальних зобов'язань держави, значний бюджетний дефіцит, підвищене навантаження на фонди соціального страхування, витіснення поточним споживанням капітальних інвестицій. На особливу вагу заслуговує підвищений ризик інфляції, зумовлений тиском соціальних видатків [11, с. 186]. Тому нагальною необхідністю є зважена політика зростання соціальних виплат та їх ретельне обґрунтування з огляду на реальні демографічні та економічні передумови. З іншого боку, необхідно зважати, що замороження або навіть зниження реальних видатків на ті галузі соціальної сфери, що є визначальними для формування людського капіталу, може призвести до падіння соціальних стандартів та обмеження людського розвитку.

Попри значний обсяг соціальних видатків бюджету та позабюджетних фондів, соціальні потреби найбільш вразливих категорій населення не задовольняються достатньою мірою, якість соціальних послуг в Україні досі залишається відносно низькою, а кінцевий розмір соціальних виплат, що надходять до одержувачів, не убезпечує їх від ризиків бідності та соціального виключення. Серед причин низької ефективності соціальних видатків – недосконала та непрозора система фінансового забезпечення соціальної сфери, що породжує розпорошення фінансових ресурсів і створює передумови для їх нецільового використання; дублювання функцій управління галузями між різними міністерствами та розірваність управління на різних рівнях влади; непрозорість формування міжбюджетних відносин через відсутність нормативів фінансової забезпеченості по відповідних галузях, або вартісних стандартів надання

соціальних послуг [7, с. 127]; повільне і непослідовне втілення програмно-цільового методу в бюджетному процесі; недостатній рівень упровадження інноваційних інструментів фінансового забезпечення розвитку соціальної сфери; фактична відсутність ефективного контролю, аудиту та системи оцінки діяльності установ соціальної сфери та ефективності витрачання видатків на їх утримання [3, с. 60].

Таким чином, дослідження соціальної спрямованості бюджетної політики в Україні дає змогу зробити висновки, що просте механічне нарощування фінансування секторів соціальної сфери, які забезпечують підвищення рівня життя населення, є недостатнім для її ефективності. На нашу думку, пріоритети розвитку соціальної сфери в середньостроковій перспективі повинні включати:

1) прийняття соціальної доктрини, визначення соціальних цілей держави та концепцій розвитку окремих складових соціальної сфери;

2) розроблення концепції реформування нормативно-правової бази в соціальній сфері на основі аналізу ефективності реалізації соціальних програм;

3) диверсифікацію системи надання соціальних послуг з метою підвищення якості та ефективності надання послуг соціальної сфери шляхом удосконалення механізмів розміщення і реалізації замовлень на надання послуг (альтернативними постачальниками можуть бути державні, комерційні і неприбуткові організації);

4) спрямування бюджетних соціальних видатків на розвиток людського потенціалу, підвищення його якості як основи економічного зростання та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки (підвищення доступності та якості послуг освіти та охорони здоров'я, розвиток соціальної інфраструктури, сприяння духовному та фізичного розвитку населення);

5) забезпечення ефективного виконання державою функцій соціального захисту населення (підвищення добробуту громадян, боротьба з бідністю засобами ефективного та адресного соціального захисту, гарантування гідної оплати праці та справедливого пенсійного забезпечення);

6) удосконалення розвитку ринку праці в контексті його гнучкості та захищеності, мобільності робочої сили, розширення заходів активної політики зайнятості, розвитку підприємництва, що сприятиме оптимізації моделі доходів населення і формуванню середнього класу в державі;

7) підвищення ефективності соціальних видатків в умовах обмеженості бюджетних ресурсів, що передбачає:

- нові управлінські підходи до планування соціальних видатків;
- удосконалення міжбюджетних відносин;
- визначення ступеня участі та повноважень основних партнерів у фінансуванні та адмініструванні соціальних програм;
- упровадження системи критеріїв та індикаторів з метою моніторингу та оцінки досягнення визначених цілей.

З огляду на обмеженість державних ресурсів бюджетний механізм фінансування соціальної сфери потребує вдосконалення шляхом перегляду пріоритетів бюджетного фінансування соціальних видатків, удосконалення планування та прогнозування бюджетних видатків та їх фінансування, підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів на основі запровадження ПЦМ складання бюджету, посилення фінансового контролю за витрачанням бюджетних коштів, перегляду соціальних пілг, які надаються відповідно до чинного законодавства, та введення нормативу мінімуму видатків бюджету на фінансування соціальних гарантій.

Висновки

Оскільки головним інструментом впливу держави на суспільний добробут залишається бюджет, досягнення цілей розвитку соціальної сфери забезпечується пріоритетами бюджетної політики. «Популістська» система соціальної політики стає основною причиною неспроможності держави гарантувати соціальні права громадян, визначені Конституцією України, а тому потребує перегляду. Розвиток бюджетного забезпечення соціальної сфери в Україні повинен ґрунтуватися на підвищенні ефективності соціальних видатків та якості відповідних послуг. В умовах обмеженості бюджетних ресурсів це завдання потребує впровадження нових управлінських підходів до планування соціальних видатків; удосконалення міжбюджетних відносин; визначення ступеня участі та повноважень основних партнерів у фінансуванні та адмініструванні соціальних програм; диверсифікації системи надання соціальних послуг; завершення впровадження соціальних стандартів; упровадження системи критеріїв та індикаторів для моніторингу та оцінки досягнення визначених цілей.

Література

1. Геець В. М. Социогуманитарные составляющие перспектив перехода к социально ориентированной экономике в Украине / В. М. Геець // Экономика Украины. – 2000. – № 1. – С. 4-11.
2. Грішнова О. А. Людський капітал : формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Знання ЮКОО, 2001. – С. 136.
3. Герасименко Г. В. Регіональні особливості реалізації соціальних функцій місцевих бюджетів в Україні / Г. В. Герасименко // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 2. – С. 53-62.
4. Карлін М. І. Бюджетна система України : навч. посіб. / М. І. Карлін. – К. : Знання, 2008. – 428 с. – (Серія «Вища освіта ХХІ століття»).
5. Лібанова Е. М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку ХХІ століття / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 9-22.
6. Макарова О. В. Демографічна політика: сучасні реалії та перспективи / О. В. Макарова // Демографія та соціальна економіка. – 2007. – № 1. – С. 3-11.
7. Новиков В. Н. Совершенствование финансирования социальной инфраструктуры на основе новых бюджетных технологий / В. Н. Новиков // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 1 (21). – С. 121-132.
8. Черенько Л. М. Оцінка впливу державної соціальної підтримки на нерівність та бідність населення / Л. М. Черенько // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 2. – С. 16.
9. Соціальні індикатори рівня життя населення : Статистичний збірник. – К. : Державний комітет статистики України, 2014. – 215 с.
10. Національні рахунки соціального захисту в Україні у 2012 році : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К. : Держстатслужба, 2014. – 176 с.
11. Скулиш Ю. І. Проблеми та перспективи бюджетного забезпечення соціальної сфери в Україні [Текст] : монографія / Ю. І. Скулиш ; Ін-т демографії та соц. дослідж., Нац. акад. наук України. – К. : Ін-т демографії та соц. дослідж., 2009. – 287 с.

УДК 336.226:631.16

Л.Д. Тулуш
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та банківського бізнесу,
Університет економіки та права «КРОК»

Ефективність застосування спеціальних податкових режимів у сфері агропромислового виробництва

У статті наведено оцінку спеціальних податкових режимів, що застосовуються в сільському господарстві України: фіксованого сільськогосподарського податку та особливого порядку справляння податку на додану вартість. Проаналізовано динаміку державної фінансової підтримки розвитку агропромислового виробництва в Україні за рахунок застосування спеціальних податкових механізмів. Розглянуто питання ефективності податкової підтримки розвитку агропромислового виробництва в Україні. Окреслено напрями подальшого вдосконалення системи оподаткування суб'єктів агропромислового виробництва.

Ключові слова: державна фінансова підтримка, система оподаткування, податковий механізм, податкове стимулювання, спеціальні режими оподаткування, фіксований сільськогосподарський податок, податок на додану вартість, інвестиційна активність.

Л.Д. Тулуш
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры финансов и банковского бизнеса,
Университет экономики и права «КРОК»

Эффективность применения специальных налоговых режимов в сфере агропромышленного производства

В статье рассмотрены специальные налоговые режимы, применяемые в сельском хозяйстве Украины: фиксированный сельскохозяйственный налог и особый порядок взимания налога на добавленную стоимость. Проанализирована динамика государственной финансовой поддержки развития агропромышленного производства в Украине за счет специальных налоговых механизмов. Рассмотрены вопросы эффективности налоговой поддержки развития агропромышленного производства в Украине. Определены направления дальнейшего совершенствования системы налогообложения субъектов агропромышленного производства.

Ключевые слова: государственная финансовая поддержка, система налогообложения, налоговый механизм, налоговое стимулирование, специальные режимы налогообложения, фиксированный сельскохозяйственный налог, налог на добавленную стоимость, инвестиционная активность.

L.Tulush

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Finance and Banking Business Department
“KROK” University*

Efficiency of Special Tax Regimes Application in Agribusiness Sphere

This article considers the evaluation of special tax regimes applied in agribusiness of Ukraine: fixed agricultural tax and special procedure for collecting VAT. The dynamics of state financial support of agricultural production in Ukraine through the use of special tax arrangements is analyzed. Issues of efficiency of tax support of agribusiness in Ukraine are considered, particularly in terms of its impact on growth in profitability, competitiveness. The ways for further improvement of agribusiness taxation system are outlined.

Keywords: state financial support, tax system, tax mechanism, tax incentives, tax exemptions, fixed agricultural tax, value added tax, investment activity.

Постановка проблеми

Фіскальна політика є ключовою компонентою системи державного регулювання економіки. Від ефективності використання цієї складової фінансової політики залежить інвестиційний клімат у країні, структурна будова економіки, економічна активність суб'єктів господарювання та особливості їх фінансового забезпечення.

Специфічною ознакою сучасного механізму оподаткування сільськогосподарських підприємств в Україні є застосування спеціальних податкових режимів (СПР). Останні передбачають особливий (переважно спрощений) порядок справляння обов'язкових платежів державі з метою формування сприятливих податкових умов для розвитку аграрного бізнесу.

Застосування СПР у цілому, та зокрема в сільському господарстві, неоднозначно сприймається в науковому середовищі, тому питання визначення результативності їх функціонування потребує поглиблення наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми ефективності функціонування спеціальних режимів оподаткування розглядаються в працях різної тематичної спрямованості.

Серед учених, які досліджують проблеми вдосконалення спеціальних режимів оподаткування, варто виділити вітчизняних науковців М. Дем'яненка [2], Т. Єфименко [3], В. Жука [4], Н. Малініну [10], Н. Прокопенко [11], В. Синчака [13], С. Юшка [14], а також зарубіжних учених К. Боммеля, Х. Віна [18], Л. Ебрілла, В. Саммерса [15], Е. Селімана [16] та інших.

Однак наукові дискусії точаться переважно навколо оцінки ролі цих режимів у системі державної фінансової підтримки розвитку аграрного сектору економіки [8; 14], без ґрунтового аналізу їх ефективності та наявних недоліків. Окремі автори лише аналізують альтернативність оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників у разі застосування СПР (з погляду корпоративного податкового менеджменту), не приділяючи належної уваги оцінці макроекономічних аспектів застосування СПР (вплив на структурні зміни, ефективність дії тощо) [1; 2; 9; 11].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Огляд наукових праць із цієї проблематики дає підстави стверджувати, що

питанням визначення результативності використання СПР у сфері агропромислового виробництва не приділяється належної уваги в наукових дослідженнях. Це свідчить про необхідність посилення економічного обґрунтування доцільності подальшого застосування СПР в аграрному секторі економіки України та розроблення напрямів підвищення ефективності їх функціонування для окремих категорій товаровиробників.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є узагальнення проблем функціонування спеціальних режимів оподаткування сільськогосподарських підприємств, оцінка ефективності їх використання в аграрному секторі економіки України та окреслення перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Більшість науковців, які вивчають проблеми оподаткування в сільському господарстві, наголошують на специфічності податкового механізму щодо аграрного сектору економіки. Зокрема, автори дослідження «Оподаткування сільського господарства в Європі» [18] відзначають суттєвий вплив податкових стимулів на прийняття виробничих та інвестиційних рішень у аграрному секторі економіки. Це, на їхню думку, потребує застосування особливих інструментів, які стимулювати б інвестиційну активність за рахунок наявності спеціальних податкових інструментів і важелів.

Відомий дослідник проблем оподаткування А.Тейт у своєму дослідженні, присвяченому проблемам справляння податку на додану вартість (ПДВ), також вказує на об'єктивну основу застосування спеціальних податкових режимів для фермерів, ключове завдання яких він вбачає у забезпеченні простоти податкових відносин для цієї специфічної категорії платників податків [17].

Автори іншого дослідження МВФ, присвяченого проблемам функціонування ПДВ, також наголошують, що при формуванні податкового механізму в сільському господарстві часто застосовується особливий підхід [15]. На їхню думку, це обумовлено двома основними факторами: по-перше, низьким рівнем обліку та складністю податкового контролю у галузі; по-друге, небажанням уряду збільшувати податкове навантаження на продовольчі товари.

Автори дослідження ОЕСР, присвяченого проблемам оподаткування та соціального забезпечення [19], також вказують на необхідності застосування пільгових режимів оподаткування для фермерів. У разі реалізації такого підходу пільгові податкові режими розглядаються як своєрідна альтернатива програмам прямої урядової підтримки розвитку аграрної галузі. При цьому, на їхню думку, ефективність такої непрямой підтримки товаровиробників загалом є нижчою, ніж за прямого бюджетного фінансування. Це пояснюється нижчим рівнем фінансового контролю, відсутністю належної системи моніторингу за бюджетними фондами, що залишаються в розпорядженні суб'єктів господарювання внаслідок надання їм податкових преференцій.

Таке припущення є слушним, оскільки застосування СПР у сільському господарстві України передбачає формування у суб'єктів додаткових фінансових ресурсів, що робить їх специфічною формою непрямой державної підтримки розвитку АПВ та інструментом стимулювання інвестиційної активності в галузі. З іншого боку, така форма державної підтримки не вирізняється тим рівнем фінансового контролю, який притаманний програмам прямого бюджетного фінансування, що може негативно позначатися на ефективності цього інструменту фінансової підтримки.

Ключовою особливістю функціонування податкового механізму в Україні є його спрямованість на підтримку розвитку аграрного сектору економіки. Така ситуація обумовлена дефіцитом бюджетних ресурсів та низькою ефективністю бюджетної підтримки (субсидування) в Україні, яка «вибирається» переважно представниками крупного бізнесу.

Спеціальні режими оподаткування в останні 15 років стали невід'ємним елементом механізму державної фінансової підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка та структура державної фінансової підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні (без урахування коштів, виділених на поворотній основі та заходів цінового регулювання)

Джерело: досліджено автором

Як видно з рис. 1, сформованою за даними офіційних сайтів Державної фіскальної служби України та Міністерства аграрної політики та продовольства України, обсяги державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства в Україні до 2013 р. зростали, при цьому її структура суттєво змінювалася. До 2009 р. (до фінансової кризи) 55% загальних обсягів державної фінансової підтримки здійснювалося за рахунок СПР і лише 45 % – через заходи прямої бюджетної підтримки (коштів відповідних бюджетів, що направлялись у формі прямих субсидій). Однак у 2009-2011 рр. співвідношення між окремими формами підтримки становило вже 90х10 на користь спецрежимів оподаткування, а у 2012-2013 рр. диференціація ще більш зросла – до 95х5.

Податкове стимулювання за рахунок застосування СПР в Україні спрямовується переважно на підвищення доходності та збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва. Останнє досягається за рахунок зростання обсягів інвестицій. Однак, попри наявність значних податкових стимулів у вигляді застосування СПР, інвестиційна активність у сільському господарстві України останніми роками призупинилася (рис. 2).

Як видно з даних рис. 2, капітальні інвестиції по галузі «сільське господарство» з 2005 р. зростали в абсолютному та відносному обсягах. Причому це зростання було хвилюподібним (спостерігаються два піки – у 2008 та 2011 рр.).

До 2008 р. частка сільського господарства в загальному обсязі капітальних інвестицій по економіці досить стрімко зростала – значення 2008 р. становило 16,7 млрд. грн., або 7,2% загального обсягу.

Рис. 2. Динаміка обсягів інвестицій в основний капітал по сільському господарству та переробній промисловості та їх частка в загальному обсязі інвестицій в Україні

Джерело: [6]

У посткризові 2009-2010 рр. обсяги освоєння капітальних інвестицій у галузі зменшилися, однак у 2011 р. вони сягнули майже 18 млрд. грн., або 7,5% загального їх обсягу по економіці. З 2011 р. відбувається зниження обсягів капітальних інвестицій у сільському господарстві у відносному вимірі, а з 2012 р. – у абсолютному значенні.

Суттєве зростання обсягів прямих іноземних інвестицій (ПІІ) (рис. 3) у сільське господарство (наростаючим підсумком) спостерігалось до 2009 р. (як в абсолютному, так і відносному вимірі), коли за станом на початок року обсяги ПІІ становили 813,3 млн. дол., або 2,3% загального обсягу ПІІ в економіку України.

З 2009 р. обсяги ПІІ перебувають практично на незмінному рівні (близько 800 млн. дол.), про що свідчать їх річні зміни – 2009 р. – (-20,3) млн. дол., 2010 – 45,7; 2011 – (-25,3); 2012 – (-12,7); 2013 р. – 38,6 млн. Причому у 2011 р. іноземні інвестиції в галузь взагалі не надходили.

Частка ПІІ в аграрний сектор економіки в загальному їх обсязі останніми роками знижується – із 2,3% на початок 2009 р. до 1,3% – на початок 2014 р. ПІІ більш інтенсивніше спрямовуються в харчову промисловість (відповідне перевищення становить у 2013-2014 рр. понад чотири рази).

Характеризуючи джерела походження прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор України, варто відмітити значну частку прямих інвестицій із офшорних територій, зокрема, Кіпру. Частка ПІІ походженням з Кіпру є досить значною – 37,5-38,1% у 2010-2011 рр., 49,5% у 2012 р. та майже 45% у 2013 році. Такі інвестиції важко визначити «іноземними», оскільки фактично це є повернення вітчизняного капіталу, який уникнув оподаткування в Україні за рахунок застосування схем міжнародного податкового планування.

Податкове стимулювання вважається ефективним, якщо обсяги капітальних інвестицій перевищують обсяги податкових пільг. Натомість в Україні останніми роками відповідна нерівність не забезпечується (рис. 4).

На рис. 4 сформованому за даними офіційних сайтів Державної фіскальної служби України та Міністерства аграрної політики та продовольства України, представлено співвідношення між обсягами податкових пільг сільгосптоваровиробникам та капітальних інвестицій у сільське господарство. Як видно з його даних, у 2006-2008 рр. обсяги капітальних інвестицій суттєво переважали обся-

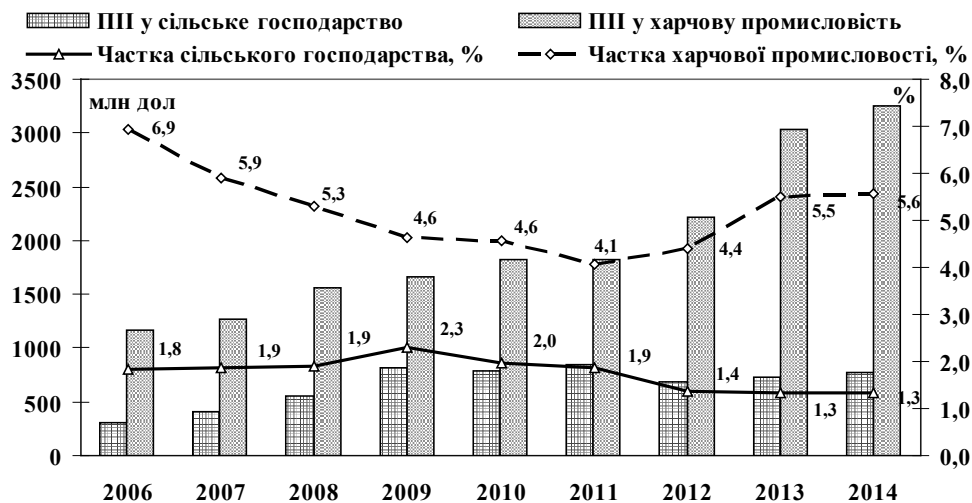

Рис. 3. Динаміка прямих іноземних інвестицій у сільське господарство і харчову промисловість та їх частка в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій

Джерело: [5]

ги непрямої підтримки за рахунок застосування спеціальних податкових режимів (причому у 2008 р. – майже удвічі). Однак у 2009-2010 рр., навпаки, обсяги податкових пільг у 1,3-1,5 раза перевищували обсяги капітальних інвестицій. Із 2010 р. обсяги капітальних інвестицій і податкових пільг є приблизно однаковими (із переважанням останніх на 5-10%), що відповідає ситуації середини двохтисячних, коли інвестиційні процеси в сільському господарстві лише набували обертів.

На основі вищенаведеного аналізу можна стверджувати, що суттєвого впливу на інвестиційну активність у сільському господарстві застосування СПР уже не здійснює.

Ключове значення для стимулювання розвитку агропромислового виробництва в Україні мають і спеціальні режими справляння податку на додану вар-

Рис. 4. Співвідношення між обсягами податкових пільг і капітальних інвестицій у сільське господарство

Джерело: власні дослідження

тість. У першу чергу, це стосується функціонування спеціального режиму справляння ПДВ, передбаченого ст. 209 Податкового кодексу України (так званий режим акумуляції).

Динаміку обсягів підтримки розвитку агропромислового виробництва за рахунок застосування спеціальних режимів справляння ПДВ (ПДВ-підтримка) наведено на рис. 5.

Як видно з рис. 5, сформованого за даними офіційних сайтів Державної фіскальної служби України та Міністерства аграрної політики та продовольства України, суми ПДВ підтримки з 2008 по 2012 р. зросли у 2,5 раза, проте до 2010 р. темп їх зростання випереджав темп зростання виручки, а з 2011 р., навпаки, був нижчим. За виключенням «аномального» 2010 р., суми ПДВ-підтримки відносно чистої операційної виручки сільгоспідприємств коливались у межах 9,5-12,0 %. У 2013 р., внаслідок досить різкого зниження рентабельності сільськогосподарського виробництва в Україні, відношення ПДВ-підтримки до чистої операційної виручки знизилося до 8%.

Суми ПДВ-підтримки до 2010 р. перевищували загальний прибуток сільгоспідприємств, а у 2010-2013 рр. коливались у діапазоні від 50 до 80 % відносно загального прибутку. Ураховуючи таку статистику, можна констатувати, що не менше половини прибутку сільгоспідприємств формується за рахунок застосування спеціальних режимів справляння ПДВ.

Водночас, ключовою проблемою застосування спецрежиму справляння ПДВ (режиму акумуляції) є нерівномірний розподіл сум такої підтримки в розрізі окремих видів сільгосппродукції. Оскільки ключовою складовою доданої вартості є прибуток, відповідно, то на більш рентабельні види сільськогосподарської діяльності приходяться більші суми ПДВ-підтримки.

Зокрема, результати проведеного дослідження показують, що у 2012 р. майже 70% сум ПДВ-підтримки припадало на рослинницьку галузь (тоді як державної фінансової підтримки потребує, навпаки, тваринництво). Причому з майже 10 млрд. грн. ПДВ-підтримки, що припадала на рослинницьку галузь, більш як дві третини (майже 70%) приходилось на три культури: пшеницю, кукурудзу та соняшник. Причому рентабельність двох останніх була високою і без ПДВ-підтримки, а після підтримки зростала ще на 10,5-12% (ці культури згенерували понад третину загальної суми ПДВ-акумуляції та майже половину суми, що була спрямована на підтримку рослинницької галузі).

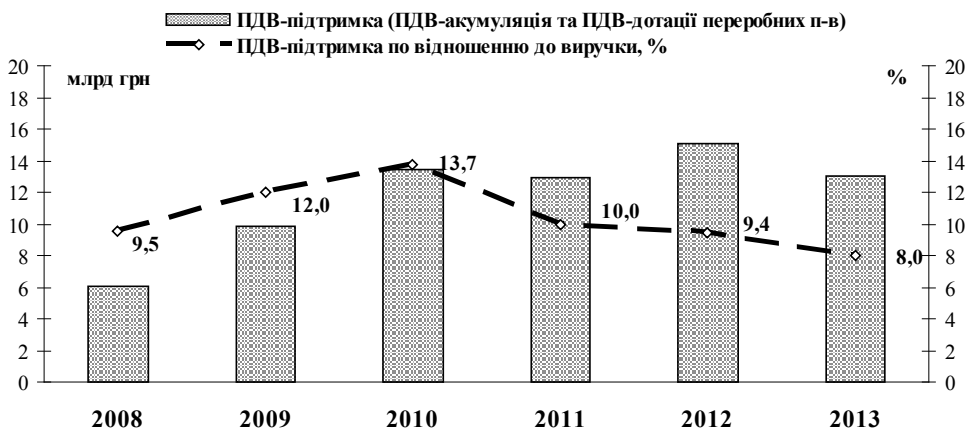

Рис. 5. Динаміка ПДВ-підтримки сільгоспідприємств

Джерело: власні дослідження

Водночас, фінансова підтримка повинна надаватися в першу чергу виробникам тих видів сільгосппродукції, які характеризуються низькою рентабельністю, – з метою стимулювання відповідної діяльності. Отже, ресурси державної фінансової підтримки витрачаються неефективно, а механізм такої підтримки потребує удосконалення.

До числа ключових недоліків спецрежиму справляння ПДВ у сфері сільськогосподарства варто віднести нерівномірність фінансової підтримки залежно від спеціалізації, а також стримування інвестиційних процесів у галузі, оскільки збільшення обсягів придбання виробничих факторів призводить до зменшення обсягів непрямой фінансової підтримки за рахунок ПДВ-аккумуляції.

Висновки

Застосування СПР відіграло ключову роль у відродженні потенціалу сільськогосподарства. Разом з тим, нині ефективність застосування СПР у сфері агропромислового виробництва знижується. Сучасна фіскальна політика щодо аграрної галузі в Україні призводить до порушення конкурентних умов господарювання у галузі та малопродуктивних бюджетних втрат.

Удосконалення дії СПР повинно передбачати підвищення ефективності використання сум податкових зобов'язань, що залишаються в розпорядженні суб'єктів господарювання, та звуження можливостей застосування схем податкової оптимізації.

Розвиток економічної ситуації в Україні показує, що альтернативи непрямій фінансовій підтримці розвитку агропромислового виробництва немає – в умовах дефіциту державних фінансових ресурсів уряд не в змозі передбачити належні обсяги фінансування потреб розвитку сільськогосподарства в бюджеті (особливо у співставленні з рівнем державної підтримки, прийнятої в рамках проведення спільної аграрної політики ЄС).

Ключовим напрямом вдосконалення механізму СПР є обмеження їх цільової аудиторії за рахунок суб'єктів, доходність виробництва яких є високою і без застосування спецрежимів, а також чіткого регламентування видів діяльності, на які поширюється підтримка шляхом застосування спеціального оподаткування.

Література

1. Ведение аграрного бизнеса в Украине – 2013 [Текст] / Информационно-аналитические материалы Украинского клуба аграрного бизнеса. – К. ; УКАБ, 2013. – 94 с.
2. Дем'яненко М. Я. Проблеми адаптації податкової системи до умов агропромислового виробництва [Текст] / М. Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2008. – № 2. – С. 17-24.
3. Єфименко Т. І. Податки в інституційній системі сучасної економіки : наук. вид. [Текст] / Т. І. Єфименко : НАН України, ІЕП. – К. ІЕП, 2011. – 688 с.
4. Жук В. М. Стан і розвиток спеціальних режимів оподаткування аграрного бізнесу [Текст] / В. М. Жук // Фінанси України. – 2011. – № 7. – С. 33-42.
5. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України // Статистичний бюлетень Державної служби статистики України (за відповідні роки) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> (Розділ «Статистична інформація», підрозділ 5 «Статистика інвестицій та основних засобів»).
6. Капітальні інвестиції в Україні // Статистичний бюлетень Державної служби статистики України (за відповідні роки) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> (Розділ «Статистична інформація», підрозділ 5 «Статистика інвестицій та основних засобів»).
7. Крисоватий А. І. Інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів [Текст] / А. І. Крисоватий, Т. В. Кошук // Фінанси України. – 2011. – № 9. – С. 18-32.

8. Лайко П. А. Податкове стимулювання діяльності сільськогосподарських та переробних підприємств [Текст] / П. А. Лайко // 36. наук. праць ВНАУ. – Серія : Економічні науки. – 2010. – № 5-2. – С. 108-118.
9. Макаренко Ю. П. Альтернативні системи оподаткування малого і середнього бізнесу в сільському господарстві [Текст] / Ю. П. Макаренко, О. В. Безкровний // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2012. – № 1. – С. 77-82.
10. Малініна Н. М. Концептуальні засади побудови системи прямого оподаткування сільськогосподарських товаровиробників [Текст] / Н. М. Малініна // 36. наук. праць Нац. ун-ту Державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 242-260.
11. Прокопенко Н. С. Податкове регулювання агропромислового виробництва : монографія [Текст] / Н. С. Прокопенко / Акад. аграр. наук ; ННЦ ІАЕ. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009 – 316 с.
12. Рыманов А. Ю. Налогообложение сельскохозяйственных товаровирозводителей : региональные сопоставления / А. Ю. Рыманов // Экономист. – 2009. – № 1. – С. 72-74.
13. Синчак В. П. Концепція удосконалення системи оподаткування у сільському господарстві [Текст] / В. П. Синчак // Університетські записки. – 2008. – № 4. – С. 425-429.
14. Юшко С. В. Фіксований сільськогосподарський податок : історія та перспективи застосування [Текст] / С. В. Юшко [Текст] // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 63-72.
15. Ebrill L., Keen M., Bodin J.-P., Summers V. The Modern VAT. – International Monetary Fund, Washington, D.C., 2001. – 223 p.
16. Seligman E.R. The income tax: a study of the history, theory and practice of income taxation at home and abroad / 3rd printed edition. – New Jersey, USA, 2005.
17. Tait A.A. Value Added Tax / A.A. Tait. – Wash. : International Monetary Fund, 1988. – 228 p.
18. Veen H.B. van der, Meulen H.A.B. van der, Bommel K.H.M., Doorneweert B. Exploring agricultural taxation in Europe // Report 2.07.06. – The Hague, LEI, 2007.
19. Taxation and social security in agriculture / The OECD Policy Brief. – July 2006. – URL: <http://www.oecd.org/tad/37174811.pdf>.

Розділ III

Економіка підприємства

УДК 331.108.4

О.В. Кагляк
здобувач,
старший викладач
кафедри менеджменту та маркетингу,
Університет економіки та права «КРОК»

Підходи та показники оцінки ефективності розвитку людських ресурсів на підприємствах

У статті визначено сутність ефективності розвитку людських ресурсів (РЛР) і представлено її класифікацію за різними критеріями. Запропоновано компаративний аналіз основних моделей оцінки ефективності РЛР, систематизовано їх типові недоліки в контексті перспектив і можливостей застосування на українських підприємствах. Розроблено систему ключових показників оцінки ефективності системи РЛР на підприємствах.

Ключові слова: розвиток людських ресурсів, ефективність розвитку людських ресурсів, показники ефективності розвитку людських ресурсів, оцінка ефективності розвитку людських ресурсів, підходи до оцінки ефективності розвитку людських ресурсів.

Е.В. Кагляк
соискатель, старший преподаватель
кафедры менеджмента и маркетинга,
Университет экономики и права «КРОК»

Подходы и показатели оценки эффективности развития человеческих ресурсов на предприятиях

В статье определена сущность эффективности развития человеческих ресурсов (РЧР) и представлена ее классификация по разным критериям. Предложен компаративный анализ основных моделей оценки эффективности РЧР, систематизированы их типичные недостатки в контексте перспектив и возможностей применения на украинских предприятиях. Разработана система ключевых показателей оценки эффективности системы РЧР на предприятиях.

Ключевые слова: развитие человеческих ресурсов, эффективность развития человеческих ресурсов, показатели эффективности развития человеческих ресурсов, оценка эффективности развития человеческих ресурсов, подходы к оценке эффективности развития человеческих ресурсов.

O.V. Kahliak
*External PhD Student, Senior Lecturer,
Management and Marketing Department,
“KROK” University*

Approaches and indexes of development efficiency of human resources at enterprises

The article defines the essence of efficiency of human resource development (HRD) and its classification according to different criteria was represented. The comparative analysis of main models of HRD efficiency evaluation was offered. The article deals with systemization of its typical weaknesses in the context of prospects and possibilities of application at the Ukrainian enterprises. The system of key indexes of evaluation of the HRD efficiency at enterprises was developed.

Keywords: human resource development, efficiency of human resource development, indexes of efficiency of human resource development, evaluation of efficiency of human resource development, approaches to human resources development efficiency evaluation.

Постановка проблеми

Розвиток людських ресурсів на всіх рівнях – особистому, організаційному, галузевому, регіональному, національному та міжнародному може стати важливим джерелом подолання складної економічної ситуації в Україні, що є наслідком політичної кризи 2013 року. У зв'язку з цим оцінка ефективності РЛР набуває важливого значення. Однак теорія цього напрямку недостатньо розроблена, а на практиці він реалізується частково і не завжди результативно лише на деяких підприємствах (у першу чергу, в українських відділеннях закордонних компаній) через некомпетентність управлінського персоналу та особистий опір учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Велику увагу теоретичним основам оцінки ефективності розвитку людських ресурсів на підприємствах приділяли вітчизняні науковці (А.Є. Матушко [1], І.Л. Петрова [3], З.О. Коваль [4], Г.М. Захарчин [5], Н.П. Любомужрова [5], Р.О. Винничук [5], Л.Р. Струтинська [5], В.А. Савченко [6], О.С. Заклекта-Берестовенко [11] та інші); російські дослідники (Ю.Б. Ужакіна [2], Н.Н. Опаріна [9] та інші); зарубіжні вчені (Д. Вернер [7], Р. Десімон [7], Р. Свансон [8], Е. Холтон [8] та інші). Однак переважна більшість авторів концентрувалася лише на сфері навчання персоналу.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Існує низка невирішених наукових і практичних проблем, зокрема неоднозначне трактування фахівцями терміна «ефективність РЛР», оптимальних та адаптованих до вітчизняних умов і специфіки конкретних підприємств методів її оцінювання, відсутність єдиного, уніфікованого, системного підходу до вищезазначених сфер. Слід відмітити також недостатню увагу експертів до розроблення дієвої системи показників оцінки ефективності РЛР, яка охоплює не лише навчання, а й інші його елементи – мотивацію до розвитку людських ресурсів, оцінювання людських ресурсів, планування та реалізацію ділової кар'єри, адаптацію, формування кадрового резерву. Слабкою стороною в практиці українських підприємств на відміну від закордонних виступає низький рівень застосування методів і показників оцінки ефективності РЛР.

Формулювання цілей статті

Метою статті є систематизація основних підходів і показників оцінки ефективності розвитку людських ресурсів на підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розвиток людських ресурсів, на нашу думку, є їх безповоротною, спрямованою, закономірною та тривалою змінною, результатом якої є новий їх якісний стан і зміна структури. Програми РЛР на підприємствах, на думку Р. Брінкерхофа, майже ніколи не є цілком успішними, коли 100% працівників використовують усі набуті знання та вміння на робочому місці [1, с. 4]. З іншого боку, жодна програма РЛР не буває на 100% провальною, коли жоден її учасник ніколи не вживає нічого з набутих знань, умінь і навичок. На думку Ю.Б. Ужакіної, ефективність системи РЛР є вимірюваною корисністю для бізнесу від її роботи, одержаної оптимальним способом [2, с. 4]. Як підкреслює І.Л. Петрова, ефективність визначається ступенем досягнення цілей підприємств [3, с. 422]. Вона зазначає, що метою оцінювання ефективності управління людськими ресурсами є визначення його реального внеску в реалізацію коротко, середньо- та довгострокових економічних і соціальних цілей організації з урахуванням фінансових, матеріальних, трудових і часових витрат.

Сконцентрувавши дослідження З.О. Коваль на фокус нашої уваги, ми будемо розуміти під ефективністю РЛР показник, що надає характеристику якості, корисності управління РЛР як здатності забезпечувати потрібний ефект у вигляді економічної вигоди для підприємства, удосконалення організації виробництва та праці, а також соціальної вигоди для працівників [4, с. 417].

Розвинувши ідеї Г.М. Захарчина, Л.Р. Струтинської, Н.П. Любомужрова та Р.О. Винничук, ефективність РЛР можна трактувати як категорію, що визначає суму одержаних позитивних результатів у процесі використання ресурсів і співвідношення суми їх витрат до одержаного економічного та соціального ефекту [5, с. 228].

Дослідник З.О. Коваль виділяє три найпоширеніші підходи до оцінювання ефективності (у нашому разі, РЛР) [4, с. 417-418]:

- інтегральний – полягає в побудові синтетичного показника, який охоплює декілька часткових показників ефективності з найважливіших аспектів управлінської діяльності;
- рівневий – полягає у виділенні та визначенні в процесі оцінювання окремих рівнів ефективності та узагальненні їх з урахуванням синергічного ефекту;
- часовий – полягає у виокремленні в процесі оцінювання коротко-, середньо- та довгострокових періодів управління та визначенні для кожного з них специфічних критеріїв оцінювання.

Більшість експертів класифікує ефективність РЛР на сучасних підприємствах на такі види: за рівнем об'єкта оцінювання – на індивідуальну, групову та організаційну; за наслідками – на економічну та соціальну. На підставі дослідження В.А. Савченко, ми вважаємо, що економічна ефективність РЛР розраховується як відношення отриманого економічного ефекту до витрат, а соціальна – як відношення соціального ефекту до витрат [6, с. 128]. Вищеназвані феномени потрібно розглядати в тісному взаємозв'язку, оскільки соціальні результати позначаються на економічному ефекті, а підвищення економічної ефективності неможливе за рахунок зниження соціальної.

Індивідуальна ефективність, як підкреслює З.О. Коваль, відображає рівень виконання завдань конкретними працівниками, у той час як групова – рівень

ефективності діяльності всіх членів групи (бригади, дільниці, колективу, підрозділу підприємства тощо) з урахуванням синергічного ефекту, а організаційна – загальний рівень ефективності діяльності всіх груп з урахуванням синергічного ефекту [4, с. 418].

Як зазначає Н.Н. Опаріна, акцент при оцінці ефективності РЛР залежить від суб'єкта, який її здійснює. Так, для акціонерів і керівників підприємства ключовим питанням стає віддача від інвестицій у РЛР, для працівників відділу РЛР і спеціалістів з РЛР – ступінь ефективності самого процесу РЛР і досягнення його цілей, для учасників РЛР – здобуті знання, уміння, навички та їх вплив на індивідуальну ефективність [9, с. 3]. Найбільш ефективною є модель оцінки, яка враховує всі три аспекти. На підставі досліджень Д. Вернера, Р. Десімона [7, с. 206], Р. Свансона, Е. Холтона [8, с. 375], А.Є. Матушко [1, с. 4], було здійснено компаративний аналіз основних моделей оцінки ефективності РЛР, які можна застосовувати як альтернативні або в поєднанні, у вигляді табл. 1.

У результаті проведеного аналізу нами визначено типові недоліки більшості методик оцінки ефективності РЛР у контексті їх перспектив і можливостей застосування на українських підприємствах, зокрема:

- складність вимірювання деяких рівнів оцінки (наприклад, поведінки) та можливості чіткого виділення конкретного результату від різних інвестицій та програм з РЛР;
- нечіткість окремих методик і процедур оцінки ефективності РЛР, відсутність детальних рекомендацій щодо їх застосування та стандартів оцінки, неоднозначне трактування спеціалістами, занадто теоретичний характер;
- неготовність учасників проходити процедури оцінки до, під час та після процедури РЛР;
- брак кваліфікованих та об'єктивних спеціалістів з оцінки РЛР (наприклад, особистих коучів для оцінки змін у поведінці);
- складність підтримки системи формування, оцінки, обліку та аналізу показників ефективності РЛР, необхідність її автоматизації, детального опису функцій і процесів у організації;
- неможливість передбачення результатів РЛР у деяких моделях до його початку для прийняття обґрунтованих рішень про вкладення коштів і визначення причини низької ефективності РЛР, характеру та величини зовнішніх ефектів;
- складність застосування деяких методик для довгострокових програм;
- схожість деяких моделей між собою, дублювання окремих рівнів оцінки;
- відмова деяких методик від оцінки за фінансовими показниками;
- необхідність ведення повноцінного управлінського фінансового обліку на підприємстві та великих часових витрат для розрахунку повернення інвестицій;
- неможливість та необов'язковість визначення ефективності всіх програм РЛР із досягнення бізнес-показників і повернення інвестицій (актуально тільки для 5-10% – довгострокових, стратегічних, комплексних і високовартісних);
- наявність парадоксу: деякі види РЛР (тренінги), які видаються корисними для співробітників, не проходять випробування поверненням інвестицій (ROI);
- концентрація всіх розглянутих моделей виключно на оцінці ефективності навчання, що є лише одним із шести елементів РЛР.

Дослідник І.Л. Петрова звертає увагу, що система оцінювання ефективності (у нашому разі, РЛР) у загальному вигляді повинна містити чотири блоки [3, с. 431]: зміст оцінювання (об'єкт аналізу, цілі та конкретні напрями діяльності, бізнес-процеси, результати); система показників оцінювання та їх вимірювання;

Таблиця 1

Компаративний аналіз основних підходів до оцінки ефективності РЛР

Автори	Напрями оцінювання ефективності РЛР
Kirkpatrick (1967, 1987, 1994)	Чотири рівні: реакція, навчання (засвоєння), поведінка та результати
War, Bird & Rackson (1970)	Чотири рівні: контекст, вхід, реакція та результати
Stufflebeam (1983)	Чотири рівні: контекст, вхід, процес і продукт
Brinkerhoff (1987)	Шість етапів: постановка завдання, розроблення програми, реалізація програми, безпосередній результат, використання результату, вплив і значення
Bushnell (1990)	Чотири рівні: вхід, процес, продукт і наслідки
Kraiger, Ford and Salas (1993)	Три категорії результатів: когнітивні, на основі навичок, емоційні
Fitz-Enz (1994)	Чотири рівні: ситуація, інтервенція, вплив і значення
Kaufman, Keller and Watkins (1994, 1995, 1998, 2000)	П'ять рівнів: пристосування, реакція, оволодіння, застосування, організаційна продуктивність, соціальні наслідки
Holton (1996)	П'ять категорій: вторинні впливи, мотиваційні елементи, елементи середовища, результати, здатність/дозволяючий елемент
Phillips (1996)	П'ять рівнів: реакція і планування дій, навчання, застосування навчання в роботі, бізнес-результати, повернення інвестицій
Kaplan and Norton (1996)	П'ять показників: задоволеність працівників, збереження кадрової бази, ефективність працівників, стратегічні вміння, рівні навчання, важелі вмінь
Ulrich Zengea and Smallwood (1999)	Два рівні: кількісні колективні показники та компетенції у розрізі вертикальних, горизонтальних, зовнішніх і глобальних меж (кордонів)
Swanson and Holton (1999)	Чотири рівні: параметри «виходу» системи й фінансові результати, досягнуті рівні знань, досвіду та реакції учасників і зацікавлених сторін
Becker, Huselid and Ulrich (2001)	Три групи системи збалансованих показників у розрізі HR: показники високоефективних робочих систем (для РЛР), показники ефективного HR (для РЛР) і показники ефективного процесу (для РЛР)
Tyler (2007)	Сім кроків: формулювання стратегічних цілей і завдань; їх класифікація; визначення цілей і завдань у термінах поведінки; пошук ситуацій, у яких можна перевірити досягнення цілей; розроблення чи відбір технік оцінювання; збір даних з ефективності РЛР; порівняння даних про ефективність РЛР із даними про ефективність досягнення бажаних моделей поведінки

Джерело: складено автором за [1, с. 4; 7, с. 206; 8, с. 375].

система способів, методів та інструментів оцінювання; процедура оцінювання (порядок, місце проведення, суб'єкти, терміни та періодичність, організаційні та технічні засоби). Як наголошує А.С. Матушко, в основі методології оцінювання ефективності програм РЛР необхідно використовувати системний підхід [1]. Засновані на ньому моделі не лише визнають різні фактори, що впливають на окремих осіб, програми та процеси, а також фактори, що зумовлюють власне якість оцінювання. Таким чином, знання, компетенції оцінювача та процедури, що використовуються під час оцінювання, можуть вплинути на результати і ви-

сновки так, як і конструкція програми, мотивація учасників, а також наявність підтримки з боку колег і керівників [1, с. 4].

На підставі дослідження В.А. Савченко слід зазначити, що в процесі оцінювання ефективності РЛР необхідно враховувати ту обставину, що навіть якісні програми РЛР можуть не досягати намічених цілей унаслідок їх невідповідності навчальним потребам підприємства, незадовільної організації самого процесу, низької мотивації учасників до РЛР, відсутності належного матеріально-ресурсного забезпечення, невисокого рівня кваліфікації викладачів тощо [6, с. 130]. Як наголошує В.А. Савченко, ефективність програм РЛР доволі складно оцінити безпосередньо, адже їхні результати очікують отримати впродовж тривалого проміжку часу, вони пов'язані з поведінкою й свідомістю людей, а також не піддаються точному кількісному виміру [6, с. 130]. На оцінку ефективності РЛР, на його думку, повинно бути спрямоване з'ясування ставлення учасників програм до РЛР (реакція), рівня їх засвоєння навчального матеріалу (результати діяльності в процесі навчання), поведінки працівників як у процесі навчання, так і після його закінчення, результатів трудової діяльності персоналу після проходження навчання, співвідношення витрат та отриманого ефекту [6, с. 130]. Найбільш ефективним методом оцінки РЛР може стати тільки збалансована система ключових показників ефективності (КПЕ), яка дає змогу дуже точно сформулювати цілі та результати РЛР, виходячи зі стратегії компанії та функцій співробітників, а також мотивувати співробітників на досягнення результатів, через їх зв'язок із матеріальним заохоченням (бонуси тощо) [2, с. 9-10].

На думку Ю.Б. Ужакіної, ефективність системи РЛР оцінюється за сукупністю ключових показників ефективності (КПЕ) [9, с. 5-6], які можна поділити на три групи:

- ресурсні показники, які описують засоби, що є у системи РЛР на момент її розгортання (стартапу) на підприємстві або нового циклу (як правило, річного): бюджет навчання на одного співробітника, у тому числі за категоріями персоналу; кількість заяв на навчання (тренінг-план); бюджет на навчання як відсоток ФОП або відсоток HR-бюджету; кількість співробітників компанії на одного співробітника системи РЛР;

- процесні показники, що демонструють, як були використані наявні ресурси, та описують оперативну діяльність системи РЛР і параметри її процесів. Серед них: фінансові показники (виконання бюджету на навчання, вартість внутрішнього та зовнішнього навчання); показники проведення навчання (відвідуваність навчання або навчальний абсентеїзм; відвідування обов'язкових програм у термін, покриття навчанням персоналу; співвідношення зовнішнього та внутрішнього навчання; кількість тренінг-днів/годин навчання на підприємство, на підрозділ, на співробітника, у тому числі за категоріями персоналу; відсоток виконання індивідуальних програм розвитку; сервісні показники (задоволеність співробітників навчанням і сервісом системи РЛР); поведінкові показники (прогрес у розвитку компетенцій навчених співробітників і персоналу в цілому);

- бізнес-показники та HR-показники, що є значимими для підприємства і повинні змінитися в результаті роботи всієї системи РЛР. Бізнес КПЕ: лояльність клієнтів, якість виробленої продукції, обсяг продажів, прибутковість підприємства; частка ринку; продуктивність персоналу; помилки фронт-офісу/скарги клієнтів. HR КПЕ: плинність кадрів у цілому та за категоріями персоналу; рівень захворюваності персоналу; індекс залученості персоналу; якість управління (керівництва компанії); індекс лідерства.

Як підкреслює І.Л. Петрова, система показників ефективності управління людськими ресурсами повинна охоплювати економічні та соціальні, кількісні та якісні аспекти діяльності, враховувати часові та просторові горизонти бізнесу [3, с. 423]. Важливою вимогою до системи вимірювання результатів діяльності компанії вона вважає можливість їх порівняння з аналогічними показниками діяльності інших підприємств, що оперують у тому ж бізнесі для оцінки конкурентоспроможності на ринку, а також можливість порівняти результати діяльності різних структурних підрозділів між собою на основі однакових оціночних критеріїв [3, с. 423-424].

Сукупний аналіз ключових показників ефективності системи РЛР, на думку Ю.Б. Ужакіної [2, с. 8], дає змогу оцінити, які ресурси мала ця система для вирішення завдань, наскільки ефективно вони були використані, а також, які показники змінилися в результаті її роботи. Наявність системи показників оцінки ефективності РЛР на підприємстві дає менеджерам усіх рівнів упевненість у прийнятті оптимальних рішень.

Дослідник В.А. Савченко зазначає, що складність розрахунку економічної та соціальної ефективності РЛР полягає в тому, що деякі показники важко подати в кількісному вимірі [6, с. 128]. Він підкреслює, що розрахувати ефективність РЛР на основі одного показника неможливо, оскільки кожен із них відображає конкретну мить діяльності підприємства, а також окремі показники ефективності можуть зазнавати зміни в протилежних напрямках. Лише аналіз системи показників дає уявлення про ефективність РЛР підприємства [6, с. 129].

Ми розробили систему ключових показників оцінки ефективності системи РЛР на підприємствах (вартісних, кількісних та якісних), яка охоплює шість її основних елементів: мотивацію до розвитку людських ресурсів, оцінювання людських ресурсів, планування та реалізацію ділової кар'єри, навчання, адаптацію, формування кадрового резерву. Її можна представити у вигляді табл. 2.

Однак на більшості вітчизняних підприємств вищезазначені показники не розраховуються, охоплюють лише сферу навчання персоналу або не представлені взагалі. Цілісна система показників ефективної оцінки розвитку людських ресурсів більшою мірою характерна для транснаціональних компаній, які здійснюють свою діяльність на Україні та мають міжнародні стандарти діяльності.

На підставі аналізу досліджень експертів [10] було виділено основні причини відсутності або неналежного виконання оцінки ефективності РЛР на українських підприємствах. По-перше, це недооцінка керівниками всіх рівнів ролі та значення оцінки ефективності РЛР. По-друге, це відсутність спеціальних підрозділів з питань РЛР і відповідних посад у структурі більшості підприємств. По-третє, це недосконалість системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних та управлінських кадрів для реалізації РЛР на підприємствах. Окремо слід зазначити повільну інтеграцію національної системи РЛР у міжнародний і європейський освітні простори.

З метою оптимізації ситуації, що склалася у сфері РЛР на підприємствах України, на підставі аналізу досліджень експертів [10] рекомендуємо низку ефективних заходів. На організаційному рівні такими кроками можуть стати: модернізація методів оцінки ефективності РЛР на засадах системного, стратегічного, компетентнісного та інноваційного підходів; створення спеціальних підрозділів з питань РЛР і відповідних посад у структурі сучасних підприємств; посилення ролі та взаємодії всіх суб'єктів РЛР на підприємствах, зокрема, залучення працівників і керівників усіх рівнів до управління процесами РЛР.

Таблиця 2

**Типологія ключових показників оцінки ефективності
системи РЛР на підприємствах**

Елемент системи РЛР	Вартісні показники (абсолютні, відносні)	Кількісні показники (абсолютні, відносні)	Якісні показники
1	2	3	4
Мотивація до розвитку людських ресурсів	Бюджет (сукупні витрати) на мотивацію до розвитку персоналу від ФОП, від обороту, від прибутку, від HR-бюджету з урахуванням ФОП, від HR-бюджету без урахування ФОП	Відсоток співробітників з планом розвитку; відсоток співробітників, які виконали план з розвитку; частка співробітників, залучених до системи збалансованих показників (у сфері РЛР зокрема)	Ієрархія цінностей (навчально-пізнавальна самореалізація); рівень наполегливості у досягненні цілей навчальної діяльності; рівень творчої активності; позитивне ставлення до навчальної діяльності; навчальний абсентеїзм
Оцінювання людських ресурсів	Дохід від інвестування в людський капітал; прибуток (дохід) на одного штатного співробітника; бюджет (сукупні витрати) на оцінювання персоналу від ФОП, від обороту, від прибутку, від HR-бюджету з урахуванням ФОП, від HR-бюджету без урахування ФОП	Відсоток максимально продуктивних співробітників; кількість патентів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, нових виробів на одного працюючого; питома вага раціоналізаторів і винахідників; відсоток програм РЛР, які оцінюються за кожним рівнем Кіркпатріка/Філіпса	Показник рівня кваліфікації співробітників; середній розряд працівників; відсоток браку продукції; кількість помилок у роботі; якість виробленої продукції; обсяг продажів прибутковості компанії; частка ринку компанії; продуктивність праці
Планування та реалізація ділової кар'єри людських ресурсів	Бюджет (сукупні витрати) на планування та реалізацію ділової кар'єри від ФОП, від обороту, від прибутку, від HR-бюджету з урахуванням ФОП, від HR-бюджету без урахування ФОП	Відсоток працівників з планом розвитку кар'єри (кар'єрограмою); відсоток працівників, які пройшли програму профорієнтації та профдобору	Відсоток призначень та/або переміщень за рік і на ключові посади зокрема; період, через який співробітник одержує нове призначення
Навчання людських ресурсів	Бюджет (сукупні витрати) на навчання персоналу від ФОП, від обороту, від прибутку, від HR-бюджету з урахуванням ФОП, від HR-бюджету без урахуванням ФОП; бюджет на закупівлю послуг зовнішніх провайдерів (у % загального бюджету на РЛР); середня вартість навчання одного співробітника у рік (у цілому по підприємству і за окремими категоріями персоналу)	Відсоток співробітників, які пройшли очне/ дистанційне навчання у звітному періоді (у цілому по підприємству та за категоріями персоналу); кількість внутрішніх тренерів; витрати часу на підготовку одного працівника; відсоток співвідношення внутрішніх і зовнішніх ресурсів при покритті навчання	Рівень задоволеності працівників навчальними програмами; рівень кваліфікації навчених працівників; відсоток співробітників, які пройшли навчання і підтвердили підвищення свого рівня професіоналізму і продуктивності; частота і ступінь нещасних випадків; частота і ступінь важкості нещасних випадків

1	2	3	4
Адаптація людських ресурсів	Бюджет (сукупні витрати) на адаптацію персоналу від ФОП, від обороту, від прибутку, від HR-бюджету з урахуванням ФОП, від HR-бюджету без урахування ФОП	Відсоток виконання плану новоприбулими під час випробувального терміну; відсоток новоприбулих співробітників, які пройшли випробувальний термін; відсоток новоприбулих співробітників, звільнених протягом перших шести місяців	Оцінка задоволеності нових співробітників; середня оцінка новоприбулих співробітників через шість місяців/рік після початку роботи/в кінці року; відсоток найпродуктивніших співробітників серед новоприбулих; час, необхідний новому працівникові для досягнення продуктивності
Формування кадрового резерву людських ресурсів	Бюджет (сукупні витрати) на формування кадрового резерву від ФОП, від обороту, від прибутку, від HR-бюджету з урахуванням ФОП, від HR-бюджету без урахування ФОП)	Відсоток призначень та/або переміщень резервістів за рік і на ключові посади зокрема; період, через який резервіст одержує нове призначення; середня кількість резервістів з різним ступенем готовності на одну цільову позицію; плінність резервістів	Частка співробітників з (високим) управлінським потенціалом; зміна рівня розвитку на думку резервістів; відсоток відмови керівників від призначених резервістів

Джерело: складено автором за [11, с. 14]

На національному рівні пропонуємо створити дієву систему державної підтримки процесу РЛР на підприємствах, моніторингу й оцінювання його ефективності; удосконалити відповідну систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних та управлінських кадрів; інтегрувати національну систему РЛР на підприємствах у європейські та світові освітні процеси.

Висновки

Ефективністю розвитку людських ресурсів є його вимірювана корисність для бізнесу, здатність забезпечувати потрібний ефект у вигляді економічної вигоди для підприємства, удосконалення організації праці, а також соціальної вигоди для працівників. Метою оцінювання ефективності РЛР є визначення його реального внеску в реалізацію коротко, середньо- та довгострокових економічних і соціальних цілей організації з урахуванням фінансових, матеріальних, трудових і часових витрат. Компаративний аналіз основних підходів до оцінки ефективності РЛР свідчить про їх різноманітність, складність та широкі можливості застосування на українських підприємствах. В основі методології оцінювання ефективності програм РЛР повинен застосовуватися системний підхід. Найбільш ефективним методом оцінки РЛР може стати запропонована система ключових показників ефективності, яка повинна складатися з трьох видів (вартісних, кількісних і якісних) та охоплювати всі шість основних елементів РЛР: мотивацію до розвитку людських ресурсів, оцінювання людських ресурсів, планування та реалізацію ділової кар'єри, навчання, адаптацію та формування кадрового резерву.

Література

1. Матушко А. Є. Оцінка ефективності навчання персоналу / А. Є. Матушко // Науково-методичний журнал «Наукові праці», серія «Економіка», Державний гуманітарний університет ім. П. Могили. – 2010. – Випуск 132, Т. 145. – С. 108-114.
2. Ужакина Ю. Б. Оценка эффективности системы обучения и развития персонала. Группа компаний «Малакут» / Ю. Б. Ужакина // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.slideshare.net/Malakut_HR/td-system-measurement-td-kpi-panel
3. Петрова І. Л. Стратегічне управління людськими ресурсами : навч. посіб. / І. Л. Петрова. – К. : КНЕУ, 2013. – 466 с.
4. Коваль З. О. Менеджмент персоналу [Текст] : навч. посіб. / З. О. Коваль. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2014. – 451 с. : рис., табл.
5. Управління персоналом [Текст] : навч. посіб. / [Г. М. Захарчин, Л. Р. Струтинська, Н. П. Любомудрова, Р. О. Винничук]. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. – 259 с. : рис., табл.
6. Савченко В. А. Розвиток персоналу: Підручник / В. А. Савченко. – К., КНЕУ, 2008. – 512 с.
7. Human resource development / Jon M. Werner, Randy L. DeSimone. – 6th ed. Hardcover. Cengage Learning. – 2011. – 688 pages.
8. Foundations of Human Resource Development / Richard A. Swanson, Elwood F. Holton. – Hardcover. Berrett-Koehler Publishers ; Second Edition. – 2009. – 538 pages.
9. Опарина Н. Н. Оценка эффективности обучения и развития топ-менеджеров / Н. Н. Опарина // Справочник по управлению персоналом. 2011. – № 12. – С. 22-28.
10. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» №344/2013 від 25 червня 2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>
11. Заклекта-Берестовенко О. С. Ефективність інвестицій у розвиток персоналу підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / О. С. Заклекта-Берестовенко ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 20 с. – укр.

УДК 338.4:330.3:658

М.І. Копитко

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту,

Львівський державний університет внутрішніх справ

Вплив факторів кадрової сфери на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування

У статті досліджено фактори впливу персоналу на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування в ретроспективі та спрогнозовано можливий вплив у майбутньому. Розроблено модель управління персоналом у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства на тактичному та стратегічному рівнях.

Ключові слова: підприємства транспортного машинобудування, персонал, загрози, економічна безпека, модель управління персоналом.

М.И. Копытко
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры менеджмента,
Львовский государственный университет внутренних дел

Влияние факторов кадровой сферы на экономическую безопасность предприятий транспортного машиностроения

В статье исследованы факторы влияния персонала на экономическую безопасность предприятий транспортного машиностроения в ретроспективе и спрогнозировано возможное влияние в будущем. Разработана модель управления персоналом в процессе обеспечения экономической безопасности предприятия на тактическом и стратегическом уровнях.

Ключевые слова: предприятия транспортного машиностроения, персонал, угрозы, экономическая безопасность, модель управления персоналом.

M.I. Kopytko
Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Management Department,
Lviv State University of Internal Affairs

Influence of factors of personnel sphere on economic security of transport engineering enterprises

The article deals with the impact of personnel on economic security of transport engineering enterprises in retrospect and forecasts of the possible impact in the future were made. A model of personnel management in ensuring the economic security at the tactical and strategic levels was developed.

Keywords: transport engineering enterprises, personnel, threats, economic security, personnel management model.

Постановка проблеми

Кадрова сфера є ключовою у процесі ведення діяльності кожного суб'єкта господарювання. Тому вплив персоналу є також першочерговою загрозою для діяльності. Зважаючи на це актуалізується проблема дослідження факторів впливу з боку персоналу, які можуть призвести до непоправних наслідків для підприємств транспортного машинобудування. Не можна опустити також факт зміни цих факторів у майбутньому та важливість їхнього прогнозування для вчасного прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема забезпечення економічної безпеки підприємств у різних галузях народного господарства широко досліджувалася вітчизняними [1; 2] та іноземними [3; 4] дослідниками, але наявність значної кількості праць не створило передумов для прийняття ефективних управлінських рішень з метою попередження впливу кадрів на діяльність підприємств.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Відсутність у науковій практиці єдиного підходу до врахування впливу загроз кадрової сфери на діяльність суб'єктів господарювання у промисловості

Формулювання цілей статті

Мета статті – розробити модель, яка дала б змогу менеджменту підприємств транспортного машинобудування формувати комплекс заходів на тактичному та стратегічному рівнях з метою нейтралізації впливу загроз у кадровій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основою будь-якого прогнозу є аналіз факторів минулого та сучасного. Готуючи прогноз, вивчають та узагальнюють досвід минулого, а потім пробують поширити його на майбутнє, роблячи припущення про те, що саме суттєве за-

Таблиця 1

**Періоди впливу на економічну безпеку підприємств
транспортного машинобудування факторів, пов'язаних із персоналом**

Фактори	1980-ті рр.	1990–2010 рр.	Прогноз до 2020 р.		
			I варіант	II варіант	III варіант
Система підготовки та перепідготовки кадрів (q1)	постійний приплив кваліфікованих працівників, що готували навчальні заклади, діюча система перепідготовки	працівники, що їх готують навчальні заклади, не завжди «доходять» до відповідних виробництв, відсутня система перепідготовки	ситуація повинна погіршуватися	ситуація залишиться незмінною чи незначно погіршиться	
Кваліфікації персоналу (q2)	достатньо високий рівень кваліфікації кадрів	різний рівень, що залежить у першу чергу від виробничого досвіду			
Мотивація праці (q3)	достатні зарплати у висококваліфікованих робітників та ІТП, відповідне соціальне забезпечення	недостатня через дешевизну робочої сили	ситуація погіршиться через скорочення виробництва	спробувати не зменшувати існуючі соціальні стандарти	збільшення заробітної плати, наявність соціальних гарантій
Плинність кадрів (q4)	невисока	висока, оскільки працівники недостатньо вмотивовані	висока через нестабільність на ринку праці	за загальної негативної ситуації на ринку праці спроби зберегти колишній рівень мотивації може зменшити плинність	зменшення за рахунок покращення мотивації праці
Лояльність персоналу (q5)	висока	низька	буде зменшуватися через вищеперераховані проблеми	«вимушена» лояльність за наявності необхідного для існування мінімуму	покращення за рахунок поліпшення ситуації з мотивацією праці та плинністю кадрів

Джерело: розроблено автором

лишитися сталим і незмінним. Однак до завдань наукового прогнозування не відноситься поширення відомого на невідоме. Аналіз існуючих тенденцій і закономірностей є основою наукового прогнозування. Практика доводить, що прогнози, не пов'язані з минулим досвідом та існуючою ситуацією, зазвичай не справджуються.

Численні різновиди наукових прогнозів можна розділити на три основні групи [5]:

I група – прогнози, що характеризують тенденції та перспективи розвитку конкретного явища на визначений час у майбутньому. Такі прогнози відповідають на запитання: у якому напрямі йде розвиток?

II група – прогнози, що характеризують найбільш вірогідний стан на визначений час у майбутньому. Ці прогнози відповідають на запитання: що можливо?

III група – прогнози, що характеризують бажаний стан явища у майбутньому. Вони відповідають на запитання: що бажано?

За результатами проведеного аналізу та вивчення джерел [6-9] визначено та охарактеризовано найбільш вагомні фактори впливу на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування, пов'язані з персоналом, у періоди, коли дія цих факторів на досліджуваний процес була різною (табл. 1). Окремо підкреслимо, що кожен із виділених факторів може спричинити виникнення певної загрози для кадрової безпеки, а відтак економічної безпеки підприємства.

Таким чином, сукупність цих факторів становить множину $Q = \{q_1, q_2, q_3, q_4, q_5\}$. Множину факторів Q та можливі взаємозв'язки між ними подамо у вигляді орієнтованого графа (рис. 1), у вершинах якого розміщено елементи множини Q , дуги якого з'єднують суміжні пари вершин (q_i, q_j) , для котрих визначено зв'язок. Постановку та розв'язання задачі побудови графа зв'язків між перерахованими факторами здійснимо за допомогою засобів теорії графів і методів системного аналізу [10; 11].

У побудованому графі (рис. 1) дуги-стрілки вказують на певну залежність одного фактору від іншого. Якщо зв'язок приєднано до деякої вершини, то це означає, що фактор, позначений цією вершиною, впливає певним чином на фактор, з вершини якого спрямована стрілка-дуга.

На основі вищеподаного графа (рис. 1) будемо бінарні матриці залежності (табл. 2) і досяжності (табл. 3) розмірності 5×5 елементів для множини вершин Q .

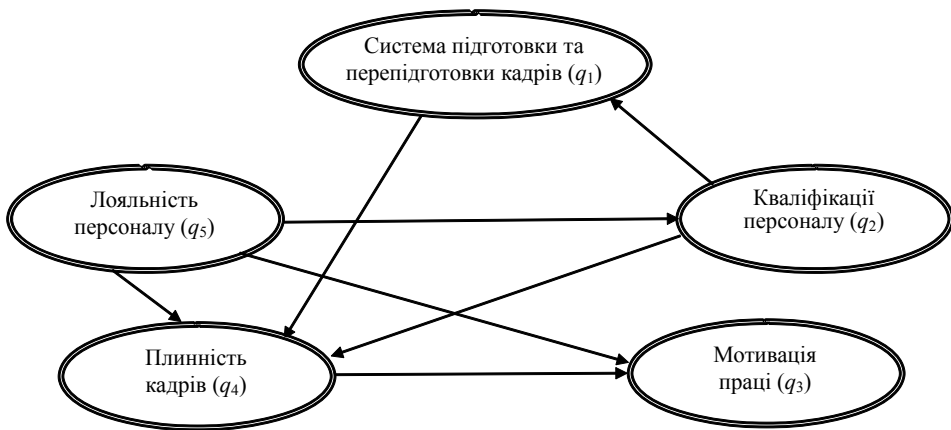

Рис. 1. Граф зв'язків між факторами впливу на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування, пов'язаних із персоналом у 1980-ті рр.

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Матриця залежності для рис. 1

q_i	q_1	q_2	q_3	q_4	q_5
q_1	0	0	0	1	0
q_2	1	0	0	1	0
q_3	0	0	0	0	0
q_4	0	0	1	0	0
q_5	0	1	1	1	0

Джерело: розраховано автором

Таблиця 3

Матриця досяжності для рис. 1

q_i	q_1	q_2	q_3	q_4	q_5
q_1	1	0	1	1	0
q_2	1	1	1	1	0
q_3	0	0	1	0	0
q_4	0	0	1	1	0
q_5	1	1	1	1	1

Таблиця 4

Ітераційна таблиця для утворення першого ітераційного рівня факторів

q_i	$S(q_i)$	$P(q_i)$	$Q(q_i) \cap P(q_i)$
1	1, 3, 4	1, 2, 5	1
2	1, 2, 3, 4	2, 5	2
3	3	1, 2, 3, 4, 5	3
4	3, 4	1, 2, 4, 5	4
5	5	5	5

Джерело: розраховано автором

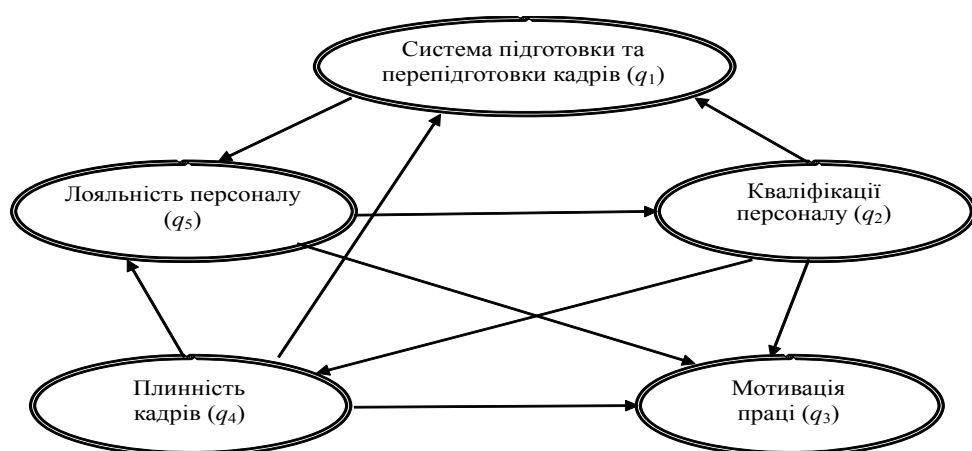

Рис. 2. Граф зв'язків між факторами впливу на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування, пов'язаних із персоналом у 1990-ті – 2010-ті рр.

Джерело: розроблено автором

Матриця досяжності (табл. 3) використовується для реалізації ітераційного алгоритму утворення рівнів важливості факторів, початкова з яких є найнижчою за пріоритетністю впливу на досліджуваний процес. Для визначення вказаного рівня додатково послуговуємося математичними залежностями

$$R(q_i) = Q(q_i) \cap P(q_i), \quad (1)$$

$$P(q_i) = R(q_i), \quad (2)$$

на основі чого будуюмо табл. 4. У другий стовпець таблиці заносимо підмножину $Q(q_i)$ – номерів досяжних вершин, або номери одиничних елементів відповідних рядків матриці досяжності; третій стовпець визначає підмножину вершин попередниць $P(q_i)$ – номери одиничних елементів стовпців цієї матриці. У такому разі залежність (2) означатиме виконання умови рівності номерів факторів, заданих у другому і третьому стовпцях таблиці, у результаті чого утворюється четвертий стовпець таблиці, як результат розрахунків ітераційної таблиці.

Таблиця 4 фіксує збіг номерів 5-го фактора – лояльність персоналу q_5 . Отже, цей фактор становить перший найнижчий рівень в ієрархії факторів впливу на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування, пов'язаних із персоналом, у визначений період. Наступна таблиця, базуючись на дослідженні [12], не буде містити цифри 5, а також за номером рядка. Аналогічно здійснюємо подальші розрахунки, на основі чого встановлено таку пріоритетність факторів: 1 – мотивація праці; 2 – плінність кадрів; 3 – система підготовки та перепідготовки кадрів; 4 – кваліфікація працівників; 5 – лояльність працівників.

На основі характеристик впливу виділених факторів на досліджуваний процес будуюмо граф зв'язків (рис. 2) між факторами впливу на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування, пов'язаних із персоналом у 1990 – 2010 роки.

На основі вищеподаного графа (рис. 2) будуюмо бінарні матриці залежності (табл. 5) і досяжності (табл. 6) розмірності 5×5 елементів для множини вершин Q .

Матриця досяжності (табл. 6) використовується для реалізації ітераційного алгоритму утворення рівнів важливості факторів, у результаті чого отримаємо таку пріоритетність: 1 – мотивація праці; 2 – лояльність працівників; 3 – система підготовки та перепідготовки кадрів; 4 – плінність кадрів; 5 – кваліфікація працівників.

Аналізуючи наведені на рис. 1 і 2 графи ми отримали ієрархії факторів, пов'язаних із персоналом, що діяли в минулому й діють зараз на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування. Далі спробуємо спрогнозува-

Таблиця 5

Матриця залежності для рис. 2

q_i	q_1	q_2	q_3	q_4	q_5
q_1	0	0	0	0	0
q_2	1	0	1	1	0
q_3	0	0	0	0	0
q_4	1	0	0	0	1
q_5	0	0	1	0	0

Таблиця 6

Матриця досяжності для рис. 2

q_i	q_1	q_2	q_3	q_4	q_5
q_1	1	0	1	0	1
q_2	1	1	1	1	1
q_3	0	0	1	0	0
q_4	1	0	1	1	1
q_5	0	0	1	0	1

Джерело: розраховано автором

ти ситуацію на найближчі 5 років за вищевизначеними варіантами. Основним у розв'язанні поставленого завдання є встановлення максимально повної множини взаємозв'язків між визначеними факторами. Вихідні дані (табл. 1) задаються за допомогою графа і відображають суб'єктивне бачення шляхів розв'язання завдання. Водночас поява конкретного фактора на певному рівні суттєво залежить від встановлених зв'язків між ними, заданих у вихідному графі. Їх зміна за кількістю та суттю приведе до модифікації вихідного графа та відповідної зміни результуючої ієрархії. Достовірність віднесення того чи іншого фактору до відповідного рівня ієрархії забезпечується використанням відомих засад теорії системного аналізу та теорії моделювання [13].

Далі наведено три графа (рис. 3-5) для трьох варіантів розвитку ситуації в майбутньому (табл. 1), на основі яких побудовано матриці залежності (табл. 7, 10, 13) і досяжності (табл. 8, 11, 14).

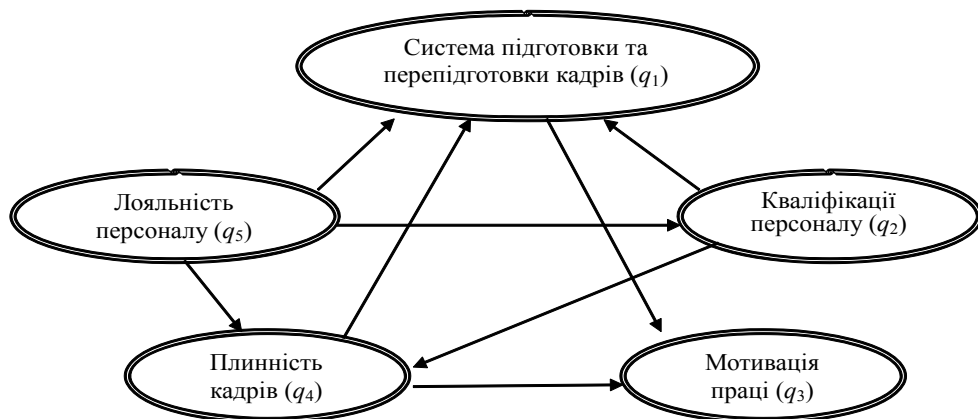

Рис. 3. Граф зв'язків між факторами впливу на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування, пов'язаних із персоналом – прогноз до 2020 р. (I варіант)
Джерело: розроблено автором

На основі матриць досяжності (табл. 8, 11, 14) до кожного з графів (рис. 3-5) будують ітераційні таблиці (табл. 9, 12, 15) та обчислюють рівні ієрархії визначених факторів. Обчислення здійснюються для кожного з варіантів прогнозу окремо. Кінцевий результат обчислень представлено в табл. 16.

Таблиця 7

Матриця залежності для рис. 3

q_i	q_1	q_2	q_3	q_4	q_5
q_1	0	0	0	0	0
q_2	1	0	0	1	0
q_3	0	0	0	0	0
q_4	1	0	0	0	0
q_5	1	1	0	1	0

Таблиця 8

Матриця досяжності для рис. 3

q_i	q_1	q_2	q_3	q_4	q_5
q_1	1	0	1	0	0
q_2	0	1	1	1	0
q_3	0	0	1	0	0
q_4	1	0	1	1	0
q_5	1	1	1	1	1

Таблиця 9

Ітераційна таблиця для утворення першого ітераційного рівня факторів

q_i	$S(q_i)$	$P(q_i)$	$Q(q_i) \cap P(q_i)$
1	1, 3	1, 4, 5	1
2	2, 3, 4	2, 5	2
3	3	1, 2, 3, 4, 5	3
4	1, 3, 4	2, 4, 5	4
5	1, 2, 3, 4, 5	5	5

Джерело: розраховано автором

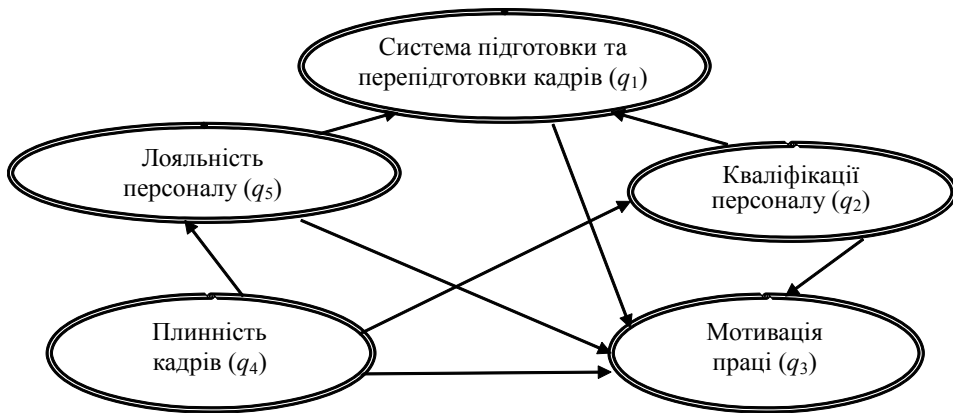

Рис. 4. Граф зв'язків між факторами впливу на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування, пов'язаних із персоналом – прогноз до 2020 р. (II варіант)

Джерело: розроблено автором

Таблиця 10

Матриця залежності для рис. 4

q_i	q_1	q_2	q_3	q_4	q_5
q_1	0	0	1	0	0
q_2	1	0	1	0	0
q_3	0	0	0	0	0
q_4	0	1	1	0	1
q_5	1	0	1	0	0

Таблиця 11

Матриця досяжності для рис. 4

q_i	q_1	q_2	q_3	q_4	q_5
q_1	1	0	1	0	0
q_2	1	1	1	0	1
q_3	0	0	1	0	0
q_4	1	1	1	1	1
q_5	1	1	1	0	1

Таблиця 12

Ітераційна таблиця для утворення першого ітераційного рівня факторів

q_i	$S(q_i)$	$P(q_i)$	$Q(q_i) \cap P(q_i)$
1	1, 2	1, 2, 4, 5	1
2	1, 2, 3	2, 4, 5	2
3	3	1, 2, 3, 4, 5	3
4	1, 2, 3, 4, 5	4	4
5	1, 2, 3, 5	4, 5	5

Джерело: розраховано автором

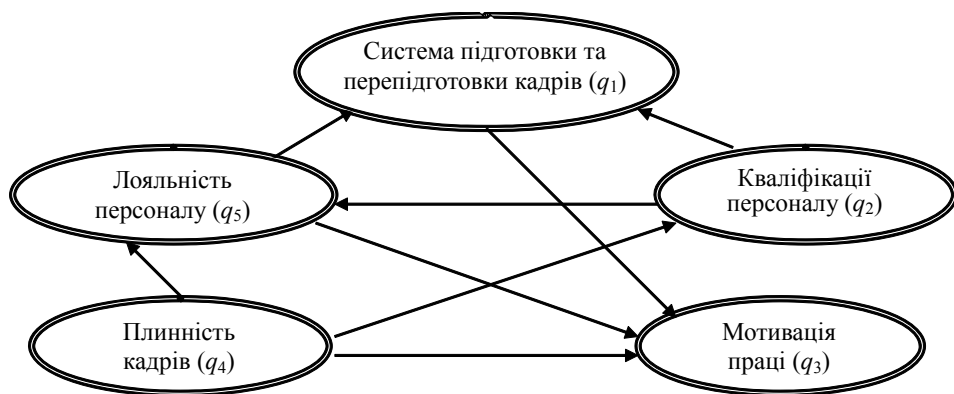

Рис. 5. Граф зв'язків між факторами впливу на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування, пов'язаних із персоналом — прогноз до 2020 р. (III варіант)

Джерело: розроблено автором

Таблиця 13

Матриця залежності для рис. 5

q_i	q_1	q_2	q_3	q_4	q_5
q_1	0	0	1	0	0
q_2	1	0	0	0	1
q_3	0	0	0	0	0
q_4	0	1	1	0	1
q_5	1	0	1	0	0

Таблиця 14

Матриця досяжності для рис. 5

q_i	q_1	q_2	q_3	q_4	q_5
q_1	1	0	1	0	0
q_2	1	1	1	0	1
q_3	0	0	1	0	0
q_4	1	1	1	1	1
q_5	1	0	1	0	1

Таблиця 15

Ітераційна таблиця для утворення першого ітераційного рівня факторів

q_i	$S(q_i)$	$P(q_i)$	$Q(q_i) \cap P(q_i)$
1	1, 2	1, 2, 4, 5	1
2	1, 2, 3, 5	2, 4	2
3	3	1, 2, 3, 4, 5	3
4	1, 2, 3, 4, 5	4	4
5	1, 3, 5	2, 4, 5	5

Джерело: розраховано автором

Таблиця 16

**Результати ранжування факторів, пов'язаних із персоналом
та їхнім впливом на економічну безпеку підприємств
транспортного машинобудування, у різні періоди**

1980-ті рр.	1990 – 2010 рр.	Прогноз до 2020 р.		
		I варіант	II варіант	III варіант
Мотивація праці		Мотивація праці		
Плинність кадрів	Лояльність персоналу	Система підготовки та перепідготовки кадрів		
Система підготовки та перепідготовки кадрів		Плинність кадрів	Кваліфікація персоналу	Лояльність персоналу
Кваліфікація персоналу	Плинність кадрів	Кваліфікація персоналу	Лояльність персоналу	Кваліфікація персоналу
Лояльність персоналу	Кваліфікація персоналу	Лояльність персоналу	Плинність кадрів	

Джерело: розроблено автором

Отримані нами результати (табл. 16) демонструють, що мотивація праці була є й буде визначальною для економічної безпеки підприємств. Зрозуміло, що плинність кадрів у час державної власності на засоби виробництва є синонімом лояльності у наш час і тому вони є на другому місці раніше й тепер. Так само логічно, що система підготовки та перепідготовки кадрів була важливою раніше й тепер. З тією тільки різницею, що один і той самий фактор раніше й тепер має різний зміст. Тридцять років тому важливість цього фактору визначалася тим, що виробництво мало можливість регулярно поповнюватися кваліфікованими кадрами, яких готували навчальні заклади. Нині ж важливість цього фактору визначається практично його відсутністю, тобто, якщо підготовка кадрів ще проводиться (хоча є серйозні проблеми з кваліфікацією робітників), то перепідготовка кадрів практично не відбувається.

У майбутньому (I–III варіанти прогнозу) ситуація повинна погіршитися не тільки щодо робітників, а й ІТП. За найгіршого розвитку подій (I варіант про-

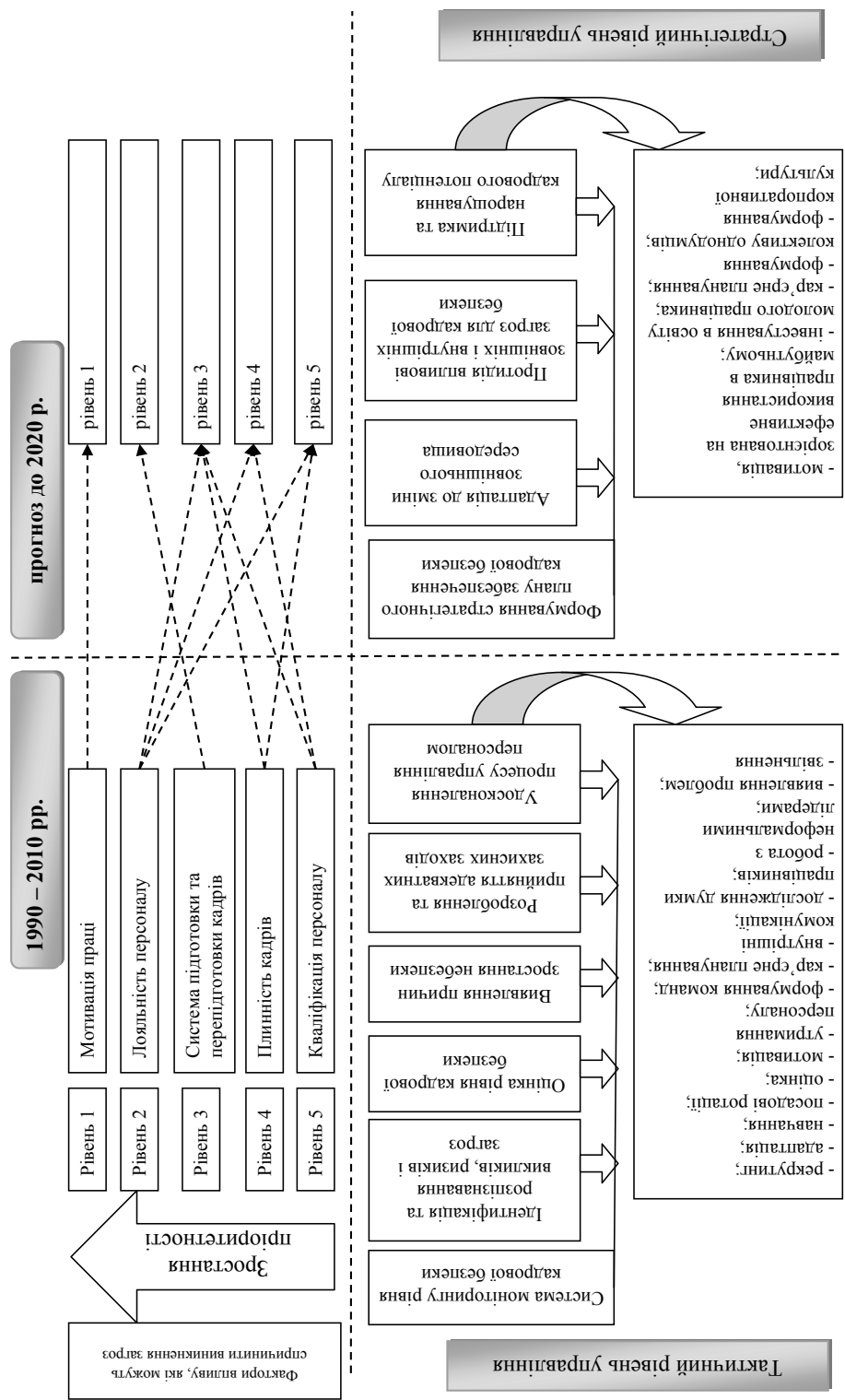

Рис. 6. Модель управління персоналом у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства
Джерело: розроблено автором

гнозу) на третє місце за важливістю вийде плінність кадрів – за умови падіння заробітної плати й погіршення соціального забезпечення. За «оптимального» сценарію (ІІІ варіант прогнозу) – лояльність працівників повинна бути на третьому місці. Тому за позитивної динаміки досліджуваного процесу плінність кадрів повинна найменше впливати на економічну безпеку підприємств (ІІ–ІІІ варіанти прогнозу).

На наше переконання, уже сьогодні кожне машинобудівне підприємство, з метою забезпечення необхідного для існування та розвитку рівня економічної безпеки в майбутньому, повинно не лише реагувати та протидіяти поточним загрозам у сфері кадрової безпеки, виникненню яких сприяє вплив вищевказаних факторів, а бути готовим до зміни цього впливу, а відтак розробити стратегічний план (рис. 6).

Здійснений нами аналіз заснований на застосуванні системного підходу, адже кожен фактор впливу на аналізований процес оцінюється в комплексі з усіма іншими.

Системний підхід дає змогу зіставити можливі варіанти рішення проблеми. Під проблемою розуміємо ситуацію, що має два стани: існуючий і можливий чи бажаний. Відомо, що кожна проблема характеризується необхідністю зміни стану, а рішення встановлює, яким чином буде здійснено перехід від існуючого стану до передбачуваного. Передбачення дає змогу заздалегідь підготуватися до майбутніх подій, врахувати їх позитивні та негативні наслідки, певною мірою регулювати хід подій.

Висновки

Таким чином, розроблено модель управління персоналом у процесі забезпечення економічної безпеки підприємств транспортного машинобудування на основі поетапного застосування теорії графів, що враховує часову зміну впливу найбільш важливих факторів, які можуть сприяти виникненню загроз для кадрової безпеки цих підприємств, містить прогнозний розвиток подій за кількома альтернативними варіантами та передбачає реалізацію сукупності першочергових заходів на тактичному та стратегічному рівнях управління економічною безпекою підприємства.

Література

1. Хома І. Б. Формування та використання систем діагностики економічної захищеності промислового підприємства: [монографія] / І. Б. Хома. – Львів : НУЛП, 2012. – 504 с.
2. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України : стратегія та механізми зміцнення : [монографія] / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.
3. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 160 с.
4. Экономическая безопасность : [учебн. пособ. для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления] / В. А. Богомолов и др.; под. ред. В. А. Богомолова. 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 295 с.
5. Бешелев С. Д. Экспертные оценки / С. Д. Бешелев, Ф. Г. Гурвич. – М. : Наука, 1973. – 160 с.
6. Антикризове корпоративне управління : Теоретичні та прикладні аспекти : [моногр.] / С. С. Гасанов, А. М. Штангрет, Я. В. Котляревський, О. В. Мельников, Т. С. Мінаєва. – К. : Акад. фін. упр., 2012. – 301 с.
7. Антикризове управління та фінансова санація підприємств : навч. посіб. / В. І. Воробйов, А. М. Штангрет, О. М. Петрашова, О. В. Мельников. – К. : Укр. наук.-дослід. ін-т спец. видів друку, 2011. – 396 с.
8. Воробйов В. І. Побудова моделі ключових загроз економічної безпеки вітчизняних поліграфічних підприємств / В. І. Воробйов, І. В. Піх, О. В. Мельников, А. М. Штангрет // Поліграфія і видавнича справа. – 2010. – № 2 (52). – С. 18-30.

9. Воробйов В. І. Стан та загрози кадровій безпеці на підприємствах поліграфії / А. М. Штангрет, В. І. Воробйов // Економіка : Проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 252, у 6 т. : Т. 1. – С. 229-237.

10. Ареф'єва О. В. Побудова моделей ключових загроз на шляху до економіки знань в Україні / О. В. Ареф'єва, В. М. Сеньківський, А. М. Штангрет, О. В. Мельников // Наук. зап. (Укр. акад. друкарства). – 2011. – Вип. 2 (35). – С. 52-67.

11. Лямец В. И. Системный анализ. Вводный курс : учеб. пособие / В. И. Лямец, А. Д. Тевяшев. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков : Харьков. нац. ун-т радиоэлектроники, 2004. – 448 с.

12. Куликовский Н. Ф. Теоретические основы информационных процессов / Н. Ф. Куликовский, В. В. Мотов. – М. : Высш. шк., 1987. – 248 с.

13. Молчанов А. А. Моделирование и проектирование сложных систем : учеб. пособие / А. А. Молчанов. – К. : Вища школа, 1988. – 359 с.

УДК 338.486.2:005.922.1

А.В. Снігур
здобувач,

*кафедра управління фінансово-економічною безпекою,
Університет економіки та права «КРОК»*

Методичні основи формування та управління системою економічної безпеки туристичних підприємств

У статті розглянуто поняття системи економічної безпеки туристичних підприємств, її значення, структуру та методiku формування; визначено основні методи та принципи управління системою економічної безпеки туристичних підприємств.

Ключові слова: економічна безпека підприємств, методика формування економічної безпеки, туристичне підприємство.

А.В. Снігур
соискатель,

*кафедра управления финансово-экономической безопасностью,
Университет экономики и права «КРОК»*

Методические основы формирования и управления системой экономической безопасности туристических предприятий

В статье рассмотрено понятие системы экономической безопасности туристических предприятий, ее значение, структура и методика формирования; определены основные методы и принципы управления системой экономической безопасности туристических предприятий.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятий, методика формирования экономической безопасности, туристическое предприятие.

A. Snigyr
*External PhD student,
Financial and Economic Security Management Department
«KROK» University*

Methodological Foundations of the Formation and Management of Economic Security System of Tourism Enterprises

The article deals with the concept of economic security system of tourism enterprises, its meaning, structure and method of formation; the basic methods and principles of the system of economic security of tourism enterprises are defined.

Key words: enterprise economic security, methods of economic security formation, tourism enterprise.

Постановка проблеми

Туристична галузь є надприбутковою складовою ринкової економіки. Туристичні підприємства завжди перебувають під впливом різноманітних загроз (залежно від направленості діяльності). На сьогодні досить мало уваги приділяється питанню розроблення та впровадження ефективного комплексу заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків і попередження виникнення загроз, пошуку нових методів управління ризиками підприємств туристичної галузі. Саме тому питання забезпечення та управління економічною безпекою туристичних підприємств знаходиться в полі зору підвищеної уваги вітчизняних і зарубіжних учених і вимагає консолідації підприємницьких і державних структур для забезпечення ефективної інтерактивності з метою підвищення рівня економічної безпеки суб'єктів економічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Один із засновників загальної теорії систем Л. Берталанфі визначав систему як комплекс елементів, що взаємодіють [6, с. 313]. Відомий економіст С.В. Мочерний визначає систему як комплекс метасистем, підсистем, елементів, компонентів та їхніх властивостей, взаємодія між якими зумовлює появу якісно нової цілісності [6]. Провідними науковцями, такими як: Б.М. Андрюшків, Ю.Я. Вовк, П.П. Дудкін система економічної безпеки підприємства (СЕБП) визначається як сукупність таких функціональних складових, як фінансова, кадрова, інтелектуальна, технологічна, правова, інформаційна, екологічна та силова [2, с. 28]. Основне значення СЕБП полягає в тому, що вона повинна мати попереджувальний характер, а основними критеріями оцінки її надійності та ефективності має бути [5] забезпечення стабільної роботи підприємства, збереження і примноження фінансів та матеріальних цінностей, попередження кризових ситуацій. СЕБП повинна зберігати свою структуру, упорядковувати внутрішні зв'язки, враховувати зовнішні чинники впливу і на цій основі здійснювати подальше вдосконалення і цілеспрямований розвиток. Лише за умови оптимізації всіх елементів системи можна максимізувати ефективність діяльності та забезпечення економічної безпеки підприємства [9].

Серед учених, що займаються проблемами безпеки і ризиків в туристичній сфері, слід виділити К.А. Андрущенко [1], О.О. Охрименко [7], І.І. Циглик [9], Т.М. Паневник [9], В.В. Черкасов [10], Л.М. Шульгіна [11]. Однак ступінь розробленості галузевих аспектів у стратегії забезпечення національної економічної

безпеки, зокрема такого життєво важливого галузевого комплексу як туристсько-рекреаційна сфера, ще відстає від потреб сучасної вітчизняної практики.

На сьогодні проблема розроблення організаційно-економічних механізмів забезпечення та управління економічною безпекою туристичних підприємств знаходиться на стадії зародження і вимагає комплексного вирішення з урахуванням сучасних умов ведення бізнесу та використання новітніх інформаційних технологій.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Управління системою економічної безпеки туристичних підприємств на сьогодні є питанням маловивченим та набуває додаткової значущості в умовах глобальної нестабільності. У туристичній галузі України протягом останніх років відбуваються зміни на державному рівні, що негативним чином впливають на розвиток останньої. Так, у 2010 р. був відмінений регулятор (ліцензування) для виходу на ринок туристичних агентств. Ця обставина відіграла негативну роль для галузі в цілому, оскільки шахраї почали використовувати її для легкої наживи. Також, 10 вересня 2014 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» (вступила в дію 16 вересня 2014 р.). Згідно з цією постановою ліквідується низка центральних органів виконавчої влади, у тому числі Державне агентство з питань туризму та курортів (далі – Агентство). Функції Агентства будуть покладені на Державну службу з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів. Навряд чи такі зміни позитивно позначаться на розвитку туристичної галузі України. В Україні назріває також економічна криза, пов'язана з ростом курсу іноземних валют. Оскільки всі розрахунки із зарубіжними контрагентами туристичні підприємства здійснюють у іноземній валюті, ріст курсу призвів до зростання цін на туристичні продукти та до зменшення обсягів продажів. Вказані обставини суттєво позначилися на ліквідності багатьох підприємств туристичної галузі та поставили під загрозу їх діяльність.

Можна стверджувати, що в таких умовах існування підприємствам туристичної індустрії неможливо не лише планувати ризикові ситуації, а й оперативно реагувати на їх виникнення. Вказане зумовлює актуальність розроблення методичних основ управління економічною безпекою туристичних підприємств України.

Формулювання цілей статті

Метою роботи є визначення алгоритму формування та управління системою економічної безпеки туристичних підприємств, урахуваючи специфіку їх діяльності та особливості господарювання в сучасних умовах. Досягнення цієї мети зумовило необхідність вирішення таких завдань: визначення елементів системи безпеки туристичних підприємств; визначення методики формування системи економічної безпеки туристичних підприємств; визначення ресурсів і заходів для управління системою економічної безпеки туристичних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Економічна безпека становить найважливішу частину національної безпеки і є фактором, що забезпечує успішний розвиток держави. У сучасних умовах все більшого значення з точки зору економічної безпеки національної економіки набуває індустрія туризму. В умовах глобальної нестабільності питання економічної безпеки підприємств постають дуже гостро. Пролонгована фінансова та політична криза призвели до погіршення економічних показників підприємств туристичної сфери, зниження рівня конкурентоспроможності та інноваційної активності, що вплинуло на стан їхньої економічної безпеки.

Сучасна економічна література має широкий арсенал методів і методик дослідження складних економічних явищ, у тому числі економічної безпеки підприємництва, ураховуючи складність цієї економічної категорії, її залежність як від економічних, так і соціальних, політичних, історичних, технологічних, психологічних, релігійних та інших чинників розвитку суспільства. Мета, завдання, принципи та показники безпеки підприємництва залежать від характеристики системи державного устрою, а також базуються на методичних підходах, методах і методології оцінки, які є прийнятними щодо її оцінювання.

Системою економічної безпеки (СЕБ) є комплекс організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних і пропагандистських заходів, спрямованих на якісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Перш за все, до основних елементів системи безпеки туристичного підприємства відносяться [7, с. 39]: захист комерційної таємниці та конфіденційної інформації; фінансова безпека; інформаційна та комп'ютерна безпека; внутрішня безпека; безпека туристичного продукту; фізична безпека туристів; технічна безпека; безпека зв'язку; безпека засобів перевезень, розміщення та харчування туристів; екологічна безпека; конкурентна розвідка тощо.

Для формування системи економічної безпеки туристичного підприємства (СЕБТП) пропонуємо використання методики, яка має такі етапи:

а) визначення специфіки бізнесу підприємства, сегмента, який воно займає на ринку, штатного розпису, а також знайомство з персоналом;

б) аналіз чинників впливу на підприємство за рівнями загроз; вивчення інформації про кризові ситуації на підприємстві та в галузі; визначення причин їх виникнення та шляхів урегулювання;

в) аудит наявних сил і засобів забезпечення безпеки; аналіз їхньої відповідності виявленим загрозам; визначення шляхів оптимізації сил і засобів для досягнення кращого економічного результату;

г) моделювання системи економічної безпеки підприємства: розроблення плану усунення виявлених під час аудиту недоліків; підготовка пропозицій з удосконалення системи економічної безпеки, розрахунок усіх видів необхідних ресурсів тощо;

д) обговорення з керівництвом моделі нової системи; внесення корективів; затвердження бюджету на її утримання;

е) етап формування нової системи економічної безпеки;

є) оцінка ефективності сформованої системи, а також її вдосконалення за результатами роботи (квартал, півріччя, рік).

Запропонована автором методика формування системи економічної безпеки підприємства безпосередньо враховує специфіку останнього (структуру, чисельність, напрями діяльності, стадію розвитку тощо) та обстановку, у якій воно функціонує (зовнішнє середовище, внутрішня ситуація); передбачає та враховує необхідність своєчасного і чіткого виконання запланованих заходів, спрямованих на адекватне реагування на зовнішні та внутрішні загрози; планування й розроблення рішень; оптимальний розподіл і використання ресурсів; застосування наявних у підприємства засобів забезпечення економічної безпеки; постійний контроль і коригування як повсякденної діяльності підприємства, так і самого процесу формування системи безпеки.

Варто зауважити, що саме поняття «система економічної безпеки туристичного підприємства» передбачає ефективне використання його ресурсів, що забезпечувало б стабільне функціонування підприємства на нинішньому етапі та

стійкий розвиток у майбутньому. Для забезпечення економічної безпеки підприємство використовує всю сукупність своїх корпоративних ресурсів – таких чинників бізнесу, які використовуються власниками та менеджерами підприємства для досягнення його цілей.

До корпоративних ресурсів відносяться [1, с. 95]:

1) ресурс капіталу, який дає змогу купувати і підтримувати інші корпоративні ресурси;

2) ресурс персоналу, який можна представити сукупністю працівників, їхніми знаннями і досвідом, що є основною всіх чинників бізнесу, яка забезпечує досягнення його цілей;

3) ресурс інформації та технологій – найбільш цінний і найдорожчий ресурс підприємства, що дає йому змогу адекватно реагувати на будь-які зміни зовнішнього оточення бізнесу, ефективно планувати та здійснювати свою господарську діяльність;

4) ресурс техніки та обладнання може бути придбаний за наявності вищевказаних ресурсів;

5) ресурс прав дає змогу підприємству долучитися до передових новітніх технологій, не проводячи власних наукових досліджень.

Навколишнє середовище постійно змінюється, надаючи туристичним підприємствам можливості та створюючи загрози. Зовнішнє середовище значною мірою неоднорідне і його вплив виявляється на різних рівнях (макро- та мікроекономічному). До прикладу, будь-яке туристичне підприємство певною мірою існує на різних рівнях: регіональному, галузевому, національному, міжнародному, – зазнаючи впливу різних чинників, що позначаються на виробничо-господарській діяльності організації та забезпечують відповідний рівень отриманих результатів.

Для узагальнення пропонуємо класифікувати чинники за рівнем впливу та середовищем впливу. За ознакою середовища впливу можна виділити чинники внутрішнього оточення підприємства (що формують організацію із середини) і чинники зовнішнього оточення підприємства (що пов'язані з трактуванням організації як відкритої системи). Залежно від того, як на підприємстві ведеться виробничо-господарська діяльність, чинники внутрішнього і зовнішнього середовища можуть мати як позитивний, так і негативний впливи. Детальний аналіз чинників оточення сприяє відповідному розміщенню засобів підприємства та є підґрунтям для прийняття управлінських рішень і позиції підприємства на ринку.

Для формування та управління системою економічної безпеки туристичних підприємств, особливою непередбачуваністю та невизначеністю характеризується зовнішнє середовище. Цей чинник потрібно враховувати при дослідженні особливостей управління СЕБТП. Виходячи з цього, першочерговим завданням управління системою економічної безпеки туристичних підприємств є визначення сфер, у яких виникають чинники небезпек і загроз.

Для туристичних підприємств такими сферами є: державна (податкова політика зі змінами умов оподаткування), економічна (вплив інфляційних процесів, інвестиції в туристичний бізнес), соціально-демографічна (рівень безробіття, туристична активність населення), екологічна (рівень забруднення навколишнього середовища, рівень захворюваності населення), кримінальна (рівень злочинності), науково-технічна (рівень наукових розробок, рівень сучасних технологій обслуговування), політико-правова (політична стабільність, стан політико-правової бази).

Управління системою економічної безпеки не може бути однаковою на всіх

підприємствах, навіть якщо це підприємства туристичної галузі. Адже на кожному конкретному підприємстві існують свої локальні чинники: конкурентне середовище, кваліфікаційний рівень кадрів, виробничі зв'язки підприємства, маркетингові можливості тощо. Тому для кожного конкретного підприємства виникають особливі загрози. СЕБТП повинна будуватися на основі аналізу та з урахуванням загроз, як було запропоновано автором вище у методиці формування СЕБТП.

Негативними наслідками неврахування загроз економічній безпеці туристичних підприємств у разі їх настання є зниження рівня конкурентоспроможності туристичних послуг, втрата покупців туристичних продуктів, фінансові збитки, недоотримання прибутків. Успішне запобігання настанню загроз забезпечує стійкість роботи туристичних підприємств, що виражається у стабільності результатуючих показників, зокрема, стабільному збільшенні кількості споживачів туристичних послуг, стабільному зростанні прибутків, стабільному нарощуванні туристичних ресурсів [8]. Тому забезпечення економічної безпеки туристичного підприємства є одним з актуальних завдань менеджменту суб'єкта господарювання. Складові процесу управління економічною безпекою туристичних підприємств повинні бути враховані в загальній концепції стратегічного та оперативного управління туристичними підприємствами.

Управління СЕБТП характеризується інструментами управління. Інструменти управління економічною безпекою туристичних підприємств – це сукупність засобів, які цілеспрямовано впливають на створення умов для функціонування та забезпечення достатнього рівня економічної безпеки туристичних підприємств. До інструментів управління СЕБТП відносяться: фінансові, інституціонально-правові, організаційно-економічні та регуляційні.

Для поетапного забезпечення управління СЕБТП обов'язковим є дотримання функцій, які дають змогу здійснювати безперервний і послідовний процес комплексного управління економічною безпекою туристичного підприємства: аналітичної; нормативно-правового забезпечення; організаційно-адміністративної; планової; обліково-контрольної; інформаційної та мотивацій.

На думку автора, методи управління економічною безпекою підприємства можна визначити, як засоби впливу на джерела та чинники небезпеки з метою захисту інтересів, мінімізації загроз, попередження ризиків або їх нейтралізації. До традиційних методів управління економічною безпекою підприємства можна віднести: адміністративні (організаційно-розпорядчі), економічні, соціально-психологічні та інші.

Практика показує, що СЕБТП повинна включати комплекс взаємопов'язаних заходів організаційно-правового характеру, які здійснюються спеціальними органами, службами, підрозділами туристичного підприємства, спрямованими на захист життєво важливих інтересів особистості, підприємства і держави від протиправних дій з боку реальних або потенційних фізичних чи юридичних осіб, що можуть привести до суттєвих економічних втрат і забезпечення економічного зростання в майбутньому.

На основі викладеного матеріалу необхідно зазначити, що основними заходами, які необхідно здійснювати для управління економічною безпекою, є такі [12]:

- формування необхідних корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, прав інформації, технології обслуговування туристів, обладнання);
- загальностратегічне прогнозування та планування економічної безпеки за функціональними складовими;

- стратегічне планування фінансово-господарської діяльності туристичного підприємства;
- загальнотактичне планування економічної безпеки за функціональними складовими; тактичне планування фінансово-господарської діяльності підприємства;
- оперативне управління фінансово-господарською діяльністю підприємства;
- здійснення функціонального аналізу рівня економічної безпеки; загальна оцінка досягнутого рівня економічної безпеки.

Висновки

Досліджені аспекти економічної безпеки туристичного підприємства вказують на необхідність формування системи її забезпечення, що безпосередньо впливає на ефективність їх функціонування в умовах глобальної нестабільності. У статті визначено алгоритм формування та управління системою економічної безпеки туристичних підприємств, який враховує специфіку їх діяльності та особливості господарювання в сучасних умовах. Встановлено базові елементи системи безпеки туристичних підприємств та методичні аспекти їх формування в цілісну систему. Визначено місце і роль ресурсів та заходів для управління системою економічної безпеки туристичних підприємств. Доведено, що лише при комплексному здійсненні в необхідному обсязі зазначених організаційно-економічних заходів туристичні підприємства зможуть досягти належного рівня економічної безпеки. Також, стало зрозумілим, що питання формування та управління СЕБТП досить широке та потребує подальшого дослідження.

Література

1. Андрущенко К. А. Наукові аспекти створення екотуристичних кластерів на Черкащині / К. А. Андрущенко // Вісник ДІТБ. – Донецьк, 2004. – № 8. – С. 69-71.
2. Андрушків Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / Б. М. Андрушків, Ю. Я. Вовк, П. Д. Дудкін та ін. – Тернопіль, 2008. – 424 с.
3. Дмитриченко Л. И. Государственное регулирование экономики : методология и теория : [Монография] / Л. И. Дмитриченко. – Донецк : «УкрНТЭК», 2001. – 329 с.
4. Концепція корпоративної безпеки членів Українського Союзу промисловців і підприємців. Затверджена 22 вересня 2006 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uspp.org.ua/security/documents/2/>
5. Мищенко С. Н. Система обеспечения экономической безопасности организации : дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. – Ростов-на-Дону. – 2004. – 211 с.
6. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія: У 3-х томах / Ред. кол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Т. 1. – К. : Академія, 2000. – 864 с.
7. Охрименко О. О. Соціальні аспекти безпеки сфери туризму в умовах глобалізації / О. О. Охрименко // Стратегічна панорама. – 2006. – № 1. – С. 38-41.
8. Ткач В. О. Зовнішньоекономічна безпека підприємств туристичної сфери / В. О. Ткач, О. С. Камушков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/dtr/ep/2010_3/files/DU310_36.pdf
9. Циглик І.І. Економічна безпека підприємства в системі внутрішнього економічного механізму / І. І. Циглик, Т. М. Паневник // Економіка. Фінанси. Право. 2004. – № 12. – С. 3-5.
10. Черкасов В. В. Проблемы риска в управленческой деятельности [Монография] / В. В. Черкасов. – М. : Рефа-бук; К. : Ваклер, 1999. – 288 с.
11. Шульгіна Л. М. Маркетинг підприємств туристичного бізнесу: монографія / Л. М. Шульгіна. – К. : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2008. – 597 с.
12. Westudents // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/46837-3-harakteristika-ekonomchno-bezpeki-pdprimstva-v-situatsynomu-menedjmentu-sutnst-printsipi-organizats-ta-klyuchov-zavdannya.html>

УДК 338.246.87 (477)

В.М. Чорний

аспірант

*кафедри управління фінансово-економічною безпекою,
Університет економіки та права «КРОК»*

Забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки

Статтю присвячено дослідженню базових підходів до забезпечення окремих аспектів економічної безпеки та стійкості підприємств, що в межах політики розширення діяльності здійснюють вихід на світові товарні ринки.

Ключові слова: підприємство, безпека, фактор, ринок, глобалізація, розвиток.

В.М. Чёрный

аспирант

*кафедры управления финансово-экономической безопасностью,
Университет экономики и права «КРОК»*

Обеспечение экономической безопасности предприятий, выходящих на мировые товарные рынки

Статья посвящена исследованию базовых подходов к обеспечению отдельных аспектов экономической безопасности и устойчивости предприятий, которые в рамках политики расширения деятельности осуществляют выход на мировые товарные рынки.

Ключевые слова: предприятие, безопасность, фактор, рынок, глобализация, развитие.

V. Chornii

PhD student

*Financial and Economic Security Management
«KROK» University*

Ensuring Economic Security of Enterprises Entering the World Commodity Markets

The article investigates the basic approaches to certain aspects of economic security and sustainability of enterprises that enter the world commodity markets within the activities of expansion policy.

Keywords: enterprise, security, factor, market, globalization, development.

Постановка проблеми

Стабільне функціонування та розвиток вітчизняних підприємств в умовах сучасної економіки України та лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків нашою державою вимагають формування механізмів адаптації до негативних збурень зовнішнього та внутрішнього середовища. Одним із шляхів нейтралізації цих негативних впливів є формування механізму забезпечення економічної без-

пеки підприємства, що є особливо актуальним в умовах виходу підприємств на зовнішні товарні ринки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика економічної безпеки є предметом дослідження таких провідних учених, як Я.А. Жаліло [2], А.В. Кирієнко [4], Г.В. Козаченко [3], О.М. Ляшенко [5], В.І. Мунтіян [6], Н.О. Подлужна [12] та інших. Однак, на наш погляд, ці дослідження здебільшого стосуються загальних питань управління економічною безпекою, оминаючи особливості управління, характерні для процесу виходу підприємств на зовнішні ринки.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Глобалізація соціально-економічних процесів супроводжується, з одного боку, формуванням нових умов і джерел розвитку, а з іншого – несе в собі виклики: технологічні, економічні, соціальні, цивілізаційні. Сучасні фінансово-економічні кризи набувають глобального характеру і можуть мати катастрофічно руйнівні наслідки. Тому економічна безпека розвитку становить ключову складову політики кожної держави і є атрибутом як країн-лідерів світової цивілізації, так і країн, що трансформуються до ринкової економіки.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення напрямів, процедур і складових елементів механізму забезпечення економічної безпеки підприємств в умовах їхнього виходу на світові товарні ринки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Слід зазначити, що категорія «економічна безпека» має різні трактування в науковій літературі. Зокрема, на думку В. Тамбовцева, «під економічною безпекою тієї або іншої системи потрібно розуміти сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, що забезпечує можливість досягнення мети всієї системи» [13]. Як вважає Л. Абалкін, «економічна безпека - це стан економічної системи, який дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно і вирішувати соціальні задачі, і при якому держава має можливість виробляти і впроваджувати в життя незалежну економічну політику» [1]. Таким чином, під економічною безпекою можемо розуміти найважливішу, у першу чергу якісну характеристику економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності та стале забезпечення ресурсами для розвитку економічної діяльності.

Поняття «економічна безпека» Я. Жаліло визначає як складну багатфакторну категорію, що характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення та держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [2]. Під економічною безпекою підприємства окремі автори також розуміють такий стан юридичних, виробничих відносин і організаційних зв'язків, матеріальних та інтелектуальних ресурсів, за якого забезпечується стабільність функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний науково-технічний і соціальний розвиток [6]. Безпека фірми – це такий стан виробничо-економічної системи, за якого функціонують механізми запобігання або зменшення ступеня впливу загроз стабільності функціонування та розвитку підприємства [7]. Відомий дослідник Д. Ламберт розглядає економічну безпеку підприємств як один із елементів захисту

національної економіки [9]. При цьому він виділяє завдання, що повинні бути розв'язані на кожному рівні забезпечення економічної безпеки, у тому числі й на рівні підприємства.

Саме з позицій впливу зовнішнього середовища, захисту підприємств від його негативного впливу і розглядається зміст такої категорії, як «економічна безпека підприємства», що є особливо актуальним в умовах виходу підприємства на зовнішні ринки. Як приклад, можна навести визначення економічної безпеки як «захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також як здатність швидко усувати різні варіанти загроз або пристосовуватися до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності» [10, с. 48].

У рамках підходу до економічної безпеки підприємства як стану, обумовленого впливом зовнішнього середовища при виході на зовнішні ринки, слід зазначити ресурсно-функціональний підхід. Автори цього підходу розглядають економічну безпеку підприємства як «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому» [11, с. 138]. З цією метою Е. Олійник розглядає сукупність процесів, що відбуваються в організації, разом з усіма характерними особливостями та взаємозв'язками, які становлять єдину споріднену групу з погляду на її функціональні ролі в забезпеченні економічної безпеки підприємства. У ресурсно-функціональному підході в основних напрямках економічної безпеки підприємства розрізняють сім функціональних складових: інтелектуально-кадрову, фінансову, техніко-технологічну, політико-правову, екологічну, інформаційну та силову [8, с. 139]. Цей підхід має не лише багато переваг, а й певні недоліки. Перевагою є всеосяжне розуміння економічної безпеки, дослідження великої кількості чинників, що визначають стан підприємства, а недоліком є спотворення дійсності розуміння безпеки як такої.

Необхідність забезпечення економічної безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання при виході на зовнішні ринки обумовлена не лише динамізмом ринкових процесів і високим рівнем конкуренції, а й особливостями перехідного періоду розвитку нашої країни. Високий рівень економічної корупції та злочинності, несформованість ринкової інфраструктури та недосконалість державного регулювання розвитку підприємництва в нашій країні обумовлюють необхідність створення служб економічної безпеки на вітчизняних підприємствах [2].

Забезпечення безпеки підприємницької діяльності при виході на зовнішні ринки слід планувати та починати реалізовувати на етапі складання бізнес-плану. Цей процес повинен починатися з розроблення Концепції безпеки підприємства, у якій викладаються головна мета, завдання та принципи організації, функціонування системи, визначаються суб'єкти та об'єкти захисту, узагальнюються загальні інтереси та загрози діяльності підприємства, а також визначаються ресурси та методи захисту інтересів суб'єкта підприємницької діяльності. Усі сценарії порушення економічної безпеки при веденні зовнішньої торговельної діяльності тісно пов'язані перш за все з фінансовими рішеннями. Тобто, виникають питання щодо спроможності виконання підприємством поставлених завдань та його платоспроможності; перенесення частини обігових коштів на маркетингові заходи з очікуванням майбутніх економічних вигод; урахування швидких змін ринкової ситуації; труднощі прогнозу дій конкурентів тощо.

Стратегічне планування та прогнозування вимагають розгляду подій у майбутньому, якому завжди властива невизначеність. Урахування невизначеності та зведення її до аналізування кількісними методами є завданням особи, яка приймає стратегічне рішення із забезпечення економічної безпеки [10]. Кількісна

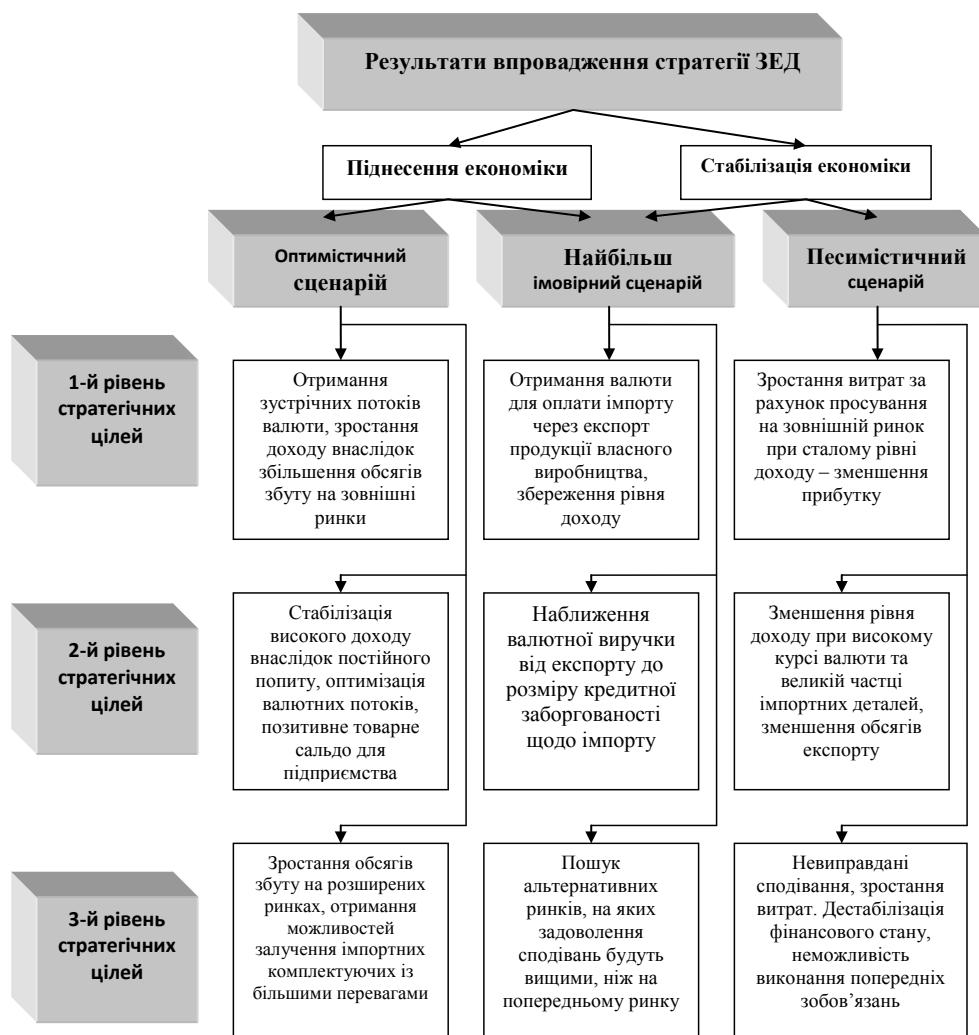

Рис. Реалізація стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства за різних сценаріїв розвитку зовнішніх ринків збуту

Джерело: [10]

оцінка небезпеки визначається фінансовими збитками, що матимуть місце, коли кожна конкретна небезпека буде приводити в дію будь-який із можливих механізмів вразливості системи.

Визначення сподіваних збитків, пов'язаних із неправильними чи неточними рішеннями, як засіб оцінювання ризику, розраховується на основі байєсівського підходу. Це метод прийняття оптимальних статистичних рішень базується на припущенні, що параметр розподілу ймовірностей спостережуваної випадкової події, що впливає на характер рішень, які приймаються, є випадковою величиною з відомим апріорним розподілом. Невизначеність виникає як – невизначеність вхідної інформації та невизначеність наслідків дій. Подолати цю ситуацію можна за рахунок перетворення невизначеності в ризик. Виділяють три складові ризику: ризик, який існує об'єктивно, в силу дії випадкових факторів, що не піддаються контролю; ризик як наслідок збігу допущених помилок; ризик, на який ідуть свідомо.

Прийняття оптимального стратегічного рішення в умовах ризику можливе в разі зменшення ризику або його оптимізації. При веденні зовнішньої торговельної діяльності аналізування всіх типів ризиків (виробничого, фінансового, інвестиційного, ринкового) повинно здійснюватися в контексті стратегії управління ризиками в межах генеральної стратегії підприємства. Проблема аналізу ризиків зовнішньоторговельної діяльності, їх ідентифікації та моделювання досить складна і може бути предметом самостійних досліджень, які матимуть важливе значення для діяльності підприємств.

Завдання аналізування й управління ризиком вимагають майже однотипних інструментальних засобів їх розв'язання. Тому необхідно виділити й описати окремі завдання, пов'язані з управлінням фінансовими потоками у процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності на рівні підприємства та типових процедур і набору стандартних статистичних методів аналізування ризику.

Визначення ризику під час прийняття управлінських рішень здійснюється в такій послідовності: ідентифікація ризику, оцінювання ризику, управління ризиком. Ідентифікація ризику здійснюється під час визначення стратегічних цілей, прийняття управлінського рішення. Оцінювання ризику полягає у визначенні наслідків від реалізації ризикованих рішень і відповідних ймовірностей їх виникнення. Вона може бути здійснена в такій послідовності [11]:

- визначення і вибір фінансового показника X (або групи показників) як результативного індикатора оцінки наслідків прийнятих рішень в умовах ризику. Такими показниками можуть бути дохід, норма прибутку тощо;
- визначення і опис закону розподілу ймовірностей і деяких характеристик випадкової величини X .

Віднайдення розподілів ймовірностей фінансових показників, які прийняті для оцінювання з метою вибору стратегічних альтернатив, можливе кількома способами. Характеристику та аналіз кожного з них подано в таблиці.

Управління ризиком полягає у формуванні, реалізації та контролі цілеспрямованих дій в умовах ризику щодо об'єкта управління. Це можливо за умови наявності критерію, який дасть змогу оцінити можливі альтернативи та вибрати оптимальне рішення. Оцінювання альтернатив в умовах ризику (кризи) має ймовірнісний характер і зводиться до кількісної оцінки ендегенних величин, які описують наслідки прийнятих ризикованих стратегічних рішень (величина доходу, норма прибутку, збитки, неплатежі тощо).

Перспективою для вибору стратегічних альтернатив при входженні на зовнішні ринки збуту можуть стати нейронні мережі, які накопичують досвід на основі аналізування показників діяльності підприємства та змін економіки відповідної країни в ретроспективі. Такий штучний інтелект зможе відбирати стратегічну альтернативу, яка призведе до отримання бажаного результату.

Однак навіть прогнозування різних сценаріїв змін зовнішніх ринків збуту та їх урахування як альтернативних рішень у стратегії не дадуть ефективного її впровадження без урахування негативних факторів впливу на розвиток зовнішньоторговельної діяльності сучасного підприємства. Тому важливим є ідентифікація таких факторів та оцінка ймовірності прояву загроз і економічна оцінка вразливості активів компаній, які виходять на міжнародні ринки. Після проведення зазначеної аналітичної роботи слід сформулювати стратегічний набір складових механізму забезпечення економічної безпеки цієї діяльності.

Таблиця

Порівняльна характеристика способів визначення розподілів імовірностей фінансових показників для оцінки й управління ризиком під час прийняття стратегічних рішень з розвитку ЗЕД

Назва методу	Суть методу	Переваги методу	Недоліки методу
Статистичний	Передбачає збір необхідних емпіричних даних щодо вибраної для аналізу величини, обробку цих даних стандартними статистичними методами (побудова гістограм, розподіл частот, перевірка відповідних гіпотез за критеріями Персона, Колмогорова, Смирнова	Завдання аналізування згідно з методом зводиться до завдання адаптації стандартних статистичних даних, яку можна розв'язати за допомогою досить ефективних програмних засобів для статистичних досліджень	Практичне застосування методу обмежене у зв'язку з відсутністю відповідної статистики або ж незіставленістю статистичних даних через необхідність вибору спостережень за тривалий період часу
Метод машинної імітації	Має за основу проведення на ЕОМ експериментів з математичними моделями, які описують поведінку складних систем протягом відносно тривалих проміжків часу. Експеримент проводиться на моделі реальної системи, а не в самій системі	Експеримент можна здійснювати для досить складних економічних систем, де на відміну від фізичних об'єктів проведення реальних експериментів практично не можливе	Процес є тривалим і громіздким, оскільки система дублюється до 1000 разів для отримання репрезентативної вибірки, доки не настане кінцевий момент планового періоду
Метод аналогій	Суть полягає у відборі подібних ситуацій і процесів, які, на думку експертів, на досить надійному рівні можуть бути використані для визначеності імовірних ризикових ситуацій при реалізації стратегічних рішень.	Існує стійка закономірність узагальнених характеристик, попри різні значення величин параметрів, які описують досліджуваний процес, що дає змогу звести проблему опису випадкової величини до оцінювання параметрів відомого розподілу	Використовуючи цей метод додатково необхідно створювати засоби, які дадуть змогу надалі уточнювати висунуті гіпотези і припущення в міру надходження оперативної інформації

Джерело: розроблено автором

Висновки

Виходячи з сутнісно-функціональних характеристик безпеки розвитку суб'єкта господарювання, при входженні на зовнішні ринки пропонується виділити п'ять головних напрямів забезпечення економічної безпеки підприємства, а саме побудову інституційно-правової інфраструктури забезпечення безпеки розвитку суб'єкта підприємницької діяльності; визначення, систематизацію та реалізацію інтересів підприємства; виявлення, узагальнення та нейтралізація загроз діяльності; забезпечення належного захисту функціональних складових і високої ефективності використання корпоративних ресурсів підприємства.

Реалізація концептуальних засад процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання при виході на зовнішні товарні ринки можлива не на основі ситуаційного підходу до вирішення цієї проблеми, а шляхом формування відповідного інструментарію, що повинен базуватися на науковому підході до її вирішення, обґрунтованості та економічній доцільності використання обмежених ресурсів захисту, адекватності та достатності арсеналу інструментів, своєчасності та гнучкості системи захисту відповідно до змін внутрішнього та зовнішнього середовища. Це можна реалізувати шляхом формування механізму забезпечення економічної безпеки на підприємстві.

Література

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России : угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12 – С. 4-11.
2. Жаліло Я. А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2011. – С. 53-87.
3. Козаченко Г. В. Экономическая безопасность предприятия : сущность и механизм обеспечения : Монография / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарев, О. М. Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 280 с.
4. Кірієнко А. В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / А. В. Кірієнко. – Київський національний економічний університет. – К., 2000. – 19 с.
5. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : [монографія] / О. М. Ляшенко. – Луганськ : СЧУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.
6. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К., Вид-во КВІЦ, 2011. – 464 с.
7. Механизмы управления экономической безопасностью / Ю. Г. Лысенко, С. Г. Мищенко, Р. А. Руденский, А. А. Спиридонов / Под ред. Ю. Г. Лысенко. – Донецк : ДонНУ, 2012. – 178 с.
8. Кірієнко А. В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства : Автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / А. В. Кірієнко / Київський національний економічний університет. – Київ, 2000. – 19 с.
9. Lambert D. La defense de l'economie: la conjugaison des efforts de l'Etat, de l'entreprise et d'individu // Strategique. – 1990. – № 2. – Р. 83-98.
10. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 2012. – № 10. – С. 48-51.
11. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е. А. Олейникова. – М., 2013. – 288 с.
12. Підлужна Н. О. Організація управління економічною безпекою підприємства: Автореф. дис. ... канд. екон. наук / Н. О. Підлужна. – Донецьк, 2004. – 20 с.
13. Тамбовцев В. Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем : структура проблемы / В. Л. Тамбовцев // Вестник Московского гос. ун-та. Сер. «Экономика». – 2009. – № 3. – С. 3-9.

Розділ IV

Менеджмент і маркетинг

УДК 658: 351.863

В.Г. Алькема
*доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри управлінських технологій
Університет економіки та права «КРОК»*

О.С. Кириченко
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри управлінських технологій
Університет економіки та права «КРОК»*

Управління змінами в системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності

У статті проаналізовано та узагальнено поняття управління змінами в системі економічної безпеки, як нового процесу, що застосовується на різних рівнях управління та є невід'ємним елементом в управлінні системою економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.

Ключові слова: управління змінами, економічна безпека, управління системою економічної безпеки.

В.Г. Алькема
*доктор экономических наук,
профессор, заведующий кафедры управленческих технологий
Университет экономики и права «КРОК»*

О.С. Кириченко
*кандидат экономических наук,
доцент кафедры управленческих технологий
Университет экономики и права «КРОК»*

Управление изменениями в системе экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности

В статье проанализировано и определено понятие управления изменениями в системе экономической безопасности, как нового процесса, который используется на различных уровнях управления и является неотъемлемой составляющей в управлении системой экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: управление изменениями, экономическая безопасность, управление системой экономической безопасности

V.H. Alkema
*Doctor in Economic Sciences,
Professor, Head of Managerial Technologies Department
«KROK» University*

O.S. Kyrychenko
*PhD in Economics,
Associate Professor of Managerial Technologies Department
«KROK» University*

Change management in the system of economic security of economic entities

In the article the concept of change management in the system of economic security, as the new process, which is used at various levels of government and is an integral part of economic security of economic entities management was analyzed and generalized.

Keywords: change management, economic security, economic security system management.

Постановка проблеми

Зростаюча важливість управління змінами, що виникають в роботі системи економічної безпеки підприємства викликана як значною швидкістю змін, що відбуваються в зовнішньому середовищі, на різних його рівнях, так і кількістю і якістю цих змін, значна частина яких, носить системний характер та потребує вчасної, кваліфікованої реакції та дій. Тому управління змінами в системі економічної безпеки підприємства сьогодні – це новий, недостатньо досліджений напрямок в управлінні, що є актуальним та потребує розробки концептуальних засад, нових методів та засобів управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання управління змінами як новий напрямок у менеджменті досліджено в значній кількості наукових праць видатних світових та вітчизняних науковців, а саме: Майка Грина [5], Естера Кемерона [5], Г. Лянного [6], А.М. Мельникова [1,2], Грета Моргана [8], Друкера Питера Ф. [3], Н.Б. Пундяка [1], Бертрана Рассела [4], Б.Ю. Собко [2], Н.Б. Собко [2], Т. Сухорукова [7], Е. Тоффлера [9, 10], Альфреда Н. Уайтхеда [4].

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Питання управління змінами в системі економічної безпеки підприємств є питанням новим та фактично недослідженим, оскільки сам напрямок дослідження наукових засад управління змінами перебуває у стані напрацювання концептуальних та наукових засад і формування відповідної методології та механізмів управління цими процесами. Проте, актуальність цього питання є безумовно високою враховуючи важливість своєчасного прийняття необхідних управлінських рішень у сфері забезпечення економічної безпеки підприємства.

Формулювання мети статті

Метою статті є дослідження базових теоретичних положень щодо управління змінами в системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження

За визначенням науковців, що досліджують відповідні напрямки в управлінні: стратегічне управління економічною безпекою підприємства – це комплекс заходів із формування стратегії управління взаємодією підприємства та суб'єктів зовнішнього середовища, в межах системного напрямку його трансформації шляхом перетворення ірраціональних міжсистемних взаємодій у переважно раціональні для реалізації стратегічних інтересів підприємства[1]. За висновком А.М. Мельникова, економічна безпека підприємства та її управління повинне ґрунтуватися на цілях успішного функціонування та розвитку підприємства за всіма сферами його діяльності та впливу, а не лише на принципі максимізації прибутку. Управління ЕБП та сама СЕБСГД повинні розглядатися керівниками як динамічний процес, а не статичне явище, у зв'язку з цим діяльність служби безпеки, її структура та методи роботи визначаються особливостями зовнішнього середовища підприємства з яким воно взаємодіє[2]. За визначенням Пітера Ф. Друкера, управління – це особливий вид діяльності, що перетворює неорганізовану юрбу людей в ефективну цілеспрямовану та продуктивну групу. Управління як таке, є стимулюючим елементом соціальних перетворень та прикладом значних соціальних змін [3].

Ефективність управління в першу чергу пов'язана із вмінням керівників організаційних структур вчасно оцінювати та аналізувати всі зміни, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі та адекватно і вчасно реагувати на них відповідними змінами в управлінні підприємством.

За визначенням Альфреда Уайтхеда - мистецтво прогресу полягає в підтримці порядку серед змін та продовженні змін серед порядку[4].

Видатні дослідники цього питання Естер Кемерон та Майк Грін в книзі «Управління змінами» наводять основні теорії організаційних метафор, що необхідно враховувати при розбудові конкретних моделей управління змінами в організаційних системах[5]. Їх аналіз дає нам можливість сформулювати ряд аксіоматичних положень щодо забезпечення ефективного управління змінами в системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності (СЕБСГД), а саме:

- ефективність управління СЕБСГД може бути забезпечена шляхом постійного введення змін спрямованих на досягнення її мети;
- успішність реалізації змін безпосередньо пов'язана з ефективністю процесів планування та контролю, які реалізуються менеджментом;
- здійснення змін є результативним за умови наявності мотивації до узгодженості інтересів усіх суб'єктів управління СЕБСГД та активного пошуку ними компромісного варіанту реалізації її мети;
- безальтернативних сценаріїв реалізації змін в системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності не існує;
- адекватність змін як реакція на загрози СЕБСГД безпосередньо пов'язана з належною організацією інформаційних потоків між різними елементами системи та її оточенням;
- основа успіху в реалізації змін є менеджмент СЕБСГД діяльність якого, спрямовано на досягнення максимальної відповідності індивідуальних, командних та організаційних здібностей персоналу ключовим компетенціям суб'єкта;
- зміни в СЕБСГД є природним трансформаційним явищем, яке спрямоване на забезпечення реалізації її здатності до виживання, самовідновлення та самовдосконалення і розвитку.

В той же час, науковці описуючи методологію управління змінами значну увагу приділяють не лише організаційно-економічним, а й мотиваційно-

психологічним, соціальним та іншим аспектам. Коли ми говоримо про проблеми управління змінами в системі економічної безпеки, крім мотиваційно-психологічного аспекту надзвичайно важливого значення мають фактори та моделі в управлінні змінами економічної складової заснованої на наявній фактологічній базі, із цілком об'єктивно матеріально вимірюваними змінами та їх наслідками.

Управління змінами в системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності є, в першу чергу, процес прогнозування та планування майбутніх змін спрямованих на забезпечення належного рівня економічної безпеки, фіксації змін загроз та небезпек зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства та проектної діяльності для їх детального дослідження, оцінки наслідків, ухвалення чи відхилення та організація моніторингу роботи системи економічної безпеки та координація виконавців в управлінні системою економічної безпеки підприємства. У своїх працях з економічної безпеки підприємства Г. Лянной зазначав, що система економічної безпеки – це структура, що динамічно змінюється в часі, вимагає постійного контролю, вдосконалення та управління нею у зв'язку зі змінами: у чинному законодавстві держави; розвитком компанії та обранням нею нових напрямків господарської діяльності; збільшенням кількості персоналу, змінами у штатному розкладі; зміною переліку відомостей – складових комерційної таємниці і конфіденційної інформації підприємства; необхідністю вдосконалення телефонної та комп'ютерної мереж компанії; винаходом нових технологій промислового шпигунства й шахрайства; появою на ринку недобросовісних конкурентів і зміною форм та методів їхньої протиправної діяльності; станом криміногенної обстановки в регіоні і т.д. [6].

Економічна безпека — не тільки комплекс заходів протидії загрозам, але й здатність системи забезпечити ці заходи, здатність гарантувати стабільність розвитку і досягнення цілей цього розвитку [7]. Швидкість є одним із пріоритетів сучасного розвитку. Той хто має більшу швидкість дій та оперативність прийняття рішень порівняно із конкурентами має значні організаційно-управлінські переваги порівняно із підприємствами конкурентами, оскільки значно пришвидшуються загально економічні процеси змін, що протікають в економічному середовищі. Це швидкість зміни характеру бізнесу, питання оперативності управління бізнес-процесами, динаміка змін потреб та запитів споживачів під впливом отриманої інформації. Темпи змін, що відбуваються в зовнішньому середовищі підприємства є настільки високими, що запізнелі реакції на нові загрози та небезпеки може мати значні а іноді й катастрофічні наслідки для підприємства. Так, для своєчасного управління змінами характерним є два основні інструменти: прогнозування та адаптація. Прогнозування є інструментом активного стратегічного управління економічною безпекою підприємства та дає можливість передчасно спрогнозувати зміни в системі економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності та внести необхідні зміни стратегію та тактику забезпечення економічної безпеки. В свою чергу адаптація є швидкістю реакції підприємства на зміни, що все ж відбулися.

Адаптація до швидких змін передбачає швидко та рішучу трансформацію дій із забезпечення економічної безпеки як ситуативну реакцію мінімізацію негативного впливу та адаптування наслідків дії нових непередбачених небезпек та загроз та переведення цих дій (при виявленні в цих змінах явища системності чи постійності) в зміни до стратегії економічної безпеки, тобто адаптації системи економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності до нових економічних умов. Успішна адаптація організації до зовнішнього середовища залежить

від здатності вищого керівництва інтерпретувати обставини з якими зіткнулася організація і прийняти відповідні рішення і дії. Відповідно успішна адаптація – результат вибору, зробленого людиною [8].

За визначенням Е. Тоффлера ми або не реагуємо на зміни, що відбуваються навколо нас, або реагуємо недостатньо швидко та ефективно, така реакція є футурошоком – шоком перед майбутнім, перед необхідністю здійснення нових змін [9, 10]. Управління змінами в системі економічної безпеки інноваційного підприємства розуміють також як заміщення одного рішення іншим внаслідок впливу зовнішніх та внутрішніх факторів небезпек та загроз у процесі поточної діяльності підприємства.

Як показано на рисунку, зміни можуть бути внесеними до різних рівнів планування та напрямків діяльності системи безпеки в залежності від об'єму характеру та сили впливу небезпек та загроз, характеру дій які потрібно здійснити для запобігання їх виникненню чи нейтралізації негативних наслідків подій, що відбулися.

Ініціювати зміни може як керівник підприємства так і працівники служби безпеки чи працівники структурних підрозділів підприємства.

Причинами внесення змін є неможливість передбачення на стадії розробки стратегії системи економічної безпеки стратегічного, тактичного та оперативного планування нових рішень в системі забезпечення економічної безпеки, впливу дії факторів внутрішнього, зовнішнього середовища підприємства, та наслідків непередбачуваних обставин.

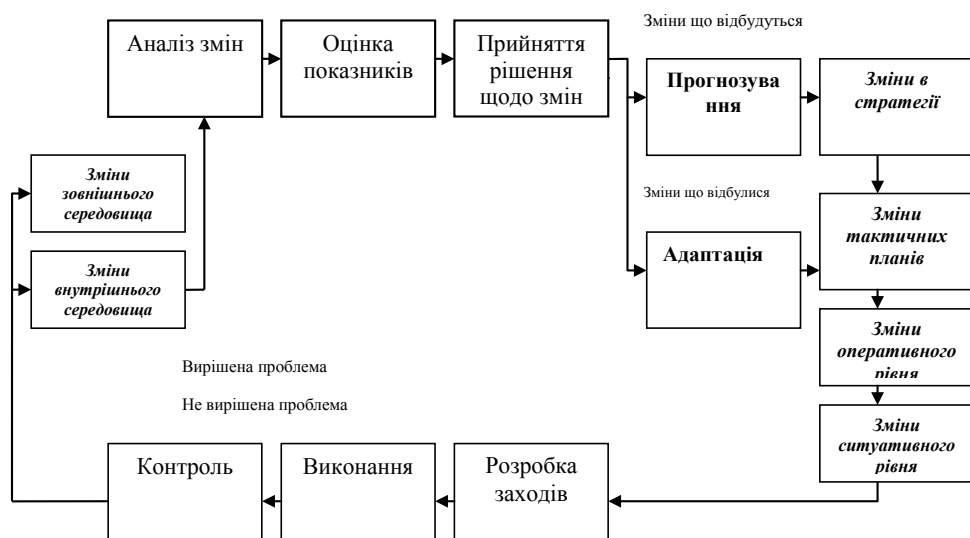

Рис. Модель управління змінами в системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності

Джерело: розбудовано авторами

Не існує готових рішень всіх проблем, із якими може зіткнутися підприємство. Реальні економічні проблеми завжди нестандартні й заплутані, а часу й вихідної інформації для їх рішення зазвичай недостатньо. Необхідно комбінувати різні підходи, застосовувати весь накопичений досвід і знання для пошуку креативних (творчих) рішень в умовах невизначеності та недостатності інформації.

Загальний контроль змін здійснюється для оцінки впливу факторів що призводять до позитивних чи негативних змін в системі економічної безпеки, для

ідентифікації тенденцій, що можуть з певною ймовірністю призвести до необхідності відповідних змін, для визначення змін, що вже відбулися, для управління змінами в системі економічної безпеки підприємства по мірі їх виникнення.

Необхідними, на нашу точку зору, складовими управління змінами є внесення своєчасних змін стратегічного, тактичного та оперативного плану діяльності із забезпечення економічної безпеки; корегування базових планів відповідно до змін, що виникли по мірі реалізації заходів із забезпечення економічної безпеки:

- внесення змін до стратегії роботи системи економічної безпеки підприємства;
- внесення відповідних змін до тактичних та оперативних планів діяльності;
- внесення змін до запланованої діяльності штатного підрозділу служби безпеки підприємства;
- внесення відповідних змін до механізму управління системою економічної безпеки підприємства;
- внесення змін та корегування порядку реалізації заходів із забезпечення економічної безпеки підприємства;
- координація та узгодження змін у взаємопов'язаних видах інформації, функціях, процесах та механізмах управління системою економічної безпеки підприємства.

Контроль над станом та діяльністю системи економічної безпеки підприємства повинні здійснюватися постійним збором та аналізом інформації внутрішнього та зовнішнього середовища підприємств та постійним розрахунок фактичного рівня економічної безпеки підприємства за основними сферами економічної безпеки підприємств. Вхідні дані загального контролю змін повинні мати форму інформаційно-аналітичних звітів інформаційно-аналітичного відділу служби економічної безпеки підприємства.

Ми вважаємо, що причинами виникнення непередбачуваних змін, що потребують управління змінами в системі економічної безпеки можуть бути:

- зміни кон'юнктури ринку;
- дії та наміри конкурентів;
- технологічні зміни;
- доступність ресурсів, зміни цін на ринку на ресурси, що використовує підприємство;
- економічна нестабільність;
- помилки у планах та оцінках;
- помилки у визначенні методів, заходів та засобів із забезпечення економічної безпеки;
- зміни нормативно-правової бази;
- зміна якості сировини та матеріалів;
- збої у роботі із постачальниками, субпідрядниками та підрядниками.

Вчасне визнання виникнення змін та управління змінами дозволить запобігти можливим втратам підприємства від настання та дії таких непередбачуваних змін.

Висновок

Неконтрольовані зміни, що виникли у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства можуть мати негативний вплив на систему економічної безпеки та всього підприємства. Із метою ефективного управління змінами доцільним та необхідним є застосування наступних заходів: реалізація ефективного взаємозв'язку та взаємодії між всіма структурами та суб'єктами системи економічної безпеки підприємств як із внутрішніми так із зовнішніми суб'єктами;

розмежування ролі та повноважень пов'язаних із змінами; своєчасне відстеження впливу змін на стан системи економічної безпеки підприємства та рівень його економічної безпеки.

Необхідними невід'ємними складовими управління змінами є вміння точно прогнозувати зміни, запроваджувати вчасні попереджувальні дії спрямовані на мінімізацію негативного впливу дій що виникли як в теперішній час так і можуть виникнути у майбутньому та швидко оперативно реагувати на зміни, що відбуваються.

Література

1. Мельников А.М. Стратегічне управління економічною безпекою підприємства – як фактор забезпечення її стратегічного розвитку / А.М. Мельников, Н.Б. Пундяк // Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її реалізації: Праці IV міжнар. наук.-практ. семінару. – Донецьк: Національний гірничий університет, 2012. – С. 119–121.
2. Мельников А.М. Наукові основи валоризації процесів діяльності та розвитку гірничих підприємств: монографія / О.М.Мельников, Б.Ю. Собко, Н.Б. Собко. – Д.: Національний гірничий університет, 2011. – 176 с.
3. Друкер Питер Ф. О профессиональном менеджменте: пер с англ.– М.: Издательский дом Вильямс, 2006.– 320 с.
4. Уайтхед, А. Н. Подстави математики: в 3 т. / Альфред Н. Уайтхед, Бертран Рассел; пер. з англ. Ю. Н. Радаева, І. С. Фролова; під ред. Г. П. Ярового, Ю. Н. Радаева. – Самара: Книга, 2005-2006.
5. Кемерон Э. Управление изменениями / Эстер Кемерон, Майк Грин. – М.: Добрая книга, 2006. – 360 с.
6. Лянной Г. Экономическая безопасность предприятия / Г. Лянной // Best of security. – 2006. – №7. – С.15–20.
7. Сухорукова Т. Проблеми економічної безпеки підприємства/ Т. Сухорукова // Бізнес-інформ. – 1998. – № 4. – С. 61–65.
8. Морган Г. Образы организации / Грет Морган, [пер. с англ. Р. Самуненков] / Стокгольмская школа экономики. – М.: Манн, Иванов и Фебер, 2008. – 504 с.
9. Тоффлер Э. Третья волна. / Э. Тоффлер. – М.: Издательство АСТ, 2010. – 331 с.
10. Тоффлер Э. Шок будущего. / Э. Тоффлер. – М.: Издательство АСТ, 2002. – 557 с.

УДК 339.138:347.772

І.І. Каліна

*кандидат економічних наук, доцент
кафедри менеджменту та маркетингу,
Університет економіки та права «КРОК»*

К.А. Коченко

*магістр,
кафедра управління інноваційною діяльністю,
Університет економіки та права «КРОК»*

Формування стратегії розвитку бренда міжнародної компанії у сфері харчової промисловості

Розглянуто особливості формування, розроблення та реалізації стратегії розвитку бренда інноваційними підприємствами харчової галузі на прикладі міжнародних

компаній *The Coca-Cola Company* та *Roshen*, розроблено шляхи вдосконалення брендингової стратегії вітчизняного підприємства з метою пристосування до зовнішніх умов.

Ключові слова: бренд, брендинг, бренд-менеджмент, брендингова стратегія, міжнародна компанія, інновація, інноваційне підприємство, харчова промисловість.

И.И. Калина
кандидат экономических наук, доцент
кафедры менеджмента и маркетинга,
Университет экономики и права «КРОК»

К.А. Коченко
магистр,
кафедра управления инновационной деятельностью,
Университет экономики и права «КРОК»

Формирование стратегии развития бренда международной компании в сфере пищевой промышленности

*Рассмотрены особенности формирования, разработки и реализации стратегии развития бренда инновационными предприятиями пищевой отрасли на примере международных компаний *The Coca-Cola Company* и *Roshen*, разработаны пути усовершенствования брендинговой стратегии отечественного предприятия с целью приспособления к внешним условиям.*

Ключевые слова: бренд, брендинг, бренд-менеджмент, брендинговая стратегия, международная компания, инновация, инновационное предприятие, пищевая промышленность.

I.I. Kalina
PhD in Economics, associate Professor
Department of Management and Marketing
«KROK» University
К.А. Kochenko
Master Degree holder
Innovative Activity Management Department
«KROK» University

The formation of development strategy of the brand of international company in the food industry

*The peculiarities of the formation, development and implementation of brand development strategy by innovative enterprises of the food industry on the example of international companies *The Coca-Cola Company* and *Roshen* were considered, the ways of improving the branding strategy of the domestic enterprises to adapt to external conditions were developed.*

Keywords: brand, branding, brand management, branding strategy, international company, innovation, innovative enterprise, food industry.

Постановка проблеми

У сучасних умовах ринкова економіка потребує вміння працювати по-новому не тільки виробників, а й торговельні компанії. Особливу значимість набуває наявність знань, пов'язаних із формуванням і розвитком бренда харчового підприємства. Це обумовлено тим, що проблема збільшення кількості харчових підприємств на ринку та зниження суттєвих відмінностей між ними стає більш актуальною. Виникає необхідність пошуку нових ефективних методів нецінової конкуренції, що й обумовлює об'єктивну необхідність упровадження концепції бренд-менеджменту та управління брендом харчового підприємства на основі маркетингу.

Дійсно, якщо ще у 80-ті роки ХХ ст. не було такого ажіотажу на світовому ринку, то на сьогодні кількість різноманітних брендів у всіх галузях стрімко зростає. Не стали винятком і торговельні марки у сфері харчової промисловості. Трансформуючись у мультинаціональні міжнародні компанії, останні поповнюють рейтинги найдорожчих і найуспішніших брендів світу. Такі рейтинги складені незалежними експертами і визначають рівень капіталізації бренду (Interbrand, Eurobrand, Millward Brown (на основі інформації з BrandZ), журналу «Forbes») чи визначаються споживчими уподобаннями (консалтингові фірми Landor і PSB) [16, с. 181-182]. Отже, проблема полягає в невідкладній необхідності формування та розвитку ефективного бренду вітчизняного підприємства харчової галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретико-методичні аспекти брендингу достатньою мірою висвітлено західними вченими, зокрема Д. Аакером [1], Ф. Котлером [8], Л. Чернатоні [18], Т. Гедом [5]. Дослідження окремих стратегічних аспектів бренд-менеджменту займаються вітчизняні науковці: О. Власенко [4], О. Вознюк [3], Л. Шульгіна [16], М. Лео [16] та інші. Аналіз проблеми використання стратегій розвитку бренду вітчизняними підприємствами харчової промисловості здійснюють С. Махнуша [9], С. Березова [9], О. П'янкова [10], М. Шпір [15], Д. Яцюк [17]. У переважній більшості зазначених публікацій питання формування та реалізації стратегій створення та розвитку ефективного бренду вітчизняними підприємствами в галузевому розрізі розглянуто фрагментарно.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Хоча брендів продовольчих товарів більш ніж достатньо, усе ж науковому дослідженню проблеми формування стратегії розвитку бренду компаніями у сфері харчової промисловості приділяється мало уваги.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз формування стратегій розвитку бренду провідними міжнародними компаніями харчової галузі та розроблення шляхів удосконалення стратегії вітчизняного підприємства з метою пристосування до зовнішніх умов господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Згідно з вищевказаними рейтингами найвпливовішим світовим брендом неодноразово визнано компанію The Coca-Cola Company. Вона має понад сторічну історію і залишається лідером на світовому ринку харчової промисловості протягом усього періоду існування. Підприємство засноване у 1886 р., а в 1893 р. було офіційно зареєстроване в Атланті (США). На сьогодні світова імперія The Coca-Cola Company – найбільший виробник і постачальник концентратів, сиро-

пів і безалкогольних напоїв – виглядає так: 11 великих компаній-ботлерів, що працюють у масштабах декількох держав, і кілька десятків окремих підприємств-неконсолідованих ботлерів. За розрахунками споживання бутильованої води у світі у 2011р. було збуто 192 399,1 млн. л, із них 18 722,8 млн. л припадає на воду компанії Coca-Cola (тобто 9,7% у загальному споживанні питної води в пляшках [11].

Товарний бренд найвідомішого напою компанії – «Кока-коли» знають 98% населення земної кулі, продається він майже у 200 країнах світу. І хоча в США на компанію покладено частину провини за зростаючу проблему ожиріння серед населення та попит американців на продукцію бренда протягом останніх семи років знизився, проте Coca-Cola залишається маркою, що вдало продається у своїй ніші (обсяг роздрібних продажів у 2011р. перевищив 1 млрд. дол. у 18-ти країнах) [11]. На прикладі цієї компанії спробуємо розглянути ефективність використання стратегії розвитку бренда інноваційними підприємствами харчової галузі.

Засновник компанії Аза Кендлер розумів, що для розвитку бізнесу необхідні дві речі – оригінальний продукт і хороша реклама, і розпочав першу в історії Coca-Cola рекламну кампанію під гаслом: «Пийте «Кока-Колу»! Прекрасну й освіжаючу!» Ці слова можна вважати першим слоганом компанії. Було створено відділ реалізації, залучено молодих та енергійних співробітників торгового відділу, застосовано нові форми рекламної діяльності. Інноваційним рішенням у процесі створення, позиціонування та просування бренда стала поява «Кока-коли» в пляшках (1894 р.) [6].

Тож на початку своєї діяльності компанія Coca-Cola обрала вдалу корпоративну стратегію брендингу: єдина назва для товарного бренда та власне самої компанії. У процесі неймінгу було складено два співзвучних слова, що було незвичним і оригінальним на той час. Засновники обрали для логотипу контрастні кольори: білий напис на червоному фоні або навпаки. Стратегія позиціонування бренда полягала в розробленні слогана, коли в імперативному стилі покупцям пропонували, чи навіть закликали пити новий напій. Також було зроблено наголос на якості продукту та його прохолоджуючих властивостях, у такий спосіб товар позиціонувався як бренд преміум-класу.

Стратегія просування включала посилену рекламу та кампанії зі стимулювання збуту (різнобарвні плакати з цікавими сюжетами, сувенірна продукція в місцях продажу, розіслані поштою купони на отримання безкоштовної порції, залучення відомих особистостей, реклама в журналах і на радіо, використання образу Санта Клауса), згодом – спонсорство на Олімпійських іграх і розповсюдження в роки війни, що сприяло виходу на міжнародний ринок. Наступним важливим кроком стало створення всесвітньої мережі розливу і продажу напоїв шляхом укладення франчайзингових угод і залученні стороннього капіталу для будівництва нових заводів. Отже, Coca-Cola обрала глобальну стратегію просування на міжнародному ринку, використовуючи стандартизоване представлення бренда. Однак у деяких регіонах було використано елементи транснаціональної стратегії. Зокрема, у Китаї назва бренда звучить як «ко-ку-ко-ле» («повний рот щастя») [6].

Цікавим моментом у процесі дослідження брендингової стратегії корпорації Coca-Cola є і її суперництво з основним конкурентом Pepsi-Cola. Слід відмітити «благородну» позицію компанії, яка не ведеться на «підступні» порівняльні реклами Pepsi. У цій боротьбі вона використовує інший хід, періодично проводячи рестайлінг свого сторічного логотипу.

Нині компанія Coca-Cola є яскравим представником глобальної стратегії брендингу, хоча в деяких регіонах усе ж використано елементи транснаціональної стратегії, оскільки продукція представлена дещо відмінними позиціями. Наприклад, в Україні – лише деякими видами: «Coca-Cola», «Coca-Cola light», «Vanilla Coca-Cola», «Sprite», «Fanta смак апельсину», «Fanta смак лимону», води «BonAqua», тонік «Schweppes», «Фруктайм», енергетичний напій «Burn», фруктові соки «Rich» та «Botanіq», холодний чай «Nestea» (проводиться спільно з компанією Nestle) тощо [11].

Якщо розглядати сучасну брендингову стратегію мультинаціональної компанії з позиції ширини бренда, то на сьогодні вона застосовує змішану стратегію (поєднання корпоративного і товарного брендингу). Оскільки назви окремих напоїв мають як назву компанії («Coca-Cola», «Coca-Cola light»), так і інших товарних брендів («Sprite», «BonAqua», «Burn»).

До розробок компанії, що стали широко використовуватися в практиці торгівлі іншими фірмами, відноситься: створення упакування, що вміщає кілька пляшок, розвиток нових видів упакування (металеві банки, пляшки PlantBottle на основі рослинної сировини), постачання спеціальних холодильників у місця продажів, створення автоматів із продажу напоїв.

Тож компанія постійно дивувала споживачів новизною ідей та оригінальністю донесення інформації до споживача. І вже зовсім швидко бренд Coca-Cola став не просто маркою популярного товару й оригінального смаку, це був американський спосіб життя, певний імідж, корпоративна ідентичність.

Досліджуючи особливості інноваційного менеджменту та маркетингу шляхом формування стратегії розвитку бренда українськими компаніями, стає зрозуміло, що найбільш розкрученими вітчизняними брендами є саме продукція підприємств харчової промисловості. Восени 2013 р. компанія «Фокус» склала рейтинг 50 найпопулярніших серед українців продовольчих брендів [14]. Оцінювалися бренди українських компаній-виробників і торговельні марки, створені або придбані іноземними компаніями для українського ринку. У список було включено товарні бренди за обсягом роздрібних продажів виключно всередині країни за підсумками 2012 р. (рис. 1).

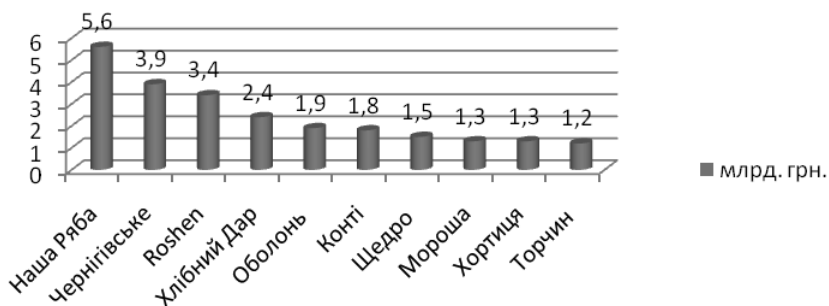

Рис. 1. Топ-10 найпопулярніших серед українців продовольчих брендів за версією «Фокус» за кількістю продажів у 2012 році

Джерело: проаналізовано автором на основі [14]

Розглянемо особливості розробки та реалізації брендингової стратегії в Україні на прикладі успішної міжнародної кондитерської корпорації Roshen – одного з найбільших українських і європейських виробників кондитерських виробів. Як бачимо з рис. 1, вона займає третє місце серед популярних в Україні брендів продовольчих товарів, із кількістю продаж у 2012р. 3,4 млрд. грн. [14]. Станом на 2014 р. посідає 20 місце в рейтингу Candy Industry Top 100. Згідно з конкурсом

між кращими корпоративними маркетинговими командами України, проведеного Marketing Media Review у рамках «X-Ray Marketing Awards 2013», корпорація Roshen зайняла перше місце в номінаціях «Benchmark галузі» та «Відкриття року (професіонал)», і друге місце у номінації «Маркетинг-стратегія року». А в номінації «Голос народу» уже четвертий рік поспіль виграв як улюблена вітчизняна марка українського споживача. За результатами дослідження Омнібусу GfK Ukraine 20,5% респондентів засмутило б зникнення продукції торгової марки Roshen. Такі результати свідчать про високу емоційну прихильність українських споживачів до бренда та продукції компанії [13].

Корпорацію було засновано в 1996 р. як «Укрпромінвесткондитер» (Roshen – із 2000 р). До складу входять чотири українські фабрики: «Київська кондитерська фабрика ім. К. Маркса», два виробничі майданчики у Вінниці, Маріупольська (виробництво зупинено) і Кременчуцька фабрики, два виробничі майданчики Липецької кондитерської фабрики (Росія), Клайпедська кондитерська фабрика (Литва), Bonbonetti Choco Kft (Будапешт, Угорщина), а також масломолочний комбінат «Бершадьмолоко». Входить до групи «Укрпромінвест».

На сьогодні Roshen виробляє понад 200 видів цукерок, шоколаду, карамелі, печива, вафель, мармеладу і тортів. Загальний обсяг виробництва у 2013 р. становив 450 тис. т. Окремої уваги заслуговує модернізоване виробництво цукерок «Вечірній Київ», а також легендарних «Київських тортів» – візитівки Києва і Roshen. Представлені на ринку кондитерські вироби виготовлені на сучасному високотехнологічному обладнанні за інноваційними технологіями з високоякісної сировини та матеріалів [12]. Корпорація співпрацює з дистриб'юторами та постачальниками сусідніх країн, реалізовує продукцію у тридцяти країнах світу, зокрема Казахстані, Білорусі, Росії Молдові, Литві, США, Канаді, Німеччині, Ізраїлі.

Формування стратегії розвитку бренда «Укрпромінвесткондитером» розпочалося у 2000 р., коли перед компанією постало завдання ідентифікації продукції з єдиним національним українським брендом. Іноземне звучання українського бренда пояснювалося бажанням створити міжнародний кондитерський бренд з метою подальшої експансії на закордонні ринки і формувалося шляхом відкидання двох перших та останніх літер від прізвища засновника [2]. Місією Roshen визначено: «Ми станемо лідером у сфері виробництва і задоволення потреби населення в якісних продуктах харчування на ринку України». Обрано корпоративну стратегію брендингу.

Активна політика просування бренда розпочалася з класичної комплексної рекламної кампанії (2002-2004 рр.). На початковій стадії використовувалася радіореклама у вигляді спонсорства, влаштовувалися дегустації, що досить ефективно для нової кондитерської продукції. Наприклад, після дегустації цукерок із лікерною начинкою обсяги продажів зросли в 10 разів. Згодом задіяли загальнонаціональні телевізійні канали і на основі позиціонування був створений іміджевий ролик: компанія Roshen – українська компанія. З'явилося гасло – «Україна. Від краю до краю! Українці. Від серця до серця!». Героєм ролика став водій, якому дорогою відкривається краса України і душевність українців. Щоб показати сучасну країну, знайшли кілька характерних ландшафтів у східному, центральному та західному регіонах. Автором і виконавцем світлої та оптимістичної пісні став український співак С. Вакарчук [2]. У такий спосіб поряд із жіночим сегментом ринку (58%), цільовою аудиторією стала і молодь (60%). А оскільки реклама демонструвала загальнонаціональні цінності, що об'єднують країну в єдину сім'ю, прихильниками Roshen стали одружені/заміжні (57%); волелюбні

доброзичливі цілеспрямовані люди з вищою освітою (50%) [6]; хто обирає якісні товари українського виробництва, цінує традиції, однак готовий сприймати інновації в рецептурах. Тож ролик, близький по духу всім представникам цільової аудиторії, став першим етапом комунікації, що позиціонував компанію як істинно українського виробника високоякісної продукції.

Також проводилися промоакції, для участі в яких потрібно було зібрати асортимент продукції та склеїти карту України чи дитячий малюнок із кількох частин. Головні ідеї – підвищити національну гордість і почуття приналежності до країни, нагадати людям про душевне тепло і сердечність один до одного. Наголошувалося на національних і моральних цінностях, пропонувалася можливість дізнатися більше нового про Батьківщину чи допомогти будь-якому дитячому закладові шляхом передачі призів від Roshen. Результати: асоціація бренда з Україною, підвищення знання марки, збільшення обсягів продажів цукерок у коробках.

Одночасно розповсюджували PR-матеріали про продукцію і компанію: іміджеві плакати на біл-бордах, спеціалізовані видання, блокова реклама в жіночій пресі, що мало чіткий асоціативний зв'язок із роликом на телебаченні. Зі спеціалізованих видань – інформація в журналі «Товар обличчям», який розповсюджувався по торгових точках. Зовнішня продуктова реклама не була пов'язана з роликом, але в обов'язковому порядку містила логотип Roshen [6]. Активна PR-кампанія у пресі застосувала неординарний спосіб просування бренда – проведення прес-сніданків, коли журналісти визначали з ким і на які теми поспілкуватися [4]. Корпорація орієнтувалася на довгострокові та взаємно лояльні відносини з журналістами провідних українських видань, тому, вибудовуючи ідеологію PR-кампанії, не ставила завдання «проштовхування» статей через пресу. Журналісти публікували матеріали на свій розсуд [2].

У 2002 р. компанія вийшла на європейський і американський ринки, а в 2005 р. під слоганом «Roshen – солодкий знак якості» продавалася в 15-ти країнах. У завоюванні російського ринку починали з дистрибуції, а основний акцент у позиціонуванні зробили на емоціях, боротьба за споживача перейшла з площини ціна-якість у площину сприйняття споживачем цього бренда [6].

Корпорація вкладала кошти в благоустрій міста Вінниця, чим закріпила позитивне сприйняття бренда у більшості робітників і місцевих жителів. У місті відкрито Дитячий розважальний центр Roshen. Однак найбільш інноваційним у технічному плані та в самому процесі брендингу стало урочисте відкриття у вересні 2011р. найбільшого в Україні та Європі плавучого фонтану Roshen, який за оцінками експертів входить у десятку найкращих і видовищних фонтанів світу. Унікальність полягає в так званій зимуючій технології, що дає змогу опустити конструкцію під лід. Використання лазерного проектора й екрану з водно-повітряної суміші дозволяє демонструвати відео у форматі 3-D. Загальну вартість проекту оцінено в 37 млн. грн. [7]. Також компанія Roshen здійснила соціальну ініціативу з установлення дитячих ігрових майданчиків. За декілька років їх було встановлено понад 80 у різних містах України, що отримало широке громадське схвалення [12].

На сучасному етапі міжнародна корпорація позиціонує частину продукції як класичну традиційну, іншу – як преміум ексклюзивну. У мережі фірмових магазинів Roshen представлено весь асортимент продукції з групою унікальних позицій. Родзинкою асортименту є вишукані подарункові набори і сувеніри; солодоші, вироблені на європейських фабриках компанії; товари виключно з натуральних інгредієнтів і лінійка нових тортів, запущена у виробництво в жовтні 2013 року. Корпорація продовжує відкривати нові фірмові магазини в Києві,

фасади яких прикрашені унікальними динамічними вітринами, що вже стали візитівкою мережі [12].

Тож на сьогодні корпоративний бренд Roshen цілеспрямовано візуалізує свій логотип на високому рівні. Це вже не стільки реклама, біг-борди і величні зображення назви чи логотипу, як мерчандайзинг, Інтернет, мережа фірмових магазинів і навіть асоціація з розвагами і добробутом у містах. А також цікаві пізнавальні екскурсії на кондитерські фабрики, що систематично проводяться для дітей 8-14 років, із дегустацією солодощів і подарунками.

Як бачимо, створивши сильний національний бренд, у 2005 р. компанія приступає до активної стратегії міжнародного брендингу. Перспективу глобального просування продукції на зарубіжні ринки визначено в самій назві латинськими літерами. Здійснене у такий спосіб вдале поєднання створило сильний міжнародний корпоративний бренд із акцентом на високоякісному українському виробництві. Елементи товарного бренда також присутні (торти «Київський», «Золотий ключик», цукерки «Вечірній Київ»), але обов'язково з логотипом компанії, і вважаються візитівкою саме брендової компанії Roshen. На сучасному етапі стратегія просування продукції на зовнішні ринки більше нагадує змішану, оскільки має елементи багатонаціональної. Це пов'язано з придбанням угорського підприємства Bonbonetti Choco. Вклавши інвестиції, корпорація залишила назву відомого європейського бренда, і тим самим зберегла прихильність постійних клієнтів.

Тож, розглянувши особливості маркетингової політики Roshen, без перебільшення можна стверджувати, що настільки міцний фундамент компанії забезпечили не лише інноваційна діяльність, висока якість продукції та великий асортимент, а насамперед успішна корпоративна брендингова стратегія, вдале позиціонування та просування, використання нестандартних підходів маркетингу. Однак бренд-менеджмент полягає в постійній і цілеспрямованій підтримці торговельної марки, пошукові нових шляхів із реалізації стратегії розвитку бренда. Тим більше, дія зовнішніх факторів, висока конкуренція і загострення політичної ситуації в Україні вимагають вирішення наявних проблем, нових підходів та інновацій у процесі брендингу.

Тому основними завданнями корпорації Roshen на сучасному етапі є: по-перше, зберегти лідерство за загальними обсягами виробництва і продажів кондитерських виробів в Україні; по-друге, завоювати нові ринки збуту, розширити географічні та фінансові можливості транснаціональної корпорації; по-третє, підсилити чи встановити емоційну єдність зі споживачами і робітниками компанії.

Для реалізації першого завдання слід, перш за все, зберегти лідерство за сегментами: шоколадні цукерки (у коробках і вагові), карамель, борошняні вироби; а також збільшити кількість продажів плиткового шоколаду. Цього можна досягти за допомогою підсилення ролі національного бренда у свідомості українців шляхом проведення рестайлінгу логотипу та слогана. Для українців 2014 р. став переломним етапом у піднесенні патріотичного духу, шануванні української символіки та національного вбрання. Тому як істинно українському брендові компанії доцільно внести до логотипу обрамлення у жовто-синіх кольорах, підкреслення у вигляді національного орнаменту. Вдалим слоганом може стати: «Європейські цінності в українських традиціях». Ураховуючи минулорічні помилки, написи на обгортках продукції, що реалізується на території України, обов'язково повинні містити підпис українською мовою; а продукція, що йде на експорт – українською, англійською і російською.

У процесі імплементації міжнародної брендингової стратегії доцільно пере-

йти до транснаціонального бренда шляхом адаптації торговельної марки, компанії, ринкової пропозиції та маркетингових заходів до місцевих умов. При цьому монобренд корпорації повинен залишатися на видноті та використовуватись як підґрунтя для місцевої адаптації. Зокрема, щодо обгортки для кондитерських виробів на експорт у Росію та Липецької кондитерської фабрики, то повинна переважати російська мова, але з обов'язковим наголосом на високоякісному істинно українському виробництві. Більшість представників української діаспори готові купувати саме таку продукцію, а російським політикам це б нагадувало, про конкурентоспроможність саме українських товарів. На європейському, американському, азійському ринках необхідно провести масштабну PR-кампанію в пресі та на телебаченні із залученням відомих українських зірок і спортсменів, котрі стали своєрідними символами української нації. Ефективність подібних маркетингових засобів показала у свій час The Coca-Cola Company.

Третє завдання Корпорації на сучасному етапі можна реалізувати шляхом використання новітньої технології створення, просування та управління брендом – концепції «4-D-брендингу». Її автор, шведський маркетолог Т. Гед, у книзі «4-D Branding» наголошує, що сьогодні бренди будують навколо відносин, а не навколо речей [5]. І компанія Roshen дійсно зробила вже досить багато в цьому напрямі. Однак повністю зрозуміти бренд і зробити так, щоб споживачі ним жили, означає створити власний «бренд-код», який виділятиме основні характеристики бізнесу: як він виглядає, що робить, як себе почуває [4]. Розумове поле бренду Roshen повинно існувати в чотирьох вимірах: функціональному (сприйняття споживачем користі від бренду), соціальному (здатність ідентифікувати себе з певною суспільною групою за рахунок користування певним брендом), ментальному (особиста трансформація споживача, побудова нового уявлення про себе), духовному (сприйняття глобальної та локальної відповідальності, яка проявляється в етичних принципах та екологічних проблемах) [5], як це зображено на рис. 2.

Ці чотири виміри є основою для розуміння справжньої природи монобренду Roshen, його головної ідеї, філософії, того, як продукція сприймається споживачами і як впливає на них; дасть можливість визначити сильні та слабкі сторони та сформувати майбутній потенціал бренду. Компанії, які мають розумінням цієї моделі, є лідерами на сучасному ринку: Adidas, Starbucks, The Body Shop, Visa, Nike, Apple Inc. [4].

	ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР Продукція подобається мені за якістю, смаком, натуральністю, красою і доступною ціною		
ДУХОВНИЙ ВИМІР Корпоративна соціальна відповідальність компанії задовольняє мої моральні етичні принципи	РОЗУМОВЕ ПОЛЕ БРЕНДА ROSHEN	СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР Я – сучасна освічена особистість, оскільки споживаю продукцію, виготовлену за європейськими стандартами	
		МЕНТАЛЬНИЙ ВИМІР У мене покращується настрій від споживання, бо я усвідомлюю себе Українцем	

Рис. 2. Розумове поле бренду Roshen за методом «4-D-брендингу»

Джерело: розроблене автором за [5; 9]

Як з'ясували, корпорація Roshen інноваційна не лише у виробництві та менеджменті, а і в самому процесі брендингу. Такі маркетингові заходи, як прес-сніданки, подарунки, промоакції, екскурсії, прикрашення екстер'єру фабрик, благоустрій міст – неординарні методи популяризації бренда. Але оскільки сьогодні Інтернет має величезну роль у рекламуванні товарів і послуг, доцільно було б більше уваги приділити саме інтернет-рекламі. Офіційний сайт компанії добре розроблений і має інформаційну наповненість, але не всі користувачі його відвідують. Тож основними функціями реклами та брендингу в Інтернеті повинні стати: залучення користувачів на сайт, стимулювання інтересу до компанії, вивчення споживчих потреб, утримування відвідувачів на сайті, підтримка індивідуальних відносин зі споживачем. Нововведенням може стати поява нестандартних форматів банерів, використання системи контекстної реклами (система «Begun») та реклама у вигляді ігор, завдяки якій у ненав'язливій формі клієнт дізнається про товар [3, с. 40]. Інший неординарний спосіб, що набуває значного поширення у світі – застосування реклами на нестандартних носіях – мультиплікації в метро. На стінах тунелів метро на рівні вікон поїзду встановлюються світлові коробки, на які наносять малюнки за принципом мультфільмів. Реклама діє під час руху поїзда зі швидкістю 8 км/год. Оригінальність і можливість заповнення вільного часу пасажирів може стати ефективним способом рекламування й для Roshen [4].

Висновки

Отже, на прикладі лідерів харчової промисловості ми з'ясували, що економічний ефект від інвестиційних та інноваційних зусиль отримують лише ті компанії, які сліднують чітко розробленій і послідовній брендинговій стратегії, при цьому пристосовуючись до вимог часу і здійснюючи періодичний ребрендинг. Встановлено, що корпорація Coca-Cola обрала поступальний шлях виходу на зовнішні ринки: спочатку була реалізована національна корпоративна брендингова стратегія, і вже після остаточного триумфу в США вона перейшла до міжнародної стратегії брендингу. Вітчизняна компанія Roshen досить вдало сформулила стратегію розвитку високоякісного національного бренда. І в умовах кризової ситуації вирішення нагальних проблем можливе лише за рахунок її удосконалення та рестайлінгу. Перш за все, варто активно впроваджувати ефективні методи, які вже зарекомендували себе як новітні та нестандартні технології брендингу, а саме неординарні методи рекламування, PR-заходи і концепцію «4-D-брендингу». По-друге, зовнішні загрози компанії у зв'язку з політичною кризою слід розглядати як нові можливості, оскільки обмеження реалізації продукції на східному ринку може компенсуватися збільшенням кількості її споживання в Європі завдяки підписанню Асоціації з ЄС і популяризації продукції українських виробників.

Література

1. Аакер Д. Создание сильных брендов : Пер. с англ. / Д. Аакер. – М. : Издательский дом Гребенникова, 2008. – 440 с.
2. Брендинговая стратегия ТМ Roshen // Зеркало рекламы. – 6 жовтня 2005 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.adme.ru/research/>
3. Власенко О. Новітні підходи до створення нового бренда та виведення його на ринок / О. Власенко // Проблеми науки. – 2007. – № 2. – С. 39-42.
4. Вознюк О. Шляхи удосконалення брендингових стратегій в сучасних умовах / О. Вознюк // Науковий блог НАУ «Острозька академія». – 13 травня 2010 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.org.ua>
5. Гэд Т. 4D Брендинг : взламывая корпоративный код сетевой экономики / Т. Гэд. – Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. – 230 с.

6. Энциклопедия «Brandpedia»: история брендов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.brandpedia.ru/index>
7. Ковалюк О. Винницький фонтан: новості, фотографія, інформація / О. Ковалюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vinfontan.in.ua/index.php/ru>
8. Котлер Ф. Бренд-менеджмент в В2В-сфері / Ф. Котлер, В. Пфферч ; пер. с англ. Е. В. Виноградовой. – М. : Вершина, 2007. – 432 с.
9. Махнуша С. М. Наукові засади та практичні аспекти оцінки ринкових позицій бренда (на прикладі галузі шоколадних і кондитерських виробів України) / С. М. Махнуша, С. М. Березова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 1. – С. 105-113 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/>
10. П'янова О. В. Розвиток брендів у маркетинговій діяльності молокопереробних підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / О. В. П'янова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://liber.onu.edu.ua/>
11. Офіційний сайт «Кока-Кола Беверіджис Україна» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://coca-colahellenic.com.ua/>
12. Офіційний сайт кондитерської корпорації «Roshen» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://roshen.com>
13. Офіційний сайт Marketing Media Review // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mmr.ua/news/id/>
14. 50 самых популярных брендов Украины. Рейтинг Фокуса // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://focus.ua/charts/284039/>
15. Шпір М. Ф. Ефективність портфелів брендів молокопереробних підприємств / М. Ф. Шпір // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ir.kneu.edu.ua>
16. Шульгіна Л. М. Брендінг : теорія і практика (на прикладі об'єктів комерційної нерухомості): монографія / Л. М. Шульгіна, М. В. Лео. – Київ – Тернопіль : Астон, 2011. – 272 с.
17. Яцюк Д. В. Управління рекламною діяльністю в системі брендингу на ринку продовольчих товарів : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Д. В. Яцюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://referatu.net.ua/referats/7569/178070>
18. Chernatony L. Brand Management Through Narrowing the Gap Between Brand Identity and Brand Reputation / Leslie de Chernatony // Journal of Marketing Management, 1999. – P. 157-179.

УДК 330.341.1

І.І. Каліна
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту та маркетингу,
Університет економіки та права «КРОК»*

М.В. Шемеляк
*магістр,
кафедра управління інноваційною діяльністю,
Університет економіки та права «КРОК»*

Інноваційно-інвестиційний механізм розвитку некомерційної організації

У статті досліджено основні аспекти інноваційно-інвестиційного механізму розвитку некомерційної організації, визначено джерела фінансування некомерційних недержавних організацій та виявлено їх недоліки.

Ключові слова: інвестиції, некомерційна організація, благодійність, фінансування.

И.И. Калина
кандидат экономических наук, доцент
кафедры менеджмента и маркетинга,
Университет экономики и права «КРОК»

М.В. Шемеляк
магистр,
кафедра управления инновационной деятельностью,
Университет экономики и права «КРОК»

Инновационно-инвестиционный механизм развития некоммерческой организации

В статье исследованы основные аспекты инновационно-инвестиционного механизма развития некоммерческой организации, выявлены источники финансирования некоммерческих негосударственных организаций и недостатки данных видов финансирования.

Ключевые слова: инвестиции, некоммерческая организация, благотворительность, финансирование.

I.I. Kalina
PhD in Economics, Associate Professor
Department of Management and Marketing
«KROK» University

M.V. Shemeliak
Master Degree holder
Innovative Activity Management Department
«KROK» University

Innovation and investment mechanism of the non-profit organization development

The article deals with the main aspects of innovation and investment mechanism of the non-profit organization development. The main sources of funding for non-profit organizations and disadvantages of these types of financing were identified.

Keywords: Investments, a non-profit organization, charity funding, financing.

Постановка проблеми

Понад два десятиріччя суверенітету України не забезпечило переходу економічної системи до сталого розвитку. Досі втрачається виробничий і науково-технічний потенціал країни, невирішеною залишається проблема спрямування власне ринкового механізму на активізацію розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності. Усвідомлення змісту завдань інвестиційно-інноваційної діяльності неможливе без висвітлення факторів і механізмів впливу на неї, що за умови комплексної активізації, забезпечить формування стійкої системи створення та напрацювання, використання й розвитку інвестицій та інновацій, а також їх реальне перетворення у прискорювачі економічного розвитку України.

На сьогодні проблема фінансування некомерційних організацій стоїть найгостріше, ніж будь-коли. Велика частина організацій за останні кілька місяців

перебуває на межі виживання. Звичайно ж, у першу чергу це пов'язано з політичною ситуацією в Україні, з тим, що всі сили та кошти спрямовуються на допомогу АТО і це дійсно необхідно робити. Однак інші некомерційні організації дійсно страждають від нестачі фінансів і намагаються докладати максимум зусиль для того, щоб залучити інвестиції. І, звичайно, досі сегмент вітчизняної благодійності залишається мало розвиненим порівняно з країнами США та Європи.

Вказане потребує проведення глибокого наукового дослідження процесів активізації інвестиційно-інноваційного механізму розвитку некомерційних організацій з метою розроблення теоретико-методологічних засад обґрунтування змістово-часових характеристик структурних реформ національної економіки на основі активізації розвитку інвестицій та інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми інвестування та інноваційного розвитку некомерційних організацій знаходять своє відображення в наукових роботах вітчизняних і зарубіжних учених, таких як: І.Ю. Беляєва [9], Дж. Дуглас Александер [7], М.А. Ескіндаров [9], Крістіна Дж. Карлсон [7], С.С. Логачова [1], Е.Л. Шекова [2].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Недостатньо висвітленими залишаються питання формування фінансово-економічних умов взаємодії держави, бізнес-структур і некомерційних організацій як визначального фактору успішності їх співпраці.

Формулювання цілей статті

Метою статті є систематизування інноваційно-інвестиційного механізму розвитку некомерційної організації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Через ситуацію в країні в цілому, а також у зв'язку з тим, що некомерційних організацій щороку стає все більше, отримувати необхідні джерела фінансування їм стає все складніше. Тому варто використовувати інноваційні інструменти залучення необхідних інвестицій.

Благодійність є важливою складовою громадянського суспільства та вагомим сегментом соціокультурного життя кожної країни. Так, близько третини соціальних програм у Західній Європі та США здійснюються благодійними організаціями. Загальний обсяг витрат благодійних організацій США становив у 2012 р. понад 315 млрд. доларів.

Благодійна діяльність вважається безкорисливою діяльністю благодійних організацій, що не передбачає отримання прибутків. У сучасному світі поширеними формами здійснення благодійності є відсоткова та корпоративна філантропія, організація цільових фондів підтримки організацій соціокультурної сфери, дедалі частіше благодійна діяльність набуває форм соціальних інвестицій.

В українському суспільстві також упроваджуються новітні тенденції та засоби здійснення благодійної діяльності. На зміну старим, що полягали в самодостатності виділення коштів на благодійні цілі, розвиваються підходи з використанням новітніх практик, механізмів, зростає професійний рівень реалізації такої діяльності.

В Україні створено розгалужену нормативно-правову базу регулювання благодійної діяльності, яка в цілому відповідає європейським і міжнародним нормам. Так, благодійна діяльність регулюється Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [1], що визначає загальні засади благодій-

ної діяльності в Україні, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму і милосердя, забезпечує сприятливі умови для утворення і діяльності благодійних організацій.

Зазначений закон набрав чинності з 3 лютого 2013 року. Він містить низку нових положень, зокрема щодо благодійної пожертви, благодійного гранту, а також публічного збору благодійних пожертв тощо. Законом чітко визначено сфери, види благодійної діяльності та види благодійних організацій, а також передбачено новий порядок державної реєстрації благодійних організацій.

У цій статті під терміном «некомерційна організація» ми будемо розуміти недержавні благодійні організації та благодійні фонди.

Некомерційна недержавна організація (далі – ННО) – це суб’єкт господарювання, який здійснює некомерційну господарську діяльність і працює незалежно від державних органів (але одночасно в тісному з ними співробітництві), члени якої зацікавлені в забезпеченні розвитку та процвітанні підприємств певної галузі, незалежно від спрямування комерційної діяльності. Внутрішню ефективність некомерційних недержавних організацій визначає комплексна характеристика – організаційна спроможність, яку треба розглядати як здатність організації формувати і використовувати внутрішні можливості для виконання місії та подальшого розвитку [2].

Наявність ресурсів є важливим елементом спроможності організації виконувати проекти та надавати послуги. Крім того, ресурси ННО свідчать про рівень життєздатності та незалежності організації. Ведення діяльності будь-якої організації вимагає наявності певних ресурсів. Вимоги до ресурсів визначаються цілями і завданнями діяльності організації, особливостями зовнішнього середовища тощо. Ресурси, як складник організаційної спроможності ННО є основою, на якій базуються інші складники.

Джерела фінансування некомерційних організацій поділяються на три групи: залучені, державні, власні кошти.

Некомерційні недержавні організації здебільшого не мають у своєму розпорядженні стільки фінансових ресурсів, скільки комерційні. Однак вони мають багато дозволених законодавством джерел формування фінансових ресурсів. Некомерційні цілі господарювання вимагають від ННО не тільки розроблення власних прибуткових напрямів діяльності, а й залучення зовнішніх джерел фінансування з боку держави, населення і приватного сектору.

Таблиця

Джерела фінансування некомерційних недержавних організацій

Джерела фінансування		
Залучені	Державні	Власні
Благодійні та спонсорські кошти	Пряме фінансування	Доходи від основної діяльності
Гранти	Непряме фінансування	Пасивні доходи
Членські внески		
Резервні внески		
Позикові кошти		

Джерело: [3]

Попри видиму наявність великої кількості механізмів залучення інвестицій для ННО залишається однією з найбільш пріоритетних завдань. По-перше, час-

тина з цих механізмів не є достатньо ефективною (наприклад, позикові гроші доведеться коли-небудь повертати), інша частина є складно досяжною (наприклад, отримання грантів поширюється не на всі сфери і конкуренція при цьому є величезною), ще частина втрачає з часом свою платоспроможність (благодійники та спонсори внаслідок кризи намагаються економити, що відображається на розмірах їх внесків) [4; 5]. По-друге, досі не створено ефективних механізмів стимулювання благодійної діяльності. Розвиток благодійної діяльності в українському суспільстві супроводжується низкою невирішених проблем:

- відсутність системної державної підтримки розвитку благодійної діяльності. У вітчизняному законодавстві не закріплено узгодженого переліку цілей і видів благодійної діяльності;

- ускладнена процедура реєстрації благодійних організацій: спочатку Міністерством юстиції України, його обласними та міськими управліннями чи виконавчими комітетами місцевої влади, а пізніше – державним реєстратором;

- можливості громадян і бізнесу в благодійності обмежуються через неузгодженість норм законодавства про оподаткування та проблемами в отриманні податкових пільг, наявна нечіткість норм про оподаткування благодійної допомоги фізичним особам;

- непослідовність і складність тлумачення норм вітчизняного законодавства, відсутність законодавчого регулювання окремих видів і форм благодійної діяльності;

- обмежений доступ осіб до благодійної допомоги та інформації про її суб'єктів, а суперечливі положення законодавства про соціальну рекламу, меценатство та спонсорство не сприяють формуванню в суспільстві культури благодійності та поваги до благодійної діяльності як такої [6].

Для українських некомерційних організацій з метою залучення ресурсів пропонується використовувати інноваційні засоби, які використовують інші розвинені країни (рис).

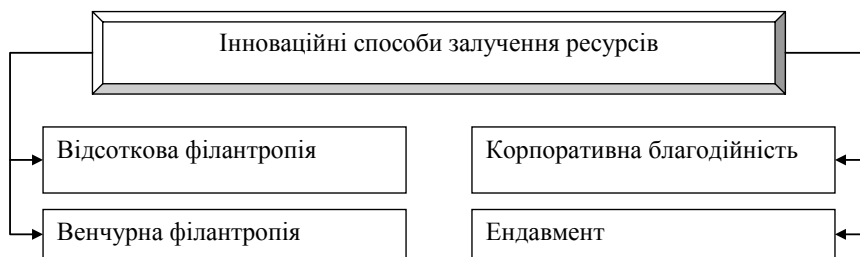

Рис. Інноваційні способи залучення ресурсів

Джерело: удосконалено автором на основі [2]

Розглянемо детально кожний інноваційний спосіб залучення ресурсів.

Відсоткова філантропія – механізм фінансової підтримки неприбуткових організацій у країнах Східної Європи, що полягає в наданні громадянам права на власний розсуд розпорядитися на користь обраних ними неприбуткових організацій, законодавчо визначеним відсотком сплаченого громадянами податку з прибутку.

Відсоткову філантропію першою запровадила Угорщиною в 1996 році. Згодом за ініціативою (після вивчення її позитивного впливу) приєдналися Словаччина, Польща, Литва і Румунія (2003-2004 рр.), також норма знаходиться на шляху до законодавчого закріплення у Чехії, Молдові, Швейцарії, Японії та розглядається в Македонії.

Відсоткова філантропія є значним джерелом ресурсів для організацій громадянського суспільства, хоча вона має не тільки монетарну цінність, наразі приносять демократичні принципи в суспільство та управління державою, а саме:

- участь громадян в управлінні бюджетним процесом, справах громади та вирішенні суспільно-важливих питань;
- децентралізація влади та розподіл її між громадянами, організаціями громадянського суспільства, урядовими структурами;
- зростання відповідальності організацій громадянського суспільства за наслідки своєї діяльності, цінності та значення цих організацій у суспільстві.

Суть відсоткової субсидії полягає в тому, що платник податку на доходи фізичних осіб (ПДФ) має право переадресувати певний, встановлений законом, відсоток свого податку, уже сплаченого до відповідного бюджету, на суспільні потреби – безпосередньо до організації, яка займається вирішенням суспільної проблеми. Таким чином, громадяни беруть участь у адмініструванні частини свого податку замість державних структур, впливаючи на прийняття рішень у державі та управління державою. Суспільні потреби та отримувачі субсидії в кожній країні визначені законом згідно з існуючими пріоритетами, доцільністю та сформованою системою суспільно-корисних інституцій [7].

Цей механізм надання благодійної допомоги є не так вагомим джерелом позабюджетного фінансування культури, скільки ефективним засобом залучення широких верств суспільної підтримки розвитку та формування громадської відповідальності за культуру.

Упровадження відсоткової філантропії фактично не зменшуватиме базу надходжень до державного бюджету, а сприятиме формування громадянського суспільства, популяризації благодійної діяльності в суспільстві.

Корпоративна благодійність – благодійна діяльність комерційних компаній, основними мотиваціями якої є створення іміджу престижності компанії або використання благодійності як непрямой реклами. В Україну цей вид благодійної діяльності прийшов із розвинених країн Заходу, де така практика нині становить важливу складову соціальної відповідальності бізнесу [8].

У США 88% компаній мають свої корпоративні фонди та благодійні програми. За останніми даними Комітету підтримки корпоративної філантропії, кожна зі 150 найпотужніших американських компаній виділила на благодійність 23,5 млн. доларів.

У 2013 р. в Україні на підставі фінансової звітності добродійників, ранжированих відповідно до обсягів їхніх благодійних бюджетів, було складено перший Національний рейтинг, що обчислювався для трьох окремих категорій: добродійник-компанія, добродійник-фонд або організація, добродійник-фізична особа. У рейтингу взяли участь 20 компаній. На відміну від благодійних фондів, дані про добродійну діяльність компаній не були такими повними і не всі підтверджувалися фінансовими документами (що було дозволено умовами рейтингу). Попри це, отримана інформація дає змогу виявляти пріоритети соціальних проектів українського бізнесу й міжнародних компаній, що працюють в Україні.

Компанії, які взяли участь у рейтингу, 2012 р. виділили на добродійність 140271292 грн. (удвічі більше благодійного бюджету компаній у 2011-му), що становило 24% загального благодійного бюджету всіх 59 учасників рейтингу.

Благодійний бюджет-2012 компаній у різних сферах розподілився так: охорона здоров'я – 14%; спорт і фізична культура – 6,7%; соціальний захист і соціаль-

на допомога – 3,5%; міжнародні ініціативи – 3,2%; мистецтво і культура – 2,2%; довкілля і захист тварин – 1,8%; наука і освіта – 0,5%.

Найбільша частина благодійного бюджету компанії належить до розділу «інше» (67,8%). Аналіз отриманих анкет показав, що заявлені в цьому розділі програми здебільшого стосуються тематики розвитку суспільства, передусім – розвитку інфраструктури місцевих співтовариств, управлінського потенціалу, підтримки місцевих ініціатив тощо.

Рейтинг засвідчив, що найбільш прозорими та відкритими у сфері корпоративної філантропії є представництва транснаціональних компаній або найбільших вітчизняних корпорацій [9].

Корпоративна благодійна діяльність в Україні набирає дедалі значніших обертів, створюючи можливості надання значної підтримки громадським організаціям, а також реалізації численних благодійних програм у культурно-мистецькому середовищі. Основними мотивами, що спонукають представників бізнесу спрямовувати кошти на культурний розвиток, є:

- рекламні можливості (промоція бренду чи продукції компанії) в рамках культурного проекту;
- створення позитивного іміджу компанії, демонстрація політики соціальної відповідальності.

Однак, значне ускладнення бюрократичних процедур, що супроводжують ведення благодійної діяльності, стримує темпи розвитку цього напрямку благодійності та зумовлює небажання комерційних організацій офіційно займатися благодійністю.

Ендавмент – цільовий фонд, що формується переважно за рахунок благодійних пожертв. У подальшому він використовується як недоторканий капітал. А вже прибуток від розміщення ендавменту в банках або інвестиційних кампаніях спрямовується на благодійні цілі. Фактично всі великі організації культури, музеї, благодійні фонди Заходу мають ендавменти, які становлять 10-15% річного прибутку [10].

Спонсори надають ендавменти для неприбуткових організацій з метою фінансової підтримки їхньої діяльності. Організації чи компанії з управління активами за дорученням цих організацій інвестують ендавмент з метою отримання доходу, що спрямовується на цілі, визначені надавачем ендавменту. Спонсор може визначати конкретні цілі ендавменту і спосіб його інвестування. Сума пожертви може бути недоторканною довічно чи на визначений період, при цьому використовують тільки отриманий від неї дохід.

Як правило, ендавменти використовують для фінансової підтримки діяльності: закладів освіти (університети, коледжі, приватні школи), закладів культури (театри, музеї, бібліотеки), релігійних організацій.

Ендавменти набули широкого використання в системі вищої освіти США.

Університети та коледжі, особливо США та Великої Британії, мають великими ендавменти. Найбільшим володіє Гарвардський університет в США. Ринкова вартість його ендавменту становила 26 млрд. дол. у 2009 році. Другим за величиною ендавментом володіє Єльський університет, ринкова вартість якого становить 16,3 млрд. дол., і третім за величиною є ендавмент Стенфордського університету – 12,6 млрд. доларів.

В Україні тільки починають усвідомлювати можливості цього інструменту здійснення благодійної діяльності. Усе більше організацій зацікавлені у створенні ендавменту, однак, його розвиток стримується відсутністю спеціального законодавства.

Венчурна філантропія (соціальні інвестиції) – підхід до благодійної діяльності, який використовує принципи венчурного капіталу – довгострокові інвестиції та безпосередньої підтримки.

Венчурна філантропія виникла в середині 90-х років у США, однак дуже швидко поширилась у Європі та набула тут свого подальшого розвитку в різноманітних національно-специфічних формах. Благодійна допомога спрямована на досягнення цілей:

- допомогти некомерційній організації реалізувати свої ідеї;
- допомогти їй працювати більш професійно та стати стабільною.

В українському суспільстві розвиток цього напрямку викликає все більше зацікавлення з боку бізнесових кіл, створюються експертні громадські організації, проводяться профільні семінари тощо. Однак подальший розвиток венчурної філантропії потребує підготовки професійних фахівців, проведення фундаментальних і прикладних досліджень, обміну міжнародним досвідом.

Висновки

На сьогодні ситуація з благодійністю в Україні є двоякою, з одного боку Фонди допомоги АТО привертають масові пожертвування та інвестиції, з іншого боку ННО зазнають занепаду й відтоку інвестицій. У зв'язку з цим їм необхідно впроваджувати інноваційні інструменти залучення інвестицій, такі як відсоткова філантропія, корпоративна благодійність, ендавмент, венчурна філантропія, які успішно впроваджують у більш розвинених країнах.

Література

1. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>
2. *Логачова С. С.* Особливості управління некомерційною організацією / С. С. Логачова // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Простір і час сучасної науки». – К. : ТОВ «ТК МЕГАНOM». – 2006. – С. 22-23.
3. *Шекова Е. Л.* Экономика и менеджмент некоммерческих организаций : Учебное пособие / Е. Л. Шекова. – СПб, 2005. – 154 с.
4. Український форум благодійників. Результати опитування «Благодійність в Україні в умовах кризи» (1-10 квітня 2009 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ufb.org.ua/events/1082.html>
5. Центр філантропії. Звіт дослідження організаційної самодостатності (практики фандрайзингу) організацій громадянського суспільства «Стан розвитку організаційного потенціалу громадянського суспільства в регіонах України». (Київ, 2008 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.philanthropy.org.ua/filestorage/File/Report-res-ukr.doc>
6. Центр філантропії. Результати загальнонаціонального опитування «Благодійна Україна : практика та ставлення населення України до благодійництва» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.philanthropy.org.ua/filestorage/File/Survey.pdf>
7. *Дж. Дуглас Александер, Кристина Дж. Карлсон.* Основные принципы фандрейзинга. Секреты привлечения денежных средств для неприбыльных организаций. – Баланс Бизнес Букс, 2007 г.
8. Adóegyszázalék.lap.hu – сайт пошуку неприбуткових організацій Угорщини, що мають право на отримання відсоткової субсидії
9. *Беляева І. Ю.* Корпоративна соціальна відповідальність, монографія / І. Ю. Беляева, М. А. Ескіндаров. – М. : КноРус, 2008.
10. Тренди корпоративної філантропії в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/socium/korporativna-filantropiya-socialni-investiciyi-biznesu-.html>
11. Harvard Bussines Review Некоммерческие организации. – Юнайтед Пресс, 2008 г.

УДК 330.341.1

В.Р. Кігель

*професор кафедри математичних методів і статистики,
кандидат економічних наук, доцент
Університету економіки та права «КРОК»*

К.С. Мусяненко

студент

*Інституту післядипломної освіти,
Університет економіки та права «КРОК»*

Ризики в інноваційній діяльності виробничо-торговельного підприємства

У статті визначено поняття «ризик» і наведено найпоширеніші види ризиків у інноваційній діяльності виробничо-торговельних підприємств. Висвітлено основні аспекти управління ризиками в інноваційній діяльності.

Ключові слова: інноваційна діяльність, ризик, класифікація, управління.

В.Р. Кизель

*профессор кафедры математических методов и статистики,
кандидат экономических наук, доцент
Университета экономики та права «КРОК»,*

К.С. Мусиенко

студент

*Института последипломного образования,
Университет экономики и права «КРОК»*

Риски в инновационной деятельности производственно-торгового предприятия

В статье определено понятие «риск» и названы распространенные виды рисков в инновационной деятельности производственно-торговых предприятий. Освещены основные аспекты управления рисками в инновационной деятельности.

Ключевые слова: инновационная деятельность, риск, классификация, управление.

V. Kigel

*PhD in Economics, Associate Professor,
Professor of the Mathematical Methods and Statistics Department,
“KROK” University*

K. Musiienko

student

*Institute for Post Diploma Studies,
“KROK” University*

Risks in Innovative Activity of Production and Trading Enterprise

In this article the most common notion of risk is defined and the most expanded kinds of risk in innovative activities of production and trading enterprises are provided. The main aspects of risk management in innovative activity are highlighted.

Tags: innovative activity, risk, classification, management.

Постановка проблеми

Сучасна ринкова економіка характеризується достатньо високим ступенем динамічності та нестабільності. Будь-яка підприємницька діяльність, особливо інноваційна, тісно пов'язана з ризиком. Для успішного існування в умовах ринкової економіки підприємству необхідно використовувати сміливі, нетривіальні дії – упроваджувати нововведення, створювати інновації. Недостатня увага до вирішення питань з ідентифікації та управління ризиками інновацій може негативно позначитися на результатах фінансово-господарської діяльності підприємства в довгостроковій перспективі. Тому питання вдосконалення системи теоретичних, методологічних і практичних аспектів управління ризиками інновацій є важливим на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам дослідження інноваційних ризиків на підприємствах присвячені праці провідних зарубіжних і вітчизняних учених, фахівців у галузі економіки, таких як: В.Г. Андрійчук [1], В.В. Вітлінський [5], Л.С. Кобиляцький [8], І.В. Балабанов [2], І.О. Бланк [3], Ф.Х. Найт [9] та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Потребує вивчення питання обґрунтування поняття «ризик» і визначення основних видів інноваційних та виробничо-господарських ризиків у діяльності виробничо-торговельного підприємства з метою вдосконалення механізму управління ризиками.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення ризиків інноваційної діяльності виробничо-торговельних підприємств і висвітлення загальної схеми управління ними.

Виклад основного матеріалу дослідження

Головною метою будь-якої інноваційної діяльності є створення нового продукту та максимізація прибутку від його реалізації. Слід зазначити, що інноваційна діяльність здебільшого пов'язана з суттєвими або радикальними змінами в роботі підприємства, тому завжди містить значний ризик отримання негативного результату від застосування інноваційних рішень чи інноваційного продукту. Отже, надзвичайно важливим моментом досліджень у сфері інновацій є розрахунок та оцінка ризиків, розроблення методів управління ними, створення програм реагування та коригування можливих негативних проявів їхнього впливу на діяльність підприємства для часткового зменшення або повного усунення несприятливих наслідків.

Вважають, що термін «ризик» – грецького походження, який бере початок від слів «rîdsikon, rîdsa» – «стрімчак, скеля» і пов'язується, у першу чергу, з появою небезпеки або непевності в будь-якій сфері господарської діяльності та суспільно-економічного життя [7, с. 99].

Не буває інноваційної діяльності без ризику. Діяльність інноваційного підприємства завжди супроводжується великим ризиком, оскільки неможливо передбачити у повній мірі отримання позитивних чи негативних результатів від інноваційної діяльності. Загалом «ризик» розуміють як можливість чи загрозу відхилення результатів, конкретних дій чи рішень, від очікуваних. Ризик – це атрибутивна характеристика доцільності діяльності суб'єктів господарювання й управління, що обумовлює можливість максимізувати загальну та індивідуаль-

ну корисність на основі креативних управлінських рішень, що приймаються в умовах конфлікту інтересів, реальних загроз і небезпек, мінімізація яких обмежена накопиченим потенціалом, рівнем невизначеності й асиметричним розподілом інформації про параметри зміни в часі станів середовища життєдіяльності та господарювання [11, с. 118]. Це визначення розширює поняття низки аспектів категорії «ризик» не тільки як оцінки деяких можливих втрат, що визначають альтернативність економічної поведінки за їх мінімізацією, але і як стану соціально-економічного середовища, що дає змогу максимізувати економічний прибуток за допомогою креативних управлінських рішень, спрямованих на накопичення якісного інвестиційного потенціалу. Ризик – об'єктивно неминучий елемент прийняття будь-якого господарського рішення через те, що невизначеність – неминуча характеристика умов господарювання.

Розрізняють більше 220 видів ризиків та понад 40 різних їх класифікаційних ознак. В економічній літературі досі не розроблено загально визнаної та вичерпної класифікації ризиків. Пов'язано це з тим, що на практиці постійно з'являється велика кількість проявів ризиків, межі їх окремих складових часто є досить умовними, не завжди спостерігається чіткість у дотриманні класифікаційних ознак при ідентифікації того або іншого виду ризику, у низці випадків у класифікації присутній не сам ризик, а його причини або наслідки. Класифікацію ризиків інноваційної діяльності розробляють для формування методології їхнього аналізу, розроблення методів і можливостей прикладного та практичного використання. З одного боку, класифікація визначається загальними формальними правилами, що забезпечують коректність методу дослідження й адекватність одержуваної системи класифікації. З іншого боку, класифікація повинна завжди підпорядковуватися цілям дослідження, виконувати конкретне наукове аналітичне завдання. У результаті цього сформовані класифікаційні системи можуть і повинні істотно різнитися за своїм конкретним наповненням, але при цьому мати досить тверду однотипну (як правило, ієрархічну) структуру.

Систематизація ризиків інновацій є першим кроком на шляху до формування ефективної системи ризик-менеджменту інновацій. У ризик-менеджменті ефективність організаційних дій певною мірою обумовлена ідентифікацією особливостей кожного конкретного виду ризиків. Зарубіжні та вітчизняні вчені стверджують, що кожному виду ризику відповідає індивідуальна стратегія його управління. На основі узагальнення думок зарубіжних і вітчизняних економістів основні види ризиків, що виникають у процесі створення та реалізації інновації, можуть бути систематизовані (рис. 1).

Що стосується ризиків у інноваційній діяльності виробничо-торговельного підприємства, то вони пов'язані з виробництвом будь-якої продукції, товарів і послуг, у процесі якого виникають проблеми застосування технології виробництва, неповного завантаження виробничих потужностей, зниження інтенсивності виробництва, зростання браку тощо. Виробничо-господарські ризики поділяються на такі групи: технічні, технологічні, інноваційні, майнові (табл. 1).

Технічні ризики залежно від складу основних та оборотних фондів поділяють на:

- а) промислові ризики (машини та обладнання);
- б) будівельно-монтажні (будівлі, споруди, передавальні пристрої);
- в) електротехнічні ризики (прилади, обчислювальна техніка, засоби зв'язку).

Технічні ризики проявляються як аварії внаслідок раптового виходу з ладу машин та обладнання, збою в технології виробництва. Ці ризики мають універсальний характер, тобто захищають об'єкт від багатьох причин збитку: помилок

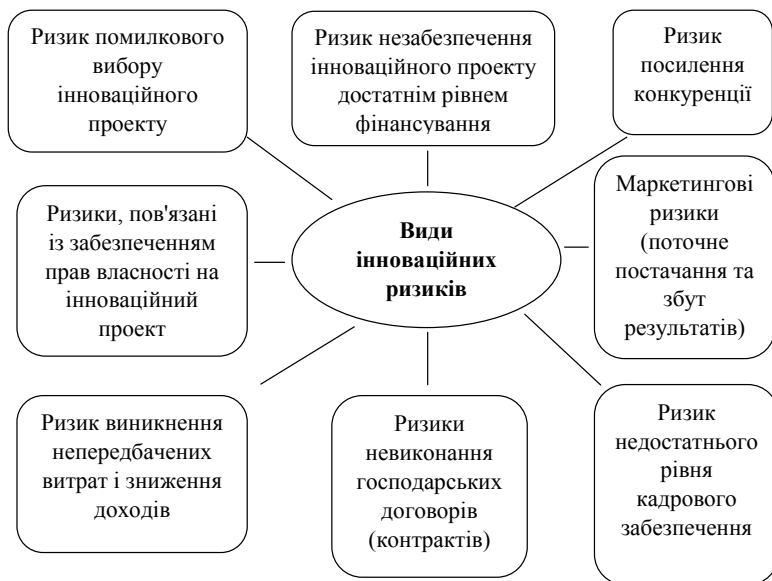

Рис. 1. Основні види інноваційних ризиків

Джерело: удосконалено авторами на основі [4, с. 178]

управління, монтажу, порушення технології, недбалості в роботі тощо, які призводять до передчасних відмовлень, виходу з ладу машин та обладнання. Технічні ризики можуть завдати збитку майну, життю, здоров'ю людей і фінансовим інтересам підприємств.

Технологічний ризик (ризик системи) – це наявний або потенційний ризик втрат, пов'язаних із використанням технічних засобів, високотехнологічного обладнання і технологій. Виникнення цього виду ризику зумовлене збоями комп'ютерної техніки або мереж зв'язку, помилками в математичних моделях, формулах і розрахунках, недоліками в інфраструктурних підсистемах тощо. Рівень технологічного ризику оцінюється розміром фінансових втрат, які виникають унаслідок помилок і збоїв, а також додатковими витратами на їх усунення. Типовим проявом технологічного ризику є збої в технологічній або ж комп'ютерній системі.

Інноваційний ризик – це імовірність втрат, що виникають при вкладанні підприємством коштів у виробництво нових товарів (послуг), які, можливо, не зна-

Таблиця 1

Основні виробничо-господарські ризики

Ризик	Характеристика
Технічний	Виникає при незадовільній організації виробництва та проведенні превентивних заходів або внаслідок морального та фізичного зносу обладнання
Технологічний	Виникає під час похибок у використанні технології або як результат неправильно обраної технології, (тобто зумовлений недосконалістю технології)
Інноваційний	Пов'язаний з ймовірністю втрат унаслідок непередбаченого попиту на товари та послуги, у розвиток яких вкладаються кошти
Майновий	Збитки, одержані внаслідок пошкодження майна підприємства або його повної чи часткової втрати

Джерело: удосконалено авторами на основі [10, с. 176]

йдуть очікуваного попиту на ринку. Інноваційний ризик виникає за таких умов [6, с. 247]:

1) при впровадженні більш дешевого методу виробництва товару чи послуги порівняно з уже використовуваним. Подібні інвестиції будуть приносити підприємству тимчасовий надприбуток, допоки воно є єдиним власником цієї технології. У подібній ситуації підприємство зіштовхується лише з одним видом ризику – можливою неправильною оцінкою попиту на вироблений товар;

2) при створенні нового товару (послуг) на старому устаткуванні. У цьому разі до ризику неправильної оцінки попиту на новий товар чи послугу додається ризик невідповідності якості товару (послуги) у зв'язку з використанням старого устаткування;

3) при виробництві нового товару (послуги) за допомогою нової техніки і технології. У цій ситуації інноваційний ризик включає в себе такі ризики: новий товар (послуга) може не знайти покупця; невідповідність нового обладнання і технології необхідним вимогам для виробництва нового товару (послуги); неможливості продажу створеного устаткування, оскільки воно не підходить для виробництва іншої продукції в разі невдачі.

Майнові ризики – ризики, пов'язані з імовірністю втрати майна підприємства внаслідок диверсії, крадіжки, недбалості, перевантаження технічної та технологічної систем.

Усі виробничо-господарські ризики стосуються групи внутрішніх ризиків, оскільки на них можна безпосередньо вплинути; вони виникають, як правило, з вини самого суб'єкта господарювання.

Комерційні ризики – це можливі збитки або додаткові надходження, що можуть виникнути в процесі реалізації товарів і послуг. До комерційних ризиків належать: ризики неплатежів, маркетингові ризики, у складі яких чільне місце посідають торгові та транспортні ризики (табл. 2).

Таблиця 2

Основні комерційні ризики

Ризик	Характеристика
Неплатежів	Пов'язаний із проблемою відмови в оплаті за поставлені товари та послуги
Маркетинговий	Ризик втрат унаслідок незадовільної маркетингової діяльності підприємства
Транспортний	Зумовлений втратами внаслідок транспортування товарно-матеріальних цінностей між контрагентами чи власними підрозділами
Торговий	Безпосередньо виникає у процесі переходу товарів і послуг від продавця до споживача

Джерело: удосконалено авторами на основі [10, с. 178]

Під ризиком неплатежу (кредитним ризиком) розуміють ризик, що визначається множиною випадкових несприятливих подій, пов'язаних із непогашенням своєчасно та в повному обсязі боржником (боржниками) своїх грошових зобов'язань перед підприємством при настанні строку платежу.

Маркетингові ризики – це ризики, пов'язані з конкурентоздатністю продукції, яку випускають підприємства, ціновою і асортиментною політикою. До маркетингових ризиків включаються також правові аспекти, конкуренція, досвід і контроль, складність продукції. Наприклад, фірми, продукція яких продається на ринках із суттєвими коливаннями цін, мають вищі ризики, аніж зі стабільнішими цінами на продукцію; фірми, які мають дуже нестабільний рівень витрат, під-

лягають значному підприємницькому ризику, до того ж, чим вищою є здатність фірми змінювати ціну продукції, тим нижчий ступінь підприємницького ризику.

Транспортні ризики – ризики, пов’язані з імовірністю втрати активів підприємства (майна, устаткування) при перевезенні автомобільним, морським, річковим, залізничним, повітряним, трубопровідним транспортом. Запобігти цьому ризикові можна при страхуванні загальної відповідальності та страхуванні майна. Транспортні ризики поділяються на ризики карго й каско. Ризики каско стосуються страхування будь-яких видів транспорту (повітряного, морського, річкових суден, залізничного рухомого складу й автомобілів під час руху, стоянки та ремонту). Ризики карго передбачають страхування вантажів, що перевозяться всіма видами транспортних засобів.

Під час реалізації інноваційного проекту ризики можуть виникати на різних стадіях проекту, наприклад, вибору ідеї або ж його продукування. Іноді ризики проявляються безпосередньо вже на стадіях розроблення чи впровадження інновацій у життя. Головне – швидше ідентифікувати можливість виникнення ризику, у такому разі ймовірність виникнення збитків буде нижчою, і навпаки – чим пізніше виявити ризики, тим недосяжнішими будуть поставлені цілі інноваційного підприємства. Ризики в інноваційній діяльності не мають абсолютно певного, статистичного характеру. Він змінює свої характеристики залежно від стадії інноваційного проекту.

Під управлінням ризиками інноваційної діяльності розуміють сукупність практичних заходів, які сформовані на основі принципів, методів та інструментарію прийняття управлінських рішень із урахуванням визначених критеріїв ефективності, що дає змогу знизити невизначеність результатів інноваційної діяльності, підвищити ефективність реалізації інноваційних проектів, зменшити ціну досягнення цілей інноваційного розвитку. Цільова функція управління ризиками інноваційної діяльності складається з розроблення та реалізації управлінських рішень, спрямованих на запобігання негативним ризикам, ефективне розв’язання ризикових ситуацій, що виникають у процесі інноваційної діяльності, тобто відновлення вихідного стану інноваційного процесу й тенденцій його позитивного розвитку в зовнішньому середовищі за мінімально можливих втрат.

Управління ризиками охоплює комплекс заходів, спрямованих на підвищення результативності господарської діяльності підприємства та мінімізацію (чи майже повне усунення) можливих утрат (збитків) у процесі здійснення тих або інших операцій. Узагальнення наукових поглядів і власні міркування дали змогу побудувати блок-схему процесу управління ризиками (рис. 2).

Управління ризиками виробничого підприємства – це процеси, що пов’язані з ідентифікацією, аналізом ризиків, прийняттям рішень і включають максимізацію позитивних і мінімізацію негативних наслідків настання ризикових подій. Найголовнішою умовою для успішної, дієвої системи ризик-менеджменту є дотримання певних принципів, зокрема [2, с. 98]:

- 1) усвідомлення прийняття ризиків;
- 2) мінімізація спектра можливих ризиків і ступінь їх впливу;
- 3) урахування фактора часу в управлінні ризиками;
- 4) швидка реакція суб’єкта господарювання на внутрішні та зовнішні зміни, що виражаються в реалізації ризику;
- 5) інноваційний підхід до управління ризиками;
- 6) формулювання мети управління ризиками та можливість впливу на ті характеристики ризиків, які сприяють досягненню мети;
- 7) надійність інформації – її об’єктивність, достовірність і повнота;

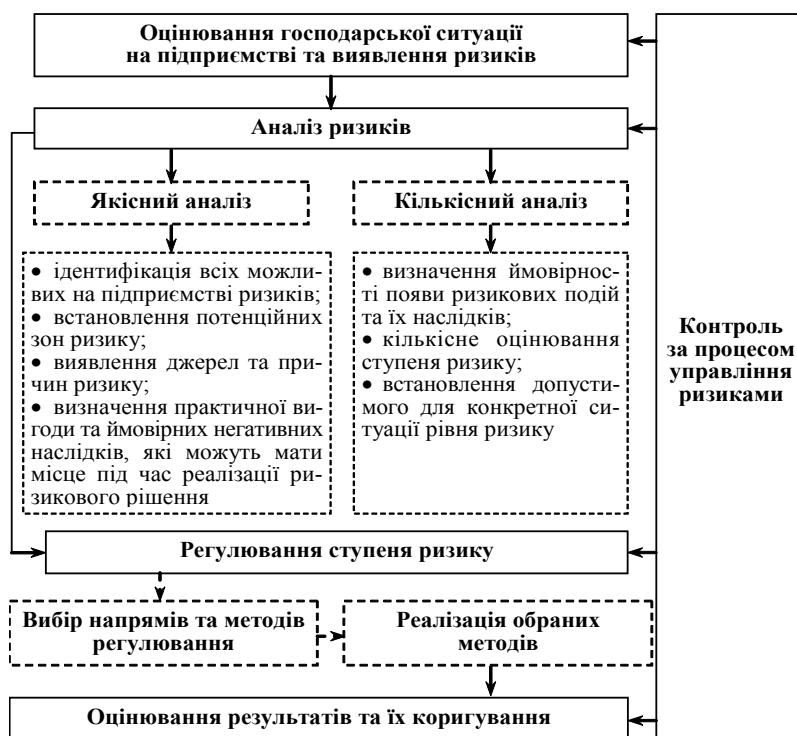

Рис. 2. Процес управління ризиками господарської діяльності на підприємстві
Джерело: удосконалено авторами на основі [7, с. 226]

8) системний підхід – охоплення управління ризиком усіх горизонтальних і вертикальних ієрархічних рівнів підприємства, органічний зв'язок усіх управлінських елементів підприємницького ризику;

9) незалежність управління окремими ризиками;

10) співвідношення рівня ризиків, що приймаються, з рівнем дохідності підприємства та його фінансовими можливостями;

11) мінімізація витрат на організацію та здійснення ризик-менеджменту.

Пропонуємо загальну схему управління ризиками (рис. 3).

Етап визначення цілей – встановлення цілей і завдань для різних ієрархічних рівнів управління підприємством. Ідентифікація ризиків – визначення переліку тих ризиків підприємства, до яких воно може бути схильне, а також встановлення їх значущості (більш і менш важливі). Аналіз і оцінка ризиків – визначення

Рис. 3. Загальна схема управління ризиками

Джерело: удосконалено авторами на основі [4, с. 213]

вірогідності настання ризиків та оцінка можливих наслідків. Зниження ризиків – включає розроблення заходів, які спрямовані на зниження вірогідності можливих ризиків і спроби уникнути їх взагалі, відповідно зменшити серйозність ризику в разі його настання. Перевірка і огляд – визначення рівня ефективності прийнятої стратегії й тактики ризику-менеджменту (щоб у разі потреби внести відповідні корективи).

Для успішної реалізації інноваційного проекту слід дотримуватися таких принципів: думати про можливі наслідки ризиків; не ризикувати більше ніж того дозволяє капітал; не ризикувати багатством заради малого; пам'ятати, що не буває безвихідних ситуацій, завжди є безліч рішень – головне вміти їх визначити; будь-які рішення слід приймати лише за умови відсутності сумнівів щодо їх правильності, якщо ж сумніви, то краще приймати негативне рішення.

Висновки

Отже, займаючись інноваційною діяльністю, неможливо повністю уникнути ризиків. Ефективне управління ризиками – це не просто реагування на несприятливі події після того, як вони вже сталися. Ефективне управління, полягає в передбаченні та прогнозуванні можливих труднощів і плануванні заходів, що зменшують несприятливі наслідки. План управління ризиками інноваційної діяльності повинен мати форму обов'язкового для виконання документа, до якого включено перелік і опис можливих ризиків, послідовність дій у разі виникнення ризикових ситуацій. Усі заходи щодо управління ризиками повинні мати джерела фінансування, а витрати на дозвіл ризикових ситуацій – бути включеними до кошторису проектів. Без достатнього фінансування будь-яка діяльність, у тому числі ризик-менеджмент, втрачає своє значення. Одним із найважливіших компонентів плану управління ризиками інноваційної діяльності є оцінка ризиків, що характеризує не тільки можливість несприятливого розвитку подій, а й вплив ризикових подій на запланований результат діяльності та складність усунення наслідків ризикових ситуацій. При цьому необхідно враховувати оцінки ризиків у всіх планах і програмах підприємства.

Література

1. Андрійчук В. Г. Менеджмент : прийняття рішень і ризик : Навч. посібник / В. Г. Андрійчук, Л. Бауер / Київський національний економічний ун-т. – К., 2006. – 314 с.
2. Балабанов И. Т. Риск-Менеджмент / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 196 с.
3. Бланк И. А. Финансовый менеджмент: учебный курс, [2-е изд., перераб. и доп.] / И. А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 656 с.
4. Вертакова Ю. В. Управление инновациями : теория и практика / Ю. В. Вертакова, Е. С. Симоненко. – М. : Эксмо, 2008. – 231 с.
5. Вітлінський В. В. Кількісне оцінювання ризику у фінансово-економічній сфері / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко // Фінанси України. – 2003. – № 11. – С. 16-24.
6. Волков О. І. Інноваційний розвиток промисловості України [Текст] : навч. посіб. / О. І. Волков / за ред. проф. О. І. Волкова, М. П. Денисенка. – К. : КНТ, 2006. – 645 с.
7. Клименко С. М. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків : Навч. посіб. / С. М. Клименко, О. С. Дуброва. – К. : КНЕУ, 2005. – 288 с.
8. Кобиляцький Л. С. Управління проектами: Навч. посіб. / Л. С. Кобиляцький. – К. : МАУП, 2002. – 200 с.
9. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Х. Найт / Пер. с англ. – М. : Дело, 2003. – 360 с.
10. Управління підприємницьким ризиком / [Штефаніч Д. А., Паляниця В. А., Штефаніч О. Д., Попіна С. Ю.]. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 224 с.
11. Харів П. С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів / П. С. Харів // Монографія. – Тернопіль : «Економічна думка». – 2003. – 326 с.

Зміст

Вступне слово.....	3
--------------------	---

Розділ 1 Економічна теорія

Куриліна О.В. Дослідження у сфері детінізації економіки	4
Нікішин Є.В. Формування стратегії продовольчого забезпечення регіону як фактора економічної безпеки України.....	9
Оношко О.С. Аналіз системи показників економічної безпеки держави	17
Сідак В.С., Липтєв С.М. Засади економіко-правового виховання молоді в сучасних умовах	22
Собкевич О.В. Енергоефективність і енергозбереження в контексті інноваційного розвитку промисловості та економічної безпеки держави	30
Шайдоров О.І. Мінімізація тіньового сектору економіки в умовах реформування системи державного регулювання	39
Філатов С.А., Коченко О.М. Розвиток інноваційних кластерів в Україні	46

Розділ 2 Фінанси

Авксентьев М.Ю. Аналіз державного фінансування галузі вищої освіти України	54
Скулиш Ю.І. Соціальна спрямованість бюджетної політики в Україні: проблеми та перспективи	62
Тулуш Л.Д. Ефективність застосування спеціальних податкових режимів у сфері агропромислового виробництва	68

Розділ 3 Економіка підприємства

Кагляк О.В. Підходи та показники оцінки ефективності розвитку людських ресурсів на підприємствах	77
Копитко М.І. Вплив факторів кадрової сфери на економічну безпеку підприємств транспортного машинобудування	86
Снігир А.В. Методичні основи формування та управління системою економічної безпеки туристичних підприємств	98
Чорний В.М. Забезпечення економічної безпеки підприємств, що виходять на світові товарні ринки	105

Розділ 4 Менеджмент і маркетинг

Алькема В.Г., Кириченко О.С. Управління змінами в системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності	112
Каліна І.І., Коченко К.А. Формування стратегії розвитку бренда міжнародної компанії у сфері харчової промисловості	118
Каліна І.І., Шемеляк М.В. Інноваційно-інвестиційний механізм розвитку некомерційної організації.....	128
Кігель В.Р., Мусієнко К.С. Ризики в інноваційній діяльності виробничо-торговельного підприємства	136

Содержание

Вступительное слово	3
---------------------------	---

Раздел 1 Экономическая теория

Курилина О.В. Исследование в сфере детенизации экономики	4
Никишин Е.В. Формирование стратегии продовольственного обеспечения региона как фактора экономической безопасности Украины	9
Оношко О.С. Анализ системы показателей экономической безопасности государства	17
Сидак В.С., Лантев С.М. Принципы экономико-правового воспитания молодежи в современных условиях	22
Собкевич О.В. Энергоэффективность и энергосбережение в контексте инновационного развития промышленности и экономической безопасности государства	30
Шайдоров О.И. Минимизация теневого сектора экономики в условиях реформирования системы государственного регулирования	39
Филатов С.А., Коченко А.Н. Развитие инновационных кластеров в Украине	46

Раздел 2 Финансы

Авксентьев М.Ю. Анализ государственного финансирования отрасли высшего образования Украины	54
Скулыш Ю.И. Социальная направленность бюджетной политики в Украине: проблемы и перспективы	62
Тулуш Л.Д. Эффективность применения специальных налоговых режимов в сфере агропромышленного производства	68

Раздел 3 Экономика предприятия

Кагляк Е.В. Подходы и показатели оценки эффективности развития человеческих ресурсов на предприятиях	77
Копытко М.И. Влияние факторов кадровой сферы на экономическую безопасность предприятий транспортного машиностроения	86
Снигир А.В. Методические основы формирования и управления системой экономической безопасности туристических предприятий	98
Чёрный В.М. Обеспечение экономической безопасности предприятий, выходящих на мировые товарные рынки	105

Раздел 4 Менеджмент и маркетинг

Алькема В.Г., Кириченко О.С. Управление изменениями в системе экономической безопасности субъектов хозяйствования	112
Калина И.И., Коченко К.А. Формирование стратегии развития бренда международной компании в сфере пищевой промышленности	118
Калина И.И., Шемеляк М.В. Инновационно-инвестиционный механизм развития некоммерческой организации	128
Кигель В.Р., Мусиенко К.С. Риски в инновационной деятельности производственно-торгового предприятия	136

Contents

Introduction.....	3
-------------------	---

Chapter 1 *Economics*

<i>Kurylina O.V.</i> Research in the field of economy unshadowing	4
<i>Nikishyn Y.V.</i> Formation of strategy of food provision of the region as a factor of economic security of Ukraine.....	9
<i>Onoshko O.S.</i> Analysis of indicators system of state economic security.....	17
<i>Sidak V.S., Laptiev S.M.</i> Principles of economic and legal education of young people in modern conditions	22
<i>Sobkevych O.</i> Energy Efficiency and Energy Conservation in the Context of Innovative Industry Development and State Economic Security	30
<i>Shaidorov O.</i> Minimization of Shadow Economy Sector in the Conditions of Reformation of Government Control System	39
<i>Filatov S., Kochenko O.</i> Innovative Clusters Development in Ukraine	46

Chapter 2 *Finances*

<i>Avksientiev M.Y.</i> Government funding of higher education system of Ukraine analysis ...	54
<i>Skulysh Y.</i> Social Orientation of Budgetary Policy in Ukraine: Problems and Prospects...	62
<i>Tulush L.</i> Efficiency of Special Tax Regimes Application in Agribusiness Sphere.....	68

Chapter 3 *Business Economics*

<i>Kahliak O.V.</i> Approaches and indexes of development efficiency of human resources at enterprises	77
<i>Kopytko M.I.</i> Influence of factors of personnel sphere on economic security of transport engineering enterprises	86
<i>Snigyr A.</i> Methodological Foundations of the Formation and Management of Economic Security System of Tourism Enterprises.....	98
<i>Chornii V.</i> Ensuring Economic Security of Enterprises Entering the World Commodity Markets.....	105

Chapter 4 *Management and Marketing*

<i>Alkema V.H., Kyrychenko O.S.</i> Change management in the system of economic security of economic entities.....	112
<i>Kalina I.I., Kochenko K.A.</i> The formation of development strategy of the brand of international company in the food industry	118
<i>Kalina I.I., Shemeliak M.V.</i> Innovation and investment mechanism of the non-profit organization development	128
<i>Kigel V., Musiienko K.</i> Risks in Innovative Activity of Production and Trading Enterprise	136

Збірник наукових праць

Вчені записки Університету «КРОК»

Міжнародне фахове видання

Випуск тридцять восьмий

Відповідальний секретар *Г.М. Пазєєва*
Літературне редагування *Г.О. Яворська*
Комп'ютерна верстка *В.І. Гришаков*

Підписано до друку 5.03.2015 р. Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 17,08. Обл.-вид. арк. 9,55. Наклад 500 прим.
Зам. 66

Університет економіки та права «КРОК»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії
Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Лагерна, 30-32
тел.: (044) 455-69-80
e-mail: polygrafia.krok@gmail.com